ئایندەی کەرکوك

لەنێوان هەولێرو بەغدا

توێژەران :

د. ئومێد ڕەفیق فەتاح

د. عابد خالید ڕەسول

د. زمکان عەلی سەلیم

د. جەلال حەسەن مستەفا

م. هەردی مەهدی میکە

پرۆژەی هاوبەشی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی و سەنتەری لێکۆڵینەوەی یاسایی و سیاسیی لەکۆلێژی یاساو ڕامیاریی - زانکۆی سلێمانیی

سلێمانیی

٢٠١٧-٢٠١٨

ناوی کتێب:
ئایندەی کەرکوک؛ لەنێوان هەولێرو بەغدا

توێژەران:
د. ئومێد ڕەفیق فەتاح
د. عابد خالید ڕەسول
د. زمکان عەلی سەلیم
د. جەلال حەسەن مستەفا
م. هەردی مەهدی میکە

پڕۆژەی هاوبەشی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی‌و سەنتەری لێکۆڵینەوەی یاسایی‌و سیاسیی لەکۆلێژی یاساو ڕامیاریی - زانکۆی سلێمانیی

دیزاینی ناوەو بەرگ: شێرکۆ خانزادی
فۆتۆی بەرگ: کەرکوک ناو

ساڵی چاپ: ٢٠١٨ چاپی یەکەم
ژمارەی سپاردن: (   )ی وەزارەتی رۆشنبیریی پێدراوە

راپۆرتی ژمارە (١) لە ئەیلولی ٢٠١٧
راپۆرتی ژمارە (٢) لە تشرینی دووەمی ٢٠١٧
راپۆرتی ژمارە (٣) لە شوباتی ٢٠١٨

هەواڵنامەی کتێب

ڕاپۆرتی ژمارە (١) لە پرۆژەی:

ئایندەی کەرکوک

لەنێوان هەولێرو بەغدا

توێژەران:

....

د. ئومێد ڕەفیق فەتاح

د. عابد خالید ڕەسول

د. زمکان عەلی سەلیم

د. جەلال حەسەن مستەفا

م. هەردی مەهدی میکە

پرۆژەی هاوبەشی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەییەو
سەنتەری لێکۆڵینەوەی یاسایی و سیاسیی
لەکۆلێژی یاساو ڕامیاریی - زانکۆی سلێمانیی

.... سلێمانیی ....

مانگی ئەیلول/٢٠١٧

هوالنامه‌ی کتیب

پێڕستی بابەتەکانی توێژینەوەی (1)

دەستپێک ل١٠

باسی یەکەم: پێشینەیەکی مێژوویی پرسی کەرکوک ل١٢
یەکەم: سروشتی شوناس و گرنگیی کەرکوک ل١٢
دووەم: ڕیشەناسیی جوگرافیای مێژوویی کەرکوک ل١٣
سێیەم: مێژووی سیاسیی پێکهاتەکانی کەرکوک ل١٤
چوارەم: پەرەسەندنی ململانێ لەسەر شوناسی کەرکوک ل١٦

باسی دووەم: ئێستا و ئایندەی کەرکوک ل٢١
یەکەم: ئاڵۆزیی کێشەی کەرکوک ل٢١
دووەم: کەرکوک پێش داعش ل٢٣
سێیەم: کەرکوک دوای داعش ل٢٤
چوارەم: ئایندەی سیاسیی و کارگێڕیی کەرکوک ل٢٤
پێنجەم: ئایندەی کەرکوک و پرسی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان ل٢٦

باسی سێیەم: دۆخی ئاسایشی کەرکوک ل٢٨
یەکەم: ڕەهەندی جیۆستراتیژیی کەرکوک ل٢٨
دووەم: چیرۆکی دژبەیەک و ململانێی بەرژەوەندییەکان ل٢٩
سێیەم: کەرکوک، ناونیشانی ململانێی ئایندە ل٣٤
چوارەم: تێڕوانینی جێگرەوە ل٣٥

باسی چوارەم: ڕەهەندە هەرێمیی و نێودەوڵەتیەکانی پرسی کەرکوک ل٣٦
(ڕۆڵی تورکیا و ئێران و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا)
یەکەم: ڕۆڵی تورکیا لە پرسی کەرکوکدا ل٣٦
دووەم: ڕۆڵی ئێران لە پرسی کەرکوکدا ل٣٩
سێیەم: ڕۆڵی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە پرسی کەرکوکدا ل٤٠

کۆتایی و ئەنجام ل٤٢

پێڕستی بابەتەکانی توێژینەوەی (2)

دەستپێک ل٤٧

باسی یەکەم: حوکمڕانیی هاوبەش، وەک چارەسەرێک بۆ کێشەی کەرکوک ل٤٩
یەکەم: کێشەی کەرکوک و ڕەهەندەکانی چارەسەرکردنی ل٤٩
دووەم: کەرکوک و بژاردەکانی دوای ڕیفراندۆم ل٥٠
سێیەم: ئاوەژووبونەوەی هاوسەنگیی هێز ل٥٤
چوارەم: گەمەی سفریی لەسەر کەرکوک ل٥٥
پێنجەم: کەرکوک و حوکمڕانیی هاوبەش ل٥٧

باسی دووەم: دۆخی ئەمنیی کەرکوک ل٦٠
یەکەم: دۆخی ئەمنیی کەرکوک بەر لە ١٦ ئۆکتۆبەری ٢٠١٧ .... ل٦٠
دووەم: دۆخی ئەمنیی کەرکوک دوای ١٦ ئۆکتۆبەری ٢٠١٧............ ل٦١

باسی سێیەم: لەدەستدانی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان لەلایەن کوردەوە ل٦٥
(ڕۆڵی هێزە هەرێمیی و نێودەوڵەتییەکان)
یەکەم: تورکیا و هەرێمی کوردستان ل٦٦
دووەم: وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و هەرێمی کوردستان ل٧٠

باسی چوارەم: کەرکوک لە سیاسەتی گشتیی ئێراندا ل٧٤
یەکەم: گرنگیی جیۆسیاسیی کەرکوک لای ئێران ل٧٤
دووەم: لکاندنی کەرکوک بە هەرێمەوە بۆ ئێران چی دەگەیەنێت؟ ل٧٦
سێیەم: هەرێم بێ کەرکوک ل٧٧

کۆتایی و ئەنجام ل٨١

پێڕستی بابەتەکانی توێژینەوەی (3)

دەستپێک ل٨٥

باسی یەکەم: دۆسێی فرەڕەهەندی کەرکوک و چارەسەری تەوافوقی ل٨٧
یەکەم: حوکمڕانیی هاوبەش و چارەنووسی کەرکوک ل٨٧
دووەم: چارەسەری کێشەی کەرکوک لە دوای ٢٠٠٣ تا ٢٠١٨ .... ل٨٩
سێیەم: حوکمڕانیی هاوبەش وەک چارەسەری دۆسییەی کەرکوک ل٩٢
چوارەم: فاکتەرە کاریگەرەکانی سەر دیموکراسی تەوافوقی لە کەرکوک ل٩٧
پێنجەم: ڕێگاچارەی دەستووریی و یاساییی دۆسییەی کەرکوک ل٩٨

باسی دووەم: ئایندەی دۆسییەی ئاسایشی کەرکوک ل١٠٦
یەکەم: تێڕوانینی پێکهاتەکانی کەرکوک ل١٠٦
دووەم: تێڕوانینی حکومەتی هەرێم و حکومەتی فیدراڵی بۆ ئاسایشی کەرکوک ل١٠٧
سێیەم: مەترسی سەرهەڵدانەوەی گرووپە تیرۆریستیەکان لە کەرکوک ل١٠٩

باسی سێیەم: ئایندەی کەرکوک لە سیاسەتی هەرێمایەتی و نێودەوڵەتیدا............. ل١١٠
یەکەم: ئایندەی کەرکوک لە تێڕوانینی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ل١١٠
دووەم: ئایندەی کەرکوک لە تێڕوانینی ئێراندا ل١١٥
سێیەم: ئایندەی کەرکوک لە تێڕوانینی تورکیادا ل١٢٢

کۆتایی و ئەنجام ل١٢٥

کارنامەی توێژەران ل١٣٠
سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی ل١٣١

هەواڵنامەی کتێب

دەستپێک

لـە دوای ئـەوەی کەرکـوک بـە ئەمـری واقیـع هاتـە ژێـر دەسـەڵاتی پێشـمەرگە و حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتانەوە، لـە ئەنجامـی بەرەنگاربوونـەوەی فراوانخوازییەکانـی (داعـش) و پارسـتنی کەرکـوک لـە داگیرکارییەکانـی ئـەم هێـزە تیرۆرسـتە نیودەوڵەتییـە، چیـی دی ناتوانیـن بـە پێوەرەکانی بـەر لـە هاتنـی داعـش لـە ٢٠١٤ دا شرۆڤـەی پرسـی کەرکـوک بکەیـن، هـەروەک چـۆن ناتوانیـن بـە ئامرازەکانـی دوای ڕوخانـی بەعـس چارەسـەری کێشـەکانی کەرکـوک بکەیـن. کاتێـک لـە ٢٠٠٣ ڕژێمـی پێشـوو گـۆڕا، لـە چوارچێـوەی سـەرلەنوێ بونیادنـاوەی عێراقـدا، دوای چەندیـن سـاڵ لـە حوکمـی زۆرەملـێ و جەنـگ و قەدەغەکردنـی ئازادییـە گشـتییەکان وپێشـێلکردنی مافـە سـەرەتاییەکانی مـرۆڤ، چاوەڕواندەکـرا کێشـەی کەرکـوک وەک بەشـێکی گرنگـی ناوچـە جێناکۆکـەکان و وەک نمونەیەکـی بچوککـراوەی دۆخـی عێراقیـش، بـە گرتنەبـەری چەنـد ئامرازێکی سیاسـیی و دەسـتوری چارەسـەربکرێت. بـە شـێوەیەک کـە هەندێـک لـەو ئامرازانـە لە سـەر ئاسـتی عێـراق گشـتیی بوون، وەک تەبەنیکردنـی سیسـتەمی فیدراڵیـی و لامەرکەزیەتـی کارگێڕیـی وهەڵبژاردنـی نوێنەرایەتیـی ڕێژەیـی و حکومەتـی یەکرێزیـی نیشـتمانیی بنکەفـراوان و سیسـتەمی سـازان و بەشـەبرایی تائیفیـی، هەندێکیـش لـەو ئامرازانـە تایبـەت بـوون لەسـەر ئاسـتی خـودی ناوچـە جێناکۆکـەکان، لـە ناویشـیاندا کەرکـوک، وەک مـادەی (٥٨)ی دەسـتوری کاتیـی ٢٠٠٤، کـە بـە (یاسـای بەڕێوەبردنـی عێـراق بـۆ قۆناغـی گواسـتنەوە) نـاسراوە و مـادەی (١٤٠)ی دەسـتوری فیدراڵیـی سـاڵی ٢٠٠٥، کـە بـە (دەسـتوری کۆمـاری عێـراق) نـاسراوە.

بـەڵام بـە پێچەوانـەی ئـەو چاوەڕوانییـەی سـەرەوە، گرتنەبـەری هیـچ کام لـەو ئامرازانـە نەبوونـە هـۆکار بـۆ چەرسـەرکردنی کێشـەی کەرکـوک، هـاوکات کێشـەی هیـچ شـوێنێکی تـر لـە ناوچـە جێناکۆکەکانـی عێراقیـان یەکلایینەکـردەوە. بۆیـە ئـەم ڕاپۆرتـە، وەک بەشـێک لـە پرۆژەیەکـی فراوانـتر بـە ناونیشـانی (ئاینـدەی کەرکـوک لەنێـوان هەولێـر و بەغـدادا)، هەوڵـدەدات جیـاواز لـە خوێندنەوەکانـی پێشـتر بـۆ پرسـی کەرکـوک و بـە دەر لـەو ئامرازانـەی، کـە پێشـتر بۆ چارەسـەرکردنی گیراونەتەبـەر، هەوڵـدەدات پاڵپشـت بـە خوێندنەوەیەکـی ئەکادیمیـی (سیاسـیی و مێژوویـی وئەمنیـی و نێودەوڵەتیـی) وەڵام بـۆ هەندێـک لـەو پرسـیارە نوێیانـە بدۆزێتـەوە، کـە لـە ئەنجامـی دەرکەوتنـی پێـدراو و گـۆڕاوە نوێیەکانـی دۆخـی هەنوکەیـی کەرکوک لە ئـارادان، هـاوکات هەندێک بەرچاوڕونیـی زانسـتیی نـوێ لەسـەر کێشـەکە بخاتـە بـەرد ەسـت لایەنـە پەیوەندیدارەکانـی.

پـرۆژەی (ئاینـدەی کەرکـوک لەنێـوان هەولێـر وبەغـدادا)، کـە لەلایـەن توێژەرانـی (سـەنتەری لێکۆڵینـەوەی ئایندەیـی)ەوە بـە هاوکاریـی (سـەنتەری لێکۆڵینـەوەی یاسـایی و سیاسـیی) کۆلێـژی یاسـا و ڕامیاریـی زانکـۆی سـلێمانیی جێبەجێدەکرێـت. مـاوەی ئەنجامدانـی ئـەم پرۆژەیـە (٦) مانگە، کـە گەڵاڵەکردنـی سـێ ڕاپـۆرت لەخۆدەگرێـت، هـەر (٢) مانـگ جارێـک ڕاپۆرتێـک، ئـەم ڕاپۆرتەیـش،

کە ئێستا لەبەردەستدایە، یەکەمین ڕاپۆرتیانە.

پرسیاری سەرەکیی ئەم پرۆژەیە، کە هاوکات چەقی ناوەڕۆکی هەرسێ ڕاپۆرتەکەیشە، ئەوەیە؛ کە ئایا ئایندەی کارگێڕیی و ئەمنیی کەرکوک لە دوای تێکشکانی داعش لە عێراقدا چی دەبێت؟

بۆیە پرۆژەکە لەسەر سێ ئاستی گرنگ بناغەی بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە دارشتوە، بەم شێوەیە:

- ئاستی یەکەم: داهاتوی سیاسیی و کارگێڕیی کەرکوک
- ئاستی دووەم: ڕەهەندی ئەمنیی لە کەرکوک
- ئاستی سێیەم: ڕەهەندی هەرێمیی و نێودەوڵەتیی

گرنگییەکانی ئەم پرۆژەیەیش لەم خاڵانەدا بەدیدەکرێن:

یەکەم: بۆ یەکەم جارە لێکۆڵینەوەیەکی وا فراوان لەسەر کەرکوک بکرێت، بە تایبەت لەسەرهەڵدانی گۆڕانکارییە نوێکانی وەک شکستی داعش و ڕیفراندۆمی هەرێمی کوردستان.

دووەم: پرۆژەکە دەبێتە بەرچاوڕونییەکی باش بۆ سیاسەتمەدار و ڕۆشنبیر و حیزبە کوردییەکان، بۆ ئەوەی لە داهاتودا هۆشیارانە مامەڵە لەگەڵ کەیسی کەرکوکدا بکەن.

سێیەم: هەموو سەرچاوە زانستییەکانی توێژینەوەکە ڕەسەن دەبن و لە ڕێی ئەکادیمییە لۆکاڵییەکانی هەرێمی کوردستانەوە ئەنجامدەدرێن.

هەولێرنامەی کتێب

باسی یەکەم: پێشینەیەکی مێژوویی پرسی کەرکوک

یەکەم: سروشتی شوناس و گرنگیی کەرکوک:

بـە هـۆکاری جیۆپۆلەتیـک و سـنورەکەی، کێشـە شوناسـییەکان و ئابوریـی و نەوتی_بوونـی شـاری کەرکوکـەوە، ململانێیەکـی تونـد و نەبـڕاوە لـە نێـوان ئاراسـتە سیاسـییەکانی عـەرەب و تورکـمان و کـورددا دروسـتبووە، کـە نـەک شوناسـی جوگرافیـای مێژوویـی شـارەکەی ڕوبـەڕوی چەندیـن ئاڵوگـۆڕ کردوەتـەوە، بگـرە ململانێکەیشـی گواسـتووەتەوە بـۆ چەقـی ناوەندەکانـی بڕیـاری سیاسـیی و بـە جۆرێـک گرێکوێرەکانـی نـاو پرۆسـەی سیاسـیی عێـراق و هەولێریشـی بـە خۆیـەوە گرێـداوە.

لـە بـارەی جوگرافیـا و شوناسـی شـاری کەرکوکـەوە، زانیاریـی سـەرچاوەکان جیـاواز و یەکلانەبووەوەیـە، سـەرچاوە ئاراسـتە نەتەوەییەکانـی کـورد لەلایـەک و قەڵەمـە نەتەوەییەکانـی تورکـمان و عەرەبیـش لەلایەکـی تـرەوە، هەریەکەیـان کەرکـوک بـە لای شوناسـی مێژوویـی خۆیـدا ڕادەکێشـێت. بـە جۆرێـک لەنـاو ئـەو سـەرچاوانەدا، کـە مەیلـی سیاسـیی و نەتەوەیـی زاڵـە، سـێ مێـژووی کەرکـوک بەدیدەکرێـن، کەرکوکێکـی کوردسـتانیی و دوانـی تـری تورکمانیـی و عەرەبیـی. هەڵبـەت جیـا لـەوەی، کـە لـەم شـارەدا ئاشـوریەکان و پێکهاتـەی دیکـە بەدیدەکرێـن، کـە ئەوانیـش خـاک و ژینگەکـەی بـە میراتـی هـەزاران سـاڵی ئیمپراتۆریەتەکەیـان دەزانـن.

لـە خـۆوە نەهاتـووە، کـە هەندێـک کەرکوکیـان بـە (عێراقـی بچـوک) و هەندێکـی دیـش بـە (بەرمیلێـک بـاروت) سـەیرکردوە. کەرکـوک لەنـاو ململانێـی سیاسـییدا کارتێـک بـووە، کـە ململانـێ نەتەوەییەکانـی لەنـاو پرۆسـەی سیاسـییدا توندترکـردووە، هـەر گروپێـک بانگەشـەی خاوەنداریێتیـی شـارەکەی بەرزکردوەتـەوە، تـا نیـوەی یەکەمـی سـەدەی بیسـتەم ململانێـی شـوناس لەنێـوان کـورد و تورکمانـدا بـوو، بـەڵام بەهـۆی سیاسـەتەکانی حکومەتـی کۆماریـی دووەمـی١٩٦٣ و ئەوانـی دواتـرەوە، بـە هـۆی جێگیرکردنـی عەشـایەری عەرەبـی باشـوور لـە کەرکـوک لەلایـەک و لەناوبـردن و دەرکـردن و ناسـنامەگۆڕینی کـورد و تورکمانەکانـەوە، عەرەبەکانیشـی بـە جۆرێـک کـردە بەشـێکی سـەرەکیی ململانێکـە.

پارێـزگای کەرکـوک، کـە شـاری کەرکـوک ناوەنـدی پارێزگاکەیـە، وەک یەکێـک لـە پارێزگاکانـی عێـراق، سـاڵی ١٩٧٦ لـە چوارچێـوەی هەڵمەتـی بەعەرەبکردنـی شـوناس و خەڵکـی شـارەکەدا ناوەکـەی لـە کەرکوکـەوە کـرا بـە (تأمیـم) و ئێسـتا کراوەتـەوە بـە کەرکـوک. دەکەوێتـە سـەر هێڵەکانـی (٣٥)ی پانیـی و (٤٤)ی درێژیـی، (٢٥٠کـم) لـە باکـوری شـاری بەغدادەوەیـە، بـە پێـی ئامـاری سـاڵی ٢٠٠٣، دانیشـتوانەکەی (٧٥٥،٧٠٠) کـەس بـووە[١]. بـەڵام ئامـاری سـاڵی ٢٠١٢ی وەزارەتـی پلاندانـان و ئامـاری عێـراق دانیشـتوانەکەی بـە (١٣٣٢٠٢٥) کـەس لەقەڵەمـداوە.

---

١ علیرضا چکنگی، فرهنگنامهء تطبیقی، چ ٣، (تهران: آستان قدس رضوی، ١٣٨٧)، ص٢٤٠.

ڕووبەری گشتیی شارەکە (٩٦٧٩کم٢) ە. هەریەک لە پارێزگاکانی موسڵ، دیالە، سەڵاحەدین، سلیمانیی و هەولێر لە دراوسێکانی ئەم شارەن. جیا لە سەرچاوە نەوتییەکانی، بە ڕووبەری (٢٥٠٠٠٠٠دۆنم) زەویی کشتوکاڵیی هەیە. خاوەنی شوێنەوارە مێژووییەکانی وەک قەڵای مێژوویی کەرکوک، چەرمۆ، مزگەوتی نەبی دانیال و بازاڕی دێرینی کەرکوکە [٢].

ساڵی ١٩٢٥ یەکەمین مافی ئیمتیاز درایە کۆمپانیای نەوتی تورک، کە لەو کۆمپانیایەدا کۆمپانیاکانی نەوتی بەریتانیا، ڕۆیاڵ داچ-شل و نەوتی فەرەنسا، کە دواتر ناوەکەی بە تۆتاڵ فینالف گۆڕا، خاوەنی پشکی بەرچاو بوون. لەو مێژووەوە تا ئێستا دۆسیێ کەرکوک بووەتە تەوەری سەرەکیی و وشەی کلیلی پەیوەندییە ئاڵۆزەکانی کوردستان و بەغداد. نەوتی_بوونی شاری کەرکوک یەکێک بووە لە هۆکارەکانی پەرەگرتنی ململانێکان و پێفشاری حکومەتەکانی عێراق و جوڵانەوە سیاسییەکانی کوردستان و تورکمانەکان. ئاماژە هەیە، کە لە ساڵی١٩٢٠ەوە هەوڵدراوە تا ئاڵوگۆڕ لە شوناسی دانیشتوانی کەرکودا ئەنجامبدرێت، تا بەو ئەنجامە بگەن، کە کورد، تورکمان و ئاشوری لە خاوەندارێتیی ناوچەکەدا کەمڕەنگتر بکەن. لەبەرئەوە گرێ سیاسییەکانی پەیوەست بە کەرکوک بەرهەمی ئەمڕۆ نین [٣].

دووەم: ڕیشەناسیی جوگرافیای مێژوویی کەرکوک:

ناوچەی کەرکوک یەکێکە لە ناوچە دێرینەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و عێراق. شارێکی بازرگانیی و ڕەگێکی ئابوریی عێراقیشە. لەبارەی بنجوبنەوانی شاری کەرکوکەوە کە چ گەلێک بنیادینابێت، جیاوازیی بۆچوون هەیە. لەگەڵ ئەوەیشدا ئەوە ناشاردرێتەوە کە زانیارییە شوێنەوارییەکان ئەوە دەردەخەن، کە قەڵای کەرکوک نەتەوە دێرینەکانی ناوچەکە لە نێوان ساڵانی (٤٥٠٠-٣٥٠٠پ.ز) بنیادیاناوە. لەناو نوسراوە دێرینەکانی نوزیەکاندا ئاماژە بە گۆتییەکان کراوە، کە لە نەتەوە دێرینەکانی ناوچەی کەرکوکن [٤]. لەوەیش زیاتر پێگەی شاری دێرینی ئارابخا لە ژێر قەڵای کەرکوکدایە، کە دەکەوێتە باکوری ڕۆژهەڵاتی شارەکەوە [٥].

هەندێک لە سەرچاوەکان بیناکردنی ئەم شارە دەدەنە پاڵ لۆلۆییەکان و حورییەکان، کە دوو نەتەوەی دێرینی ناوچەی دۆڵی دووئاوان بوون و لە پێکهاتن و گەڵاڵەبوونی شوناسی سەرەتایی زمانیی و نەتەوەیی کورددا بە پێکهێنەرێکی سەرەکیی دادەنرێن. کەرکوکی ئێستا لەسەرچاوە دێرینەکاندا بە ناوی دیکەوە ناسێنراوە. لۆلۆییەکان لە کۆندا دانیشتوانی کەرکوک

---

٢ بڕوانە: سایتی فەرمیی پارێزگای کەرکوک / ئینسکلۆپیدیا، لەم بەستەرە: kirkuk.gov.iq/encyclopedia.htm

٣ امینی حسینی، «ناسیونالیزم کرد و تاثیر آن بر موضع گیری ترکیە در قبال ژئوئلتیک کرکوک»، پایان نامە ای کارشناسی ارشد روابط بین الملل، (تهران: دانشکدە ادبیات و علوم انسانی دانشگاه، ١٣٩٢)، ص٦٢.

٤ گوران ابراهیم سالح، کورد لە سە ردە می دە ولە تی عوسمانیدا.چ ١، (سلیمانی: حمدی، ٢٠٠٧)، ص١٧.

٥ جمال رشيد و رشيد فوزي، تاريخ كرد القديم، ط ١. (اربيل: ١٩٩٠)، ص ٣٥.

بوون و لە سەردەمی ئەواندا کەرکوک بە ناوەکانی ئارابخا و ئەلیلانی (شاری خوا) ناسراوە. لە سالانی دواتردا و لە سەردەمی گۆتییەکاندا ئارابخا پایتەختی ناوچەیەک بووە، کە سنورەکەی نێوان زێی گەورە و زێی بچوک بووە، کە گۆتییەکان حوکمڕانی بوون. گەرچی لەسەردەمی سۆمەرییەکاندا ناوی کەرکوک یان نابینرێت، یان لە دەرەوەی قەڵەمڕەوی ئەواندا بووە، لە ناو شارە دیارەکانی سۆمەریدا ناوچەیەک بەناوی کەرکوکەوە نەناسێنراوە، بەڵام ئەوە ناگەیەنێت، کە شاری ئارابخا (کەرکوک) بوونی نەبووبێت، یەکەم؛ لەبەرئەوەی سۆمەرییەکان زۆرتر ئاماژەیان بە ناوی ئەو شارانە داوە، کە شاکانی خۆیان بنیادیاناوە، دووەم؛ لەبەرئەوەی لە سەرچاوە مێژووییە تۆمارکراوەکانی کاتی جەنگەکانی نێوان گۆتیی، سۆمەریی، ئەکەدیی و ئاشورییدا تۆمارکراوە، کە گۆتییەکان پاش ئەوەی لە هەزارەی سێیەمی پێش زایندا بابل داگیردەکەن، شوێنەوار و کەلوپەلی ئەوشارەیان بۆ ئارابخا گواستوەتەوە[6].

لە سەردەمەکانی دواتردا ئارابخا بوو بە ئارافا، لەسەردەمی هاوچەرخیشدا لە چوارچێوەی پرۆسەی (بەعەرەبکردن)دا سود لە ئاواز و ڕیتم وشەکە وەرگیرا و ناوی (عەرەفە)یش وەک ناوی گەڕەکێکی ئێستای شارەکە لەلایەن عەرەبەکان و حکومەتی عێراقەوە بەکارهات. لەدەقە کۆنە یۆنانیەکانیشدا ئارابخا بە وشەی (ئاراپخیوس) هاتووە، بەڵام بلوتارخ ئەم ناوچەیەی بە (کورکورا) ناوبردووە. بەتلیمۆس-یش (کورخورا)ی بەکارهێناوە، سەرچاوە ئارامییەکانیش (کەرخا) (بیت سلوک) و (کرخ سلوک)یان لە جیاتی کورکورا و ئارابخا بەکارهێناوە و ئەمەیش بە واتای شاری سلۆکس هاتووە، وەک دانەپاڵی شارەکە بۆ ئیمپراتۆریەکەی سلۆکس (٣١١-٣٨١پ.ز). بەڵام لە هەندێک لە سەرچاوەکانی مێژوونوسە موسڵمانەکاندا ئەم شارەیان بە (کەرخینی) ناوبردوە. بەڵام عەلی یەزدی لە کتێبی (ظفرنامە)دا یەکەمین کەسێک بووە، کە وشەی (کەرکوک)ی لە سەدەی ١٥ی زایینیدا بەکارهێناوە. مێژوونوسێکی عەرەبی وەک (تەها باقر) باوەڕی وایە، کە وشەی کەرکوک لە کەرخ سلوکەوە سەرچاوەیگرتووە. بەڵام (جەمال ئەحمەد ڕەشید)ی مێژوونوسی کورد وا بۆیدەچێت، کە ناوی کەرکوک لە هەمان (کورکورا-گورگورا)[7]وە هاتووە، کە بلوتارخ ئاماژەیپێداوە، بەڵام لە سەردەمی ماددەکاندا گۆڕانی بەسەرداهاتووە و بووەتە (کورکورک) و پاشتر بووەتە «کەرکوک»[8].

سێیەم: مێژووی سیاسیی پێکهاتەکانی کەرکوک:

ئەگەر گۆتیی و لۆلۆیی و حورییەکان لە نەتەوە دێرینەکانی بونیادنەری کەرکوەک بن،

٦ کمال مظهر أحمد، کرکوک و توابعها حکم التاریخ و الضمیر، ط ١ (اربیل: ٢٠٠٤)، ص٥.

٧ گوڕگوڕ لە زمانی کوردیدا بە مانای ناوچەیەکی ئاگری دێت وناوچەیەکی نەوتی کەرکوکیش هەر بەناوی «باباگوڕگوڕ»ەوەیە.

٨ عبدالرقیب یوسف، حدود کردستان الجنوبیة تاریخیا وجغرافیا خلال خمسە آلاف عام، ط ٢، (سلیمانیە: شفان، ٢٠٠٥)، ص٢٨٠.

کـە هـاوکات ئـەم نەتەوانـە بنچینـەی پێکهاتـن و گەڵالەبوونـی شوناسـی سـەرەتایی زمانیـی و نەتەوەیـی کوردبـن، ئـەوە کـورد بـە پێکهێنەرێکـی دێرینـی سـەرەکیی کەرکـوک دادەنرێـت. سـەبارەت بـە عەرەبـەکان بـۆ یەکـەم جـار لەگـەڵ هێرشـی سـوپای موسـڵمانەکانی دورگـەی عەرەبییـدا لـە سـاڵی (١٦ک) دا دێنـە کەرکـوک و کەرکـوک دەکەنـە بەشـێک لـە ویلایەتـی شـارەزوور [٩].

لەبـارەی دانیشـتوانی ناوچەکـەوە، هەریـەک لـە مێژوونوسـان و جوگرافیناسـانی وەک قەلقەشـەندیی، ئیـبن خەردازبـە، قودامـە، قەزوینیـی و یاقوتـی حەمەویـی، ناوچەکانـی داقـوق و کرخینیـی و ویلایەتـی شـارەزوور، کـە کەرکـوک ناوەنـدی ئـەو ناوچانـە بـووە، بـە ناوچەیەکـی کوردنشـینیان ناوبـردووە [١٠].

لـە ململانێـی عوسـمانیی و سەفەوییشـدا لـە سـاڵی ١٦٣٨ کەرکـوک لـە چوارچێـوەی کارگێڕیـی عوسـمانییدا جێگیرکـرا، لـە نێـو ویلایەتـە عوسـمانییەکەی شـارەزوردا کەرکـوک کرایـە پایتەختـی کارگێڕیـی ناوچەکـە [١١].

لـە چوارچێـوەی ململانێـی میرنشـینە کوردییەکانـی مێـژووی نوێیشـدا، کەرکـوک هەندێـک جـار سـەر بـە بابانیـی (١١٠٦-١٢٦٧هــ) لاگیـری عوسـمانیی و هەندێـک جاریـش سـەربە ئەردەڵانیـی (٦١٧-١٢٨٤ هــ) لاگیـری سـەفەویی بـووە. لـە دائیرەتولمەعاریفـی ئیسلامییشـدا لەبـارەی کەرکوکـەوە نـوسراوە: کەرکـوک لـە سـەدەی (١٨.ز) دا ناوەنـدی ویلایەتـی شـارەزوور بـووە، هەریـەک لـە شـارەکانی کەرکـوک، هەولێـر و سـلێمانیی لەخۆگرتـووە، لـە کۆتایـی ١٨٧٩دا عوسـمانییەکان ویلایەتـی موسـڵیان پێکهێنـا، لـەم ڕێکخسـتنە نوێیـەدا کەرکـوک وەک شـارێکی سـەربازیی ژیانـی شـاریی خـۆی درێـژە پێـدا [١٢].

لـە کۆتایـی جەنگـی یەکەمـی جیهانییـدا بـە هـۆکاری بوونـی نـەوت لـە ویلایەتـی موسـڵ بـە گشـتیی و کەرکـوک وەک شـارێکی سـەرەکیی ئـەو ویلایەتـە بـە تایبەتیـی، بەریتانیـا پـاش ئاگربەسـتیش دەسـتی لێهەڵنەگـرت و ئـەو ویلایەتـەی داگیرکـرد، هـەر بەهـۆی بوونـی نەوتـی ویلایەتـی موسـڵ و شـاری کەرکوکـەوە نەخشـەی سیاسـیی سـایکس-بیکۆی بەریتانیـا و فەرەنسـا گۆڕانکاریـی بەسـەرداهات و کـۆی نەخشـەی ناوچەکەیشـی گـۆڕی و فەرەنسـا سازشـی لـەم ویلایەتـە لەبەرژەوەندیـی بەریتانیـا کـرد و لەبەرانبەریشـدا سـوریا و لوبنـان لـە پشـکی بەریتانیـا درایـە فەرەنسـا [١٣].

---

٩ گوران ابراهیم سالح، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص٣٠..

١٠ کمال مظهر أحمد، المصدر السابق، ص٢١-٢٣.

١١ گوران ابراهیم سالح، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص٣٤.

١٢ مجموعة مؤلفین، کرکوك مدینە القومیات المتأخیة، ط ١، (اربیل: آراس، ٢٠٠٩)، ص١٠١.

١٣ لیـام اندرسـون وگاریـس ستانسـفیلد، تـە نگـژەی کەرکـوک. وەرگێڕانـی: ئومیـد عثـمان، چ ١، (اربیـل: موکریـان، ٢٠١٣)، ص٤٤.

لەدەیەی سەرەتای دامەزراندنی عێراقیشدا کەرکوک وەک چالنجێکی کاریگەر لەبەردەم جەمسەرەکانی ململانێی عێراق و کوردستان و ئینگلیزدا قووتبووەوە. بۆ یەکەم جاریش لەسەردەمی حکومەتەکەی مەحمودی حەفیددا وەک بەشێک لە پرسی جوڵانەوەی سیاسیی کورد کەرکوک خۆی نواند، ناوبراو پێفشاری لەسەر کەرکوک دەکرد، تا بخرێتە سەر ناوچەکانی قەڵەمڕەوی حکومەتەکەی.

کریس کۆچیرا، مێژوونوسی فەرەنسیی ڕای وایە، کە لەو دەمەدا ئینگلیزەکان ڕێگربوون لەوەی کەرکوک ببێتە بەشێک لە قەڵەمڕەوی مەلیک مەحموود، ئینگلیز لەسەر ئەوە سووربوو، کە کەرکوک والیەکی تورک بەڕێوەیبەرێت، بەڵام لە ژێر سەرپەرشتیی خۆیدا بێت. بەڵام زۆری نەخایاند بە فشاری شا فەیسەڵ و لە فەرمانێکی شاهانەیدا لە ساڵی ١٩٢٢ کەرکوک وەک بەشێکی عێراق ناسێنرا. لە بەرانبەر ئەم کارەی فەیسەڵ و ئینگلیزەکان، کوردەکان و شێخ مەحموود تورەیی خۆیان و ناڕەزاییان زیاتر دەربڕی[١٤].

دەکرێت ئەمە یەکەمین ململانێی کورد بێت لەسەر دەستگرتن بە کوردستانی_بوونی شوناسی کەرکوکەوە، کە سەرەتا لەگەڵ بەریتانیادا دەستیپێکرد و دواتر لەگەڵ عێراقدا تا ئەمڕۆ ململانێکە درێژەیکێشا.

بۆیەکەم جاریش لە ساڵی ١٩٢٤ ئاڵای عێراق لەسەر بینا حکومییەکانی کەرکوکدا هەڵکرا، بەڵام لە ڕووی دەستورییەوە ئەوەدەمەبوو کەرکوک شوناسی عێراقی وەرگرت، کە ویلایەتی موسڵ وەک بەشێک لە عێراق (١٩٢٥) لەنێوان تورکیا و بەریتانیا و عێراق و کۆمەڵەی گەلاندا ناسێنرا[١٥]. بەڵام لە ساڵانی بیستەکانەوە (١٩٢٠-١٩٥٨) لەبەرئەوەی دەوڵەتی ناوەندیی عێراق هێندە بەهێز نەبوو، هاوکات سروشتی پێکهاتنیشی جیابوو، نەیتوانی وەک تورکیای ئەتاتورک و ئێرانی ڕەزاشای دراوسێی، نەتەوەسازیی و ناوەندگەرێتیی بەسەر پێکهاتەکانی عێراقدا بسەپێنێت و فۆرمێکی ناسیۆنالیستانەی پەرگیر وەربگرێت. ئەم لاوازییەی ناوەند و کێشەکانی خودی دەسەڵات لە هەرەمی بەڕێوەبردنی عێراقدا درێژەیانکێشا، تا دەرکەوتنی حکومەتە بەعسییەکانی عێراق. بەڵام بە شێوەیەکی تایبەت و ڕێکخراو ململانێیەک، کە کەرکوک هەم کاریگەر بێت و هەم کارتێکراویش بێت، لە ساڵی ١٩٦٣ بەدواوە دەستپێدەکات و جێکەوتەی قووڵی خۆی لەسەر جوگرافیا و دانیشتوان و شوناسی کلتوری کەرکوک جێدەهێڵێت و جەمسەرەکانی ململانێیش لەسەر ئەم شارە توندتر دەبن.

چوارەم: پەرەسەندنی ململانێ لەسەر شوناسی کەرکوک:

لە ئێستادا لە ڕووی ئێتنیکیەوە کورد، تورکمان، عەرەب و ئاشوریی لە کەرکوک دەژین. هاوکات لەڕووی ئاینیی و مەزهەبییشەوە دابەشبوونی دیکە هەیە، چونکە کەرکوکییەکان لە

---

١٤ کریس کوچرا، جنبش ملی کرد، ترجمە: ابراهیم یونسی، چ ٢، (تهران: نگاە، ١٣٧٧)، ص٨٤و٩٧.

١٥ ینظر: مجموعة مؤلفین، المصدر السابق، ص١٠٥.

نێوان ئیسلام (سوننە/شیعە)، مەسیحیی و کاکەییدا دابەشبوون. هەریەک لەم شوناسە ئیتنیکیی و مەزهەبییانە بانگەشەی خاوەندارێتیی و ڕەسەنێتیی لە شارەکەدا دەکەن. بەڵام هاوڕێ لەگەڵ پرۆسەکانی کۆچی زۆرەملێ (ڕاگواستن - ترحیل)، بەعەرەبکردن و جینۆساید، هێشتا ئامار و هەڵبژاردنەکان دەرخەری ئەو داکەوتەیەن کە کوردەکان گەورەترین پێکهاتەی پارێزگاکەن.

لە سەدەی بیستەمدا تەنها سێ ئاماری ڕەسمی و دەوڵەتی بۆ سەرانسەری عێراق بوونی هەیە، کە ئامارەکانی ١٩٥٧، ١٩٦٥ و ١٩٧٧ن، گەرچی بەهۆی جەنگەوە، شۆڕشەکان، کۆچی بەردەوام و کلتوری خێڵەکیی ناوچەکەوە ئامارەکان دەرخەری دۆخی ڕاستەقینەی دانیشتوان نابن، بەڵام نزیکترین پێوەرن بۆ تێگەیشتن لە واقیعی کەرکوک.

لە ئاماری عێراقی ١٩٥٧دا، کە لەسەر بنەمای زمانی دایک جێگیرکراوە، دانیشتوانی پارێزگا (لیوا)ی کەرکوک (٣٨٨٨٣٩) و لە ناوەندی شارەکەش (١٢٠٤٠٢) کەسن. کوردەکان لە کۆی پارێزگا (١٨٧٥٩٣) و لە ناوەندی شار (٤٠٠٤٧) کەسن. تورکمان لە ئاستی پارێزگا (٨٣٣٧١) و لە ناوەندی شار (٤٥٣٠٦) کەسن، بەڵام عەرەبەکان لە کۆی پارێزگاکە (١٠٩٦٢٠) و لە ناوەندی پارێزگا (١٥٠٩) کەسن. (بڕوانە شێوەی ژمارە-١-؟؟؟)

بەم شێوەیە دەردەکەوێت لەئاماری ١٩٥٧ کورد یەکەم، تورکمان دووەم و عەرەب سێیەم پێکهاتەی ئاستی پارێزگاکەن. بەڵام لە ئاستی ناوەندی شارەکەدا تورکمان یەکەم، کورد دووەم و عەرەب سێیەمی شارەکەن. (بڕوانە خشتەی ژمارە-١-ی ئاماری کەرکوک١٩٥٧).

شاکر خەسباک، مێژوونوسی عێراقییش، لەبارەی دەیەی پەنجای سەدەی بیستهەمەوە کوردەکانی بە ٥٥٪ ی دانیشتوانی کەرکوک لەقەڵەمداوە[١٦].

لە ساڵی ١٩٦٣ لەڕێی حیزبی بەعسەوە کودەتایەکی سەرکەوتوو ئەنجامدرا، جوڵانەوەی سیاسیی کورد (شۆڕشی ئەیلول) بە ئومێدی ڕێککەوتن لەگەڵ بەغدادا کەوتنە گفتوگۆ، بەڵام بەهۆی کەرکوک و هەندێک ناوچەی موسڵەوە (کە بەغداد ڕازی نەبوو ببێتە بەشێک لەو ئۆتۆنۆمیەی کوردەکان داوایاندەکرد) گفتوگۆ شکستیهێنا و جەنگ دەستیپێکردەوە[١٧].

لە نێوان ساڵانی ١٩٦٣-١٩٦٨ حکومەتی عێراق پرۆسەیەکی ڕێکخراوی سەربازیی-ئابوریی-کلتوریی بۆ ئاڵوگۆڕی شوناسی کەرکوک دەستپێکرد. کە خۆی لە هێنانی عەرەبی خواروو بۆ کەرکوک و گواستنەوەی دانیشتوانی کەرکوک بۆ باشوور، گۆڕینی کرێکارانی کوردی کارگەی نەوت بە عەرەب، دامەزراندنی چەندین بنکەی سەربازیی لە کەرکوک و ناونانی ئەو ناوچانە بە ناوچەی ئەمنیی و بەو بیانووەوە خاڵیکردنی لە دانیشتوانی کورد، پێدانی چەک بە خێڵە عەرەبەکان و هاندانیان دژی شۆڕشی کوردەکان و گۆڕینی ناوە کۆنە تورکمانیی و کوردییەکانی شار بە ناوی نوێی عەرەبییدا دەبینیەوە[١٨].

---

١٦ جبار قادر، قضايا كردية معاصرة... كركوك – الانفال - الكرد وتركيا، ط ١، (اربيل: دار آراس، ٢٠٠٦)، ص٣١.

١٧ کریم یلدیز، کردها در عراق، چ ١، (تهران: توکلی، ١٣٩١)، ص٥٠.

١٨ کریم یلدیز، کردها در عراق، چ ١، (تهران: توکلی، ١٣٩١)، ص٥٠.

خشتەی ژمارە -١- ئاماری ١٩٥٧ لیوای کەرکوک

ژ	زمانی دایک	کەرکوک	ناوچەکانی تری لیوای کەرکوک	کۆی لیوای کەرکوک
١	عەرەبیی	٢٧١٢٧	٨٢٤٩٣	١٠٩٦٢٠
٢	کوردیی	٤٠٠٤٧	١٤٧٥٤٦	١٨٧٥٩٣
٣	فارس	١٠١	٢٢	١٢٣
٤	تورکمان	٤٥٣٠٦	٣٨٠٦٥	٨٣٣٧١
٥	ئینگلیز	٦٣٤	٦٣	٦٩٧
٦	فەرەنسیی	٣٥	٦	٤١
٧	هندیی	٧٩	٨	٨٧
٨	کلدانیی وسریانیی	١٥٠٩	٩٦	١٦٠٥
٩	زمانی دیکە	٤١٤	-	٤١٨
١٠	نەزانراو	٥١٤٦	١٣٨	٥٢٨٤
	کۆ	١٢٠٤٠٢	٢٦٨٤٣٧	٣٨٨٨٣٩

سەرچاوە: (قادر، ٢٠٠٦: ٣٠)

هەولنامەی کتێب

بەعسییەکان پاش دورخستنەوەیان لەلایەن عارفەکانەوە، ساڵی ١٩٦٨ جارێکی تر لە رێی کودەتایەکەوە بەسەرکردایەتیی ئەحمەد حەسەن بەکر و سەدام حسێن گەڕانەوە لوتکەی هەرەمی دەسەڵات، سەردەمی ١١ ساڵەی بەکر سەردەمێکی ناجێگیربوو، لەم سەردەمەیشدا ئاڵوگۆڕێکی دیار بەسەر شوناسی کەرکوک لەناوچە کوردیی و تورکمانییەکاندا هات[١٩].

لە کۆتایی ساڵی١٩٦٩گفتوگۆی چڕی دانوستاندنی نێوان بەغداد و جوڵانەوەی کورد (ئەیلول) دەستیپێکردەوە، تا لە کۆتاییدا لە ١١ ئازاری ١٩٧٠ بە رێککەوتنی ١٥ خاڵی ئازار کۆتاییهات، بەڵام بۆ کورد و بۆ بەغداش دیسان کەرکوک گرێکوێرەی جێبەجێکردنی رێککەوتنەکە بوو، تا چوارساڵ رێککەوتن درێژەیکێشا، بەڵام نە کورد سازشی لە کەرکوک کرد و نە بەغدادیش کەرکوکی خستە چوارچێوە ئۆتۆنۆمییە بڕیارلێدراوەکەی رێککەوتنی ئازاری١٩٧٠ەوە. بۆیە جارێکیتر لەسەر کەرکوک کوردەکان رویانکردەوە شاخ و شۆڕشیان هەڵگیرساندەوە[٢٠].

بەهۆی بەهێزبوونی شۆڕشی کورد (بە کۆمەکی ئێران) و فشاری زۆری لەسەر بەغداد بۆ رازیبوون بەوەی، کە کەرکوک ببێتە بەشێک لە ناوچەی ئۆتۆنۆمیی، حکومەتی عێراقی لە ساڵی ١٩٧٥ ناچارکرد لەبەر کەرکوک واز لە هەندێک بەرژەوەندیی خۆی لە شەتولعەرەب بۆ

---

١٩ فرید أسسرد، المسألە الکردیة بعد قانون ادارة الدولة العراقیة، ط ١، (سلیمانیة: مرکز کردستان للدراسات الاستراتیجیة، ٢٠٠٤)، ص٩٠.

٢٠ کریس کوچرا، سەرچاوەی پیشوو، ص٣٤٥.

ئیران بهێنێت، تا کۆمەکەکانی لە شۆڕشی کورد ببڕێت و کەرکوک و کوردستان لەدەستنەدات. لە کۆتاییدا لە ساڵی ١٩٧٥ لە ڕێی ڕێککەوتنی جەزائیرەوە، بە نێوانگیریی میسر و جەزائیر، ئێران و عێراق ڕێککەوتن. لە ئەنجامدا کوردەکان پشتیوانیی ئێرانیان لەدەستدا و لە ناوچە سنورییەکانی عێراقیش وەدەرنران [٢١].

بەهۆی سیاسەتی بەعەرەبکردن و سەرکوتکاریی بەغداوە کەرکوک گۆڕانکاریی دانیشتوان و شناسی ڕیشەیی بەسەرداهێنرا. لە ساڵانی ١٩٧٥و١٩٧٦دا عێراق هەریەک لە قەزاکانی چەمچەماڵ، کەلار، کفری و دوزخورماتوی لە کەرکوک جیاکردەوە، دووناوچەی عەرەبنشینیشی بەناوەکانی زاب و سرکران-ەوە بیناکرد [٢٢].

کەرکوک لەڕوی ڕوبەرەوە لە ساڵی ١٩٧٧ لەژێر کاریگەریی سیاسەتەکانی بەغدادا لە ٢٠٣٥٥کم٢ ەوە بۆ ٩٤٢٦کم٢ کەمکرایەوە. (بڕوانە نەخشەکانی ژمارە -١و٢)

نەخشەی ژمارە ٢ کرکوک ١٩٥٧

نەخشەی ژمارە ٣ کرکوک ١٩٨٧

(سەرچاوە: سایتی ڕەسمیی ماددەی ١٤٠، ئەنجومەنی وەزیران، ٢٠١٣)

لە ڕووی دانیشتوانیشەوە دیسان بەهۆی سیاسەتی بەعسەوە، ئاڵوگۆڕ بەسەر ڕێژەی دانیشتوانی کەرکوکدا هات، بە جۆرێک کورد و تورکمان لە ڕێژەی (٤٨٪) و(٢١٪) کەرکوکەوە کەمبوونەوە بۆ (٣٧٪) و (١٦٪)ی ڕێژەی دانیشتوان بە پێچەوانەوە عەرەب لە (٢٨٪)وە گەیەنرایە (٤٤٪)ی دانیشتوانی کەرکوک و کرانە پێکهاتەی یەکەم. (بڕوانە خشتەی ژمارە -٢-) [٢٣].

---

٢١ هەمان سەرچاوە، ص٣٩٧

٢٢ آزاد عثمان، مسألة محافظة كركوك المجزأة، ط ١، (اربيل: موكريان، ٢٠١٣)، ص٧.

٢٣ شاخەوان شورش، پاکتاوی رە گەزی کورد، چ ١، (سلیمانی: ٢٠٠٣)، ص٢٠.

خشتەی ژمارە (٢) ئاماری ڕەسمیی دەوڵەتی عێراق ١٩٥٧ و ١٩٧٧ لەسەر بنەمای ئیتنیک

نەتەوە	سەرژمێرییساڵی ١٩٥٧	سەرژمێریی ساڵی ١٩٧٧
کورد	٪٤٨	٪٣٧
تورکمان	٪٢١	٪١٦
عەرەب	٪٢٨	٪٤٤

سەرچاوە: (شۆڕش، ٢٠٠٣: ٢٠)

لە ساڵانی هەشتاکان و پاشتردا کەرکوک، ڕوبەڕوی شاڵاوی جینۆساید و سەرکوتکاریی بووەوە، لە ساڵی ١٩٩١یشدا بەزۆرملێ کۆچی بە زیاتر لە (٣٠٠٠) کوردی شاری کەرکوک کرد، ئەم هەڵمەتی کۆچپێکردنە (ڕاگواستنە) درێژەی کێشا، بە جۆرێک ڕێژەی ئاوارەبووانی کوردی کەرکوک گەیشتنە (١٠٨٠٠٠) کەس[٢٤]. ئەمە جیا لەوەی (٧٧٩) لادێی کورد و تورکماننشینی ناوچەی کەرکوکی وێرانکرد[٢٥]. عەلی حەسەن مەجید لە چوارچێوەی ئەنفالدا لە ڕێی شاڵاوی ئەنفالەوە کوردی کەمکردەوە و عەرەبی کردە پێکهاتەی یەکەمی شارەکە[٢٦]. لە چوارچێوەی بەعەرەبکردنیشدا هەریەک لەگەڕەکەکانی شۆرجە و ئەلماسی کورد و تورکماننشینی وێرانکرد[٢٧].

لە ئەنجامدا لە ڕوی ڕوبەریشەوە وادەکەوێتەوە، کە کەرکوک لە ساڵی ١٩٦٣تا ١٩٨٧ زیاد لە نیوەی ڕوبەری خۆی لەدەستدەدات. (بڕوانە نەخشەکانی ژمارە ٢ و ٣) بە جۆرێک ڕوبەری کەرکوک لە (٢٠٣٥٥ کم٢)ەوە بۆ (١٠٢٨٢ کم٢) کەمدەکرێتەوە[٢٨].

---

٢٤ مجموعة مؤلفين، المصدر السابق، ص١١٥-١١٨.

٢٥ عبد الرقيب يوسف، المصدر السابق، ٣٣١.

٢٦ امینی حسینی، سەرچاوەی پێشوو، ٦٦.

٢٧ مجموعة مؤلفين، المصدر السابق، ١١٦.

٢٨ بڕوانە: سایتی ڕەسمی ماددەی ١٤٠، ئەنجومەنی وەزیران، ٢٠١٣:
http://www.com140.com/paper.php?source=akbar&page=15

باسی دووەم: ئێستا و ئایندەی کەرکوک

یەکەم: ئاڵۆزیی کێشەی کەرکوک:

ئەو فاکتەرە بنەڕەتیانەی، کە کێشەی ئەو ناوچانە قووڵتردەکەنەوە، کە دابەشبوون بەسەر چەند نەتەوە و مەزهەب و زمان و کەلتوری جیادا، ئەمانەن: کێشەی شوناسی خەڵک و خاک و بونی سەرچاوە دەگمەنەکان و گۆڕانکارییە دیمۆگرافیی و کارگێڕییەکان و بەسیاسیکردنی ئەو دابەشبونەیە. گرفتی سەرەکییش ئەوەیە، کە بونی هەر یەکێک لەو فاکتەرانە چارەسەرەکانی داهاتوو ئاڵۆزدەکەن. لەوەیش مەترسیدارتر ئەوەیە، کە زۆرینە، یان هەموو ئەو فاکتەرانە لە کەیسێکدا بونیان هەبێت. ئەگەر تەنها یەکێک لەم فاکتەرانە هۆکاری قەیران و ئاڵۆزییەکان بێت لە ناوچەیەکدا، ئەوە ڕەنگە چارەسەرکردنی تا ڕادەیەک ئاسان بێت. بۆ نمونە ئەگەر کێشە لەسەر بونی سەرچاوە دەگمەنەکانی وەک ئاو، نەوت، ئەڵماس، ئاڵتون و سەرچاوەکانی تر بێت، ئەوە دەکرێت لە ڕێی ڕێکەوتنێکەوە لایەنەکان بگەنە دابەشکردنێکی دادپەروەرانەی ئەو سەرچاوانە. یاخود ئەگەر گۆڕانکاریی دیموگرافیی و کارگێڕیی بە مەبەستی کەمکردنەوەی ڕێژەی یەکێک لە پێکهاتەکان و یان زیادکردنی ڕێژەی پێکهاتەیەکی تر کرابێت، ئەوە دەکرێت بە چەند ڕێکارێکی یاسایی و سیاسیی و دارایی بارودۆخەکە تا ڕادەیەکی بەرچاو ئاساییبکرێتەوە و نزیکبکرێتەوە لە دۆخی پێش گۆڕانکارییەکە. دوان لەو فاکتەرانەی سەرەوە چارەسەرکردنیان تا ڕادەیەکی زۆر ئاستەمە، کە ئەوانیش کێشەی شوناس و بەسیاسیکردنی دابەشبونەکانە. دەتوانین نمونەی شاری قودس بۆ خستنەڕووی فاکتەرێکی شوناسیی بهێنینەوە. لە ئێستادا هەریەک لە ئیسرائیلی و فەلەستینەکانیش شاری قودس بە بەشێک لە خاک و مێژوو و هەست و نەستی خۆیان دادەنێن. هەریەک لە خاک و مێژوو و هەست و نەستیش پێکهاتەی سەرەکیی شوناسن و دەستهەڵگرتن لێیان کارێکی تا ڕادەیەک ئاستەمە. تەنها چارەسەرێکی دیموکراسیی بۆ کێشەی شوناس ئەوەیە، کە هەموو پێکهێنەرە نەتەوەیی یان ئاینیی یان مەزهەبییەکان پێیرازیبن، ئەوەیش زۆر ئاستەمە.

ئەگەر بە وردیی بڕوانینە کێشەی کەرکوک، ئەوە بە ڕونیی ئامادەبونی هەموو ئەو فاکتەرانە دەبینین. کەرکوک بە قووڵیی دابەشبووە بەسەر پێکهاتە نەتەوەییەکانی کورد و تورکمان و عەرەبدا. هەرچەندە لەم پارێزگایەدا پێکهاتەی ئاینیی (وەک مەسیحیی) و مەزهەبیی (وەک شیعە و سوننە) هەن، بەڵام کاریگەرییان زۆر کەمترە لە ڕەهەندە نەتەوەییەکان. کەرکوک کێشەی شوناسە بۆ پێکهاتەکانی. کورد خۆی بە خاوەنی خاکی کەرکوک دەزانێت و لەم پێناوەدا قوربانیی زۆری داوە و خاکی کەرکوک بووەتە بەشێک لە مێژوو و هەستی نەتەوەیی کوردیی. بۆ پشتڕاستکردنەوەی شوناسی کوردییانەی کەرکوک،

کوردەکان پشت بە هەندێک بەڵگەنامەی مێژوویی سەردەمی عوسمانیی و هەندێک نەخشە و نوسراوی گەڕیدەکان دەبەستن. یەکێک لەو کێشانەی، کە بوە هۆی هەڵوەشاندنەوەی ڕێکەوتنی ئازاری ١٩٧٠ی نێوان حکومەتی عێراق و پارتی دیموکراتی کوردستان، بریتیبوو لە خاوەنداریی ئەم شارە. حکومەتەکانی عێراق، بە تایبەت لە دوای ١٩٦٨ ەوە، ویستوویانە ئەم هەستی شوناسە کوردییەی کەرکوکییەکان لاوازبکەن، لە ڕێگەی هێنانی عەرەب و نیشتەجێکردنیان لە کەرکوک و دەرکردنی کوردەکان و بە عەرەبیکردنی زمانی خوێندن و بە بەعسیکردنی کەلتور و بیرکردنەوەی کوردەکانی کەرکوکەوە، بەڵام ئەم هەوڵانە کاردانەوەی پێچەوانەیان لێکەوتەوە و زیاتر پەیوەندیی شوناسی نێوان کورد و کەرکوکی بتەوترکردووە. تورکمانەکانیش وەک بەشێک لە شوناسی خۆیان سەیری شاری کەرکوک دەکەن و پێیانوایە شارێکی تورکمانییە و بەشێکە لەوەی، کە پێیدەڵێن (تورکمان ئێلیی - زێدی تورکمانەکان) و بۆ ئەمەیش پشت بە گێڕانەوەی گەڕیدەکان وهەندێک بەڵگەنامەی مێژویی دەبەستن.

لە هەمان کاتدا، کەرکوک کێشەی سەرچاوە دەگمەنەکەیەتی، کە بونی ڕێژەیەکی بەرچاوی یەدەگی جیهانیی نەوتە. بەپێی هەندێک لە سەرچاوەکان؛ کەرکوک خاوەنی (٥ ,٧٪) یەدەگی نەوتی جیهانە. لە بنەڕەتدا، بونی سەرچاوە دەگمەنەکان لەو ناوچانەدا، کە جێناکۆکن، گرفتێکی گەورە دروستدەکات و ئەگەری هەڵکشان و بەرەو توندیی ڕۆیشتنی ململانێ ئیتنیی و نەتەوەییەکان دروستدەکات. بونی ئەم سەرچاوە دەگمەنانە تا ڕادەیەکی بەرچاو چارەسەرە کارگێڕیی سیاسییەکان قورستردەکەن، ئەگەر یەکێک یان زیاتر لە فاکتەرەکانی تری لەگەڵدا بێت. حکومەتەکانی عێراق، بە تایبەت لەکاتی فەرمانڕەوایەتیی بەعسدا، چەندین گۆڕانکاریی دیموگرافیی و کارگێڕیی لە کەرکوکدا کردووە، بە مەبەستی زاڵکردنی شوناسی عەرەبیی و لاوازکردنی شوناسی کوردیی تیایدا، کە ئەمەش یەکێکی ترە لەو فاکتەرانەی، کە ململانێکان بەرەو ئاستێکی توند دەبات و چارەسەرەکانی داهاتویش قورستر و ئاستەمتر دەکات. بەپێی چەندان بەڵگەنامەی بەردەست، حکومەتی عێراق هەستاوە بە دەرکردنی ئەو کوردانەی، کە لە باپیرانیانەوە نیشتەجێی کەرکوک بوون و لە هەمان کاتیشدا عەرەبی لە ناوەڕاست و باشوری عێراقەوە هێناوە و لە کەرکوک نیشتەجێیکردوون و هەموو پێداویستییە سەرەکییەکانی وەک خانوو و ئیشوکاری بۆ دابینکردوون. ئەم پرۆسەیە بەشێک بووە لە پرۆسەی بەعەرەبکردنی کەرکوک و بەبەعسیکردنی بیرکردنەوەی خەڵک. یەکێک لە ڕێگاکانی تری بەعەرەبکردن بریتیی بووە لەوەی، کە لە رووی کارگێڕییەوە هەندێک لە قەزا کوردییەکانی کەرکوکیان خستە سەر پارێزگاکانی سلێمانیی و دیالە و هەندێک لە قەزا عەرەبییەکانیان خستە سەر کەرکوک، بەمەیش توانییان ژمارەی دانیشتوانی کورد لە کەرکوکدا کەمتربکەنەوە. ڕێگایەکی تری بەعەرەبکردن بریتی بوو لە گۆڕینی ناوی کوردیی هەندێک لە گەڕەکەکانی کەرکوک بۆ ناوی عەرەبیی و تەنانەت ناوی کەرکوکیشیان لە ساڵی ١٩٧٦ دا گۆڕی بە تەئمیم (التأميم).

دوا فاکتەر، کە کێشەی کەرکوکی ئاڵۆزکردووە، بریتییە لە بە سیاسیکردنی ئەو فاکتەرانەی سەرەوە. بە سیاسیکردن ئەو پرۆسەیەیە، کە تیایدا جیاوازییەکان (وەک شوناس و بونی فرەیی ئیتنیی و فرەئاینیی و فرەزمانیی) دەکرێنە هۆکار لە پێناو باڵادەستبونی گروپێک لە دەوڵەتێکدا و تواندنەوە، یان لاوازکردنی گروپێکی تر. بونی گروپی ئیتنیی جیاواز خودی خۆی نابێتە هۆی ململانێی توندوتیژ و کۆمەڵگا دابەشناکات. بۆ نمونە لە سویسرا، زیاتر لە چوار زمانی تایبەت قسەیانپێدەکرێت و هەریەک لەم زمانانەیش درواسێی دەوڵەتێکن، کە تیایاندا هەمان زمان بە فەرمیی تەبەنیکراوە، کەچی ئەم فرەزمانییە بووەتە هۆکاری هێز و بەیەکەوە نەتەوەی سویسریان دروستکردووە. لە ئێستادا، سویسرا یەکێکە لەو دەوڵەتانەی، کە لە ڕیزی پێشەوەی ئەو دەوڵەتانەیە، کە خۆشگوزەرانیی تیایاندا لەئاستێکی بەرزدایە. بونی نەتەوە و مەزهەب و ئاین و زمانی جیاواز، کاتێک کێشەیە، کە هەوڵبدرێت دەوڵەت لەسەر بنەمای یەکێک لەو جیاوازیانە بونیادبنرێت. ئەوەی لە مێژوی ٩٠ ساڵی ڕابوردوودا کەم و زۆر ڕویداوە، بە سیاسییکردنی کێشەی کەرکوک بووە لە پێناو دروستکردنی شوناسێکی عێراقییانەی عەرەبیی بۆی، ئەمەیش لە ئێستادا کاردانەوەیەکی نێگەتیڤی بەرانبەر شوناسی عێراقی_بوون لای کورد دروستکردووە.

هەواڵنامەی کتێب

دووەم: کەرکوک، پێش داعش:

لە پارێزگای کەرکوکدا تەنها یەک هەڵبژاردنی ناوخۆیی بۆ (ئەنجومەنی پارێزگا) ئەنجامدراوە، ئەویش لە ساڵی ٢٠٠٥ بوو. لەم هەڵبژاردنەدا لیستی برایەتیی کوردی لە (٥٩٪) ی دەنگەکانی بەدەستهێنا و لە کۆی (٤١) کورسیی ئەنجومەن بووە خاوەنی (٢٨) کورسیی. تورکمانەکان بوونە خاوەنی (٩) کورسیی و عەرەبەکانیش توانییان (٦) کورسیی بەدەستبهێنن. ئیدارەی پارێزگاکەیش وەک ڕەنگدانەوەی ئەو هەڵبژاردنە چووە دەستی کوردەوە، لە دوای ٢٠٠٣ وە تا ئێستا کەرکوک دوو پارێزگاری کوردی هەبووە، ئەوانیش (عەبدولڕەحمان مستەفا ٢٠٠٣-٢٠١١) و (نەجمەدین کەریم لە ٢٠١١ بەدواوە) بوون. بڕیاردانی سیاسیی لە ئەنجومەنی پارێزگادا لە ڕێی زۆرینە و کەمینەوە یەکلاییکراوەتەوە. لەبەر هەستیاریی بارودۆخی سیاسیی کەرکوک نەتوانراوە وەک پارێزگاکانی تر هەڵبژاردنی ئەنجومەنی پارێزگاکانی تێدا ئەنجامبدرێت. هۆکاری سەرەکییش ئەوەیە، کە کەرکوک بە پێی دەستوری عێراقی ناوچەیەکی جێناکۆکە و دەبوایە بەپێی مادەی (٥٨) دەستوری کاتی ٢٠٠٤ و مادەی (١٤٠) ی دەستوری هەمیشەیی ٢٠٠٥، بارودۆخی کەرکوک لە ڕێی هەر سێ هەنگاوی ئاساییکردنەوە و سەرژمێریی و ڕیفراندۆمەوە لە ٢٠٠٧/١٢/٣١ دا یەکلاییبکرایەتەوە.

سێیەم: کەرکوک، دوای داعش:

دوای ئـەوەی هێزەکانـی پێشـمەرگە توانییـان کەرکـوک لـە داگیرکاریـی داعـش بپارێـزن و توانییـان بەرەنـگاری فراوانخوازییەکەیـان ببنـەوە، کەرکـوک بـە ئەمـری واقیـع کەوتـە ژێـر دەسـەڵاتی پێشـمەرگە و حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتانەوە. هێـزە عێراقییـەکان نەیانتوانـی بەرگـەی هێرشـی داعـش بگـرن، نـەک تەنهـا کەرکوکیـان بـۆ داعـش بەجێهێشـت، بەڵکـو لـە مانگـی ٦ ی ٢٠١٤دا موسـڵ و زۆرینـەی ناوچـە سـوننیەکانیش کەوتنـە دەسـتی داعشـەوە. هێـزە عێراقییـەکان بـە ویسـتی خۆیـان و لـە ترسـی هێرشـی داعشـدا ئـەو ناوچانەیان چۆڵکرد و پێشـمەرگەیش بـە قوربانیـدان توانیـی ئـەو ناوچانـە بـە کەرکویشـەوە بپارێزێـت و جەلـەولا و هەندێـک ناوچـەی تـری بەرفراوانیشـیان لـە ژێـر دەسـتی داعـش دەرهێنـا. لـە ئێسـتادا بـە ئەمـری واقیـع (de facto) کەرکـوک و بەشـێکی بەرفـراوان لـە ناوچـە جێناکۆکـەکان لـە ژێردەسـتی حکومەتـی هەرێمـدان، بـەڵام بـە حوکمـی یاسا (de jure) لـە ژێر سـایەی حکومەتی فیدراڵیـی عێراقـدان و بودجـە و موچـەی فەرمانبەرانـی لای ئـەوەوە دابیندەکرێـن. مەسـعود بارزانیـی لـە چەندیـن بۆنەبـەدا و لـە دوای دەستبەسـەرداگرتنی کەرکـوک ڕایگەیانـدوە، کـە کەرکـوک و ناوچـە دەستبەسـەرداگیراوەکان چیـی تـر ناوچـەی جێناکـۆک نیـن، بەڵکـو بەشـێکن لـە هەرێمـی کوردسـتان. لـە هەفتـەی کۆتایـی ئابـی ٢٠١٧ یشـدا ئەنجومەنـی پارێـزگای کەرکـوک بـە دەنگـی زۆرینـەی ئەندامانـی، بـە بایکۆتـی تورکـمان و هەندێـک لـە عەرەبـەکان، بڕیاریانـدا، کـە ڕیفراندۆمـی سـەربەخۆیی هەرێمـی کوردسـتان، کـە وا بڕیـارە لـە ٢٠١٧/٩/٢٥ دا ئەنجامبدرێـت، پارێـزگای کەرکویـش بگرێتـەوە. بـەڵام پرسـیاری سـەرەکیی لێـرەدا ئەوەیـە، کـە ئایـا بـە دەسـتگرتن بەسـەر کەرکوکـدا بـە ئەمـری واقیـع و بـە زەبـری هێـز، دەتوانرێـت بـە ئاسـانیی تەنهـا لـە ڕێـی ئەنجامدانـی ڕیفراندۆمێکـەوە، کـە تـا ڕادەیەکـی زۆر یەکلایەنانەیـە، بگۆڕدرێـت بـە حوکمـی یاسـا؟ ئـەی ئایـا لـە دوای ڕیفرانـدۆم ئاینـدەی کارگێڕیـی سیاسـیی کەرکـوک چـی دەبێـت؟

چوارەم: ئایندەی سیاسیی و کارگێڕیی کەرکوک:

لـە ئێسـتادا داعـش لـە عێراقـدا لـە تێکشـکان و پاشەکشـەیەکی گەورەدایـە و لـە شـاری موسـڵی پایتەختـی خەلافەتەکەیـان و لـە تەلەعفەریـش وەدەرنـراون و تاکـە ناوچەیەکـی گرنـگ بەدەسـتیانەوە مابێـت قـەزای حەویجەیـە. ئـەم گۆڕانکارییـە نوێیانـە کاریگەریـی خۆیـان لەسـەر کـۆی پرۆسـەی سیاسـیی لـە عێراقـدا دروسـتدەکەن، بێگومـان ئاینـدەی سیاسـیی و کارگێڕیـی پارێـزگای کەرکوکیـش لـەم کاریگەرییـە بـەدەر نیـە. ئـەو پرسـیارەی ڕووبـەڕوی هەمـووان دەبێتـەوە دەربـارەی کەرکـوک ئەوەیـە، کـە ئایا ئاینـدەی ئـەم پارێزگایـە چـی دەبێـت؟ بـە گشـتیی چەنـد بژاردەیـەک بـۆ داهاتـوی حوکـم لـە کەرکوکـدا هـەن ، کـە ئەمانـەن:

- یەکەم، کەرکوک وەک دۆخی ئێستای بمێنێتەوە و پارێزگایەک بێت وەک پارێزگاکانی تری دەرەوەی هەرێمی کوردستان.
- دووەم، پارێزگای کەرکوک ببێتە هەرێمێکی سەربەخۆ و هەمان دەسەڵاتەکانی هەرێمی کوردستانی هەبێت.
- سێیەم، کەرکوک بلکێنرێت بە هەرێمی کوردستانەوە (لێرەدا ڕەنگە کەرکوک لەلایەن هەرێمی کوردستانەوە وەک پارێزگاکانی تر مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت، یان وەک حاڵەتێکی تایبەت مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت و دەسەڵاتە کارگێڕیی و داراییەکانی لە چاو پارێزگاکانی تردا فراوانبکرێت).
- چوارەم، کەرکوک ببێتە پارێزگایەک لەو هەرێمە سوننییەی، کە دەشێت لە داهاتوودا لە پارێزگا سوننەنشینەکانی عێراق پضکبهێرێت. یان لانی کەم کەرکوک دەبێتە ناوچەی ململانێیەکی توند لە نێوان هەرێمی کوردستان و ئەو هەرێمە سوننیە پێشبینیکراوەدا.
- پێنجەم، کەرکوک بکرێتە ناوچەیەکی پارێزراوی نێودەوڵەتیی بەسەرپەرشتیی لایەنێکی هەرێمیی یان نێودەوڵەتیی، وەک نەتەوە یەکگرتووەکان یان کۆمەکاری عەرەبیی، یان سەرپەرشتیی چەند دەوڵەتێک، کە کەرکوک جێی گرنگیپێدانیانە، وەک وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و تورکیا و یەکێتی ئەورووپا بەڕێوەبرێت، مامەڵەی دۆخێکی ڕاگوزەریی درێژخایەنی لەگەڵدا بکرێت، تا ئەوکاتەی کێشەکانی یەکلاییدەکرێنەوە.

هەرچەندە لەوانەیە جێبەجێکردنی هەندێک لەم بژاردانە تاڕادەیەکی زۆر دوور و ئەستەم بن، بەتایبەت بژاردەی چوارەم وپێنجەم، بەڵام بەگشتیی سێ بژاردەکەی یەکەم زیاتر شیاوی جێبەجێکردنن و هەریەکەیان لەلایەن یەکێک لە پێکهاتەکانی کەرکوکەوە پشتگیریدەکرێت. کەرکوک سێ پێکهاتەی سەرەکیی تێدایە، ئەوانیش کورد و تورکمان و عەرەبن. کەرکوک لە وێنەیەکی بچوککراوەی عێراق دەچێت (a miniature Iraq). عەرەبەکان بە گشتیی پشتگیریی لە بژاردەی یەکەم دەکەن و پێیانخۆشە کەرکوک لە ژێر سایە و دەسەڵاتی بەغدادا بمێنێتەوە، تورکمانەکان بە گشتیی پشتگیریی لەوە دەکەن، کە کەرکوک ببێتە هەرێمێکی سەربەخۆ و خاوەن دەسەڵاتی یاسادانان و جێبەجێکردن و دادوەریی خۆی بێت. کوردەکان پشتگیریی بژاردەی سێیەم دەکەن و دەیانەوێت کەرکوک ببێتە بەشێک لە هەرێمی کوردستان. بەڵام ئایا کام لەم ئەگەرانە بەهێزترن و دەکرێت داهاتوی کەرکوک بن؟

ئێمە لەم پرۆژەیەدا هەوڵدەدەین بەدوای وەڵامی ئەو پرسیارەدا بگەڕێین، کە ئایا ئایندەی کەرکوک لە کام لەم ئەگەرانەوە نزیکترە؟ بە تایبەت لە دوای ئەوەی، کە هێزەکانی پێشمەرگە توانییان بەشێکی زۆری پارێزگاکە لە دەستی داعش دەربهێنن و بە ئەمری واقیع کەرکوک کەوتە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمەوە.

پێنجهەم: ئایندەی کەرکوک و پرسی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان:

لەژێر سایەی ئەو دۆخە نوێیەدا، کە ئێستا کەرکوک هەیەتی، جێی خۆیەتی ئەو پرسیارە بوروژێنرێت، کە ئایا دوای سەربەخۆیی لە عێراق چۆن دەکرێت کەرکوک بەڕێوەببرێت؟

وەڵامی ئەم پرسیارە بەندە بە ئەوەوە، کە ئایا هەرێمی کوردستان سەربەخۆیی رادەگەیەنێت یان نا؟ پاشان، ئایا بەبێ کەرکوک سەربەخۆیی ڕادەگەیەنێت یان بە کەرکوکەوە؟ هەرچەندە هەتا ئێستا دڵنیایی تەواو لە ئارادا نییە، کە ڕیفراندۆم بۆ پرسی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان سەرکەوتوو دەبێت یان نا، هەروەها دڵنیایی تەواویش نییە، کە تا چ ڕادەیەک ئەنجامدانی ڕیفراندۆم و ئەنجامەکەیشی، ئەگەر سەرکەوتوو بێت، بۆ ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی هەرێم بەکاردەهێنرێت یان نا، بەڵام ئەگەر وا گریمانەبکەین، کە ڕیفراندۆمەکە سەرکەوتوو دەبێت و دوای ئەوەیش هەرێم پاڵپشت بەم ئەنجامە سەربەخۆیی خۆی لە عێراق ڕادەگەیەنێت، ئەوە سەبارەت بە پرسی ئایندەی کەرکوک دوو سیناریۆ شیاوی گریمانەکردنن، بەم شێوەیە:

- سیناریۆی یەکەم: ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی هەرێم بەبێ کەرکوک و بەشێکی زۆر لە ناوچە جێناکۆکەکان. هەرچەندە هەلی سەرکەوتنی ئەم سیناریۆیە بۆ هەرێمی کوردستان زۆرترە و مەترسیی ڕووبەڕووبونەوەشی لەگەڵ عێراق و هێزە هەرێمیی و نێودەوڵەتییەکانیش کەمترە، بەڵام ئەگەری پەسەندکردنی لەلایەن کوردەوە زۆر ئەستەمە، چونکە وەک پێشتر باسمانکردووە هەمیشە پرسی کەرکوک گرێکوێرەی پەیوەندییەکانی نێوان کوردو بەغداد بووە. هەر ئەم پرسەیش هۆکاری مێژوویی بووە بۆ نەگەیشتن بە هیچ ڕێکەوتنێک بۆ کێشەی کورد لە عێراقدا، بۆیە لە ئێستایشدا مەحاڵە کورد دەستبەرداری کەرکوک ببێت و بەبێ ئەو سەربەخۆیی ڕابگەیەنێت، بەتایبەت کە ئێستا بەشێکی زۆری پارێزگاکە و ناوچە جێناکۆکەکانی تر، دوای سەندنەوەیان لە داعش، بە ئەمری واقیع لە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمدان.

- سیناریۆی دووەم: ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی هەرێم بە کەرکوک و بەشێک لە ناوچە جێناکۆکەکانەوە. دیارە ئەم سیناریۆیە ئەگەری ڕەوایەتیی و پەسەندکردنی لای کورد زۆرە، بەڵام هاوکات مەترسیی و ئاڵانگارییەکانیشی زۆرن، هەر لە نارەزایی بەشێک لە پێکهاتەکانی ناو کەرکوکەوە، تا ئەگەری ڕووبەڕووبونەوەی چەکداریی لەگەڵ عێراق و بەشێک لەو میلیشیا و هێزە چەکدارییانەی هەندێک لە وڵاتانی ئیقلیمیی (ئێران) پشتیوانییاندەکەن، ئەمە جگە لە نارونیی لە هەڵوێستی لایەنە نێودەوڵەتییەکانی وەک وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا.

دیارە بەپێی جێبەجێبونی هەریەک لەم دوو سیناریۆیە، چارەنوسی سیاسیی و داهاتووی کارگێڕیی کەرکوکیش دەگۆڕێت، بەڵام ئەوەی کە گومانی تێدا نییە ئەوەیە، کە وەک چۆن لە عێراقدا، بە حوکمی فرە پێکهاتەییەکەی، بەڕێوەبردنی تاکلایەنە بێ ڕەچاوکردنی پێکهاتەکانی

تـر یـان پەراوێزخسـتنی هەندێکیـان هـۆکاری هەڵگیرسـانی ململانێـی خێڵەکیـی و ئـاژاوە و لێکهەڵوەشـانەوەی یەکڕیزیـی نیشـتمانیی بـووە، ئاوهایـش بەڕێوەبردنـی کەرکـوک بەهەمـان تـەرزی حوکـم داهاتوویەکـی پڕ قەیـران و ئـاژاوەی دەبێـت، ئەگـەر کـورد دەیەوێت سـەربەخۆیی بـە کەرکوکـەوە ڕابگەیەنێـت، ئـەوە دەبێـت ڕەچـاوی تایبەتمەندییـە ئیتنییەکانیشـی بـکات، هـاوکات ئامادەیـش بێـت لـە ڕووی مـاف و ئازادیـی و دڵنیایـی و ئاسـایش و خزمەتگوزارییـەوە، زۆر لـەوە زیاتـر بـە پێکهاتەکانـی کەرکـوک ببەخشـێت، کـە تائێسـتا بەغـداد پێیبەخشـیون. یەکێـک لـە ئامـرازە هـەرە باشـەکان بـۆ دەسـتەبەرکردنی سـەرکەوتن لـە بەڕێوەبردنـی داهاتـووی کەرکوکـدا بریتییـە لـە پیادەکردنـی بنەمـای (لامەرکەزیـەت) لـە سـەرجەم ئاسـتەکاندا، وەک لامەرکەزیـی ڕۆشـنبیریی (بـۆ چارەسـەری کێشـەی شـوناس و پـەروەردە)، لامەرکەزیـی کارگێڕیـی (بـۆ هێنانەدیـی دادپەروەریـی لـە دابینکردنـی خزمەتگوزارییـەکان) دا، لامەرکەزیـی ئابووریـی (لـە فرۆشـتنی نـەوت و دەسـتکەوتنی داهاتـدا)، لامەرکەزیـی ئاسایشـیی (دروسـتکردنی هێزێکـی چەکـداری تایبـەت بـە پاراسـتنی کەرکـوک، کـە سـەرجەم پێکهاتەکانـی لەخۆبگرێـت).

هەوالنامەی کتێب

باسی سێیەم: دۆخی ئاسایشی کەرکوک

ئـەم باسـە کار بـۆ وەڵامدانـەوەی چەنـد پرسـیارێکی دیاریکـراو دەکات، کـە تایبەتـن بـە بـاری ئاسایشـەوە، بـە واتـا فراوانەکـەی، لـە پارێـزگای کەرکـوك، لەوانـە: ئایـا کەرکـوک لـە ڕووی ئاسایشـەوە هەڕەشـەی لەسـەرە؟ یاخـود ئاسایشـی هاوڵاتییـان لەژێـر مەترسـیدایە؟ ئـەو هۆکارانـە چیـن، کـە وایـان کـردوە هەسـت بـەم مەترسـییە بکرێـت؟ جیاوازیـی بیـروڕا هەیـە لەسـەر ئاینـدەی ئاسایشـی شـاری کەرکـوك؟ یاخـود ئاسـایش وەکـو چەمکێکـی ڕەهـا سـەیریدەکرێت؟ چـۆن بیـر لـە ئاسایشـی کەرکـوك بکرێتـەوە؟

دیـارە، کـە بـاس لـە ئاسـایش دەکرێـت لـە واتـا فراوانەکەیـدا باسـدەکرێت، ئەمەیـش لـە چەنـدا ئاسـتێکدا دەخەینـەڕوو، بـەم شـێوەیە:

یەکەم: ڕەهەندی جیۆستراتیژیی کەرکوك:

سـنوری کەرکـوك بریتییـە لـە (٩٤٢٦ کـم٢) و دەکەوێتـە باکـوری ڕۆژهەڵاتـی بەغـدادەوە، لـە باکـورو ڕۆژهەڵاتـەوە شـاخی زاگـرۆس و لـە ڕۆژئـاواوە زێـی بچـوك و پارێـزگای سـەڵاحەدین، لـە باشـورەوە پارێـزگای دیالـە و بەرزاییەکانـی حەمریـن دەوریانـداوە. ئەگـەر لـەڕووی سـتراتیژییەوە سـەیری شـوێن و پێگـەی کەرکـوك بکەیـن، گرنگیـی پێگەکـەی لـەو خاڵـەوە دەسـتپێدەکات، کـە خاڵـی بەیەکگەیاندنـی تورکیـا و عێـراق و ئێرانـە، ئەمـە سـەرەڕای شـوێنەکەی سـەبارەت بـە ناوخـۆی عێـراق، کـە چەقـی بەیەکداچونێکـی سـتراتیژیی نێـوان پێکهاتـەی سـوننەی عێراقـە، هەروەهـا سـێکوچکەی نائارامیـی هەرێمییـە پەیوەسـت بـە هەریـەك لـە (عێـراق و سـوریا و تورکیـا)وە، یەکگرتنـی ئـەم دوو خاڵـە سـتراتیژییە وای کـردووە، کـە کەرکـوك وەکـو گۆڕەپانێکـی کـراوە وابێـت بـۆ هەڵکشـانی نائارامیـی لـەم دوو سـێکوچکە نائارامـەدا. بۆیـە زۆر کات ئـەوە گوتـراوە، کـە ئـەم ناوچەیـە هێڵـی نزیکـی جیۆشارسـتانییە لـە نێـوان کلتـورو ناوچـەی جیـاوازدا، ئەمەیـش واتـای ئەوەیـە، کـە هەرکـەس دەسـەڵاتی بەسـەر ئـەم ناوچەیـەدا هەبێـت، دەتوانێـت دەسـەڵاتی بەسـەر ئێسـتا و ئاینـدەی عێراقیشـدا هەبێـت[٢٩].

بـۆ یەکـەم جـار لـە عێراق، کـە نەوت وەکـو دەرامەتـی سروشـتیی پیشەسـازیی بەرهەمهێنراوی وزە گەشـەدەکات، یەکـەم بیـرە نـەوت لـە کەرکـوك لـە سـاڵی ١٩٢٧ لـە کێڵگـەی باباگوڕگـوڕ لەلایـەن کۆمپانیـای نەوتـی تورکیـی (TPC) ەوە لێـدراوە[٣٠]. توێژینـەوە جیۆفیزیاییـەکان جەخـت

٢٩ جهاد صالح، كركوك: صراع القوميات، مقال منشور بتأريخ ٢٤ـ٨ـ٢٠٠٥، على الموقع الإليكتروني الآتي: www.rojava.netechihadsalah_kerkuk.htm

٣٠ تغريد سليمان داود، تاريخ النفط في العراق، على موقع الإليكتروني الآتي: http://www.uobabylon.edu.iq/publications

لـەوە دەکـەنـەوە، کـە یەدەکـی نەوتـی کەرکـوك زیاتـر لـە (١٠) ملیـار بەرمیلـە، واتـە بەرێـژەی (٥ ,٧٪) کـۆی گشـتیی یەدەکـی جیهانییـە [٣١]. لـە دوای دۆزینـەوەی یورانیۆمـەوە لـەم ناوچەیـە، کاریگەریـی کەرکـوك تەنهـا لـە ڕەهەنـدە ناوخۆییـە هەرێمییەکەیـەوە سـەیرناکرێت، بەڵکـو ڕەهەندێکـی جیهانیـی هەیـە.

ئـەم پێشـەکییە گرنگـە بـۆ ئەوەیـە، کـە لـەوە تێبگەیـن ملمالانـێ لەسـەر کەرکـوك کێشـەی ئابوریـی و سـتراتیژیی کەرکوکـە، یاخـود کێشـەی شوناسـی خـاك و جوگرافیـا و مێـژوو و نەتەوەیـە. یاخـود هەمـوو فاکتەرەکانـە بەیەکـەوە، بێگومـان هەمـوو فاکتـەرەکان بەیەکـەوە ڕۆڵـی گرنگیـان لـە توندبونـی ململانێـکان و نەبونـی متمانـە و دڵنیایـی هەیـە، بۆیـە کەرکـوك بەبـەردەوام چاوەڕوانـی سیاسـەتی سـڕینەوەی مێـژووی بـووە و بـە میکانیزمـی جیـاواز هەوڵـی شـێواندنی دراوە.

دووەم: چیرۆکی دژبەیەك و ململانێی بەرژەوەندییەکان:

بەرژەوەندیـی پێکهاتەکانـی کەرکـوك و ئـەو هێزانـەی، کـە ململانێدەکـەن لەسـەر ئاینـدەی کەرکـوك، لەسـەر هەندێـك پانتایـی، کـە فراوانـە و کـەم نیـە، دژ بەیەکـن و لـە دوڕیانێکـدان و هاوتەریـب نیـن، لـە هەندێـك وێسـتگەدا دوو پێکهاتە زیاتـر بەرژەوەندییـان هەیـە و پێکهاتەیەکی تـر پەراوێزدەخرێـت، ئـەم وێنەیـە جوڵێنـەر و بەرهەمهێنـەری بەردەوامیـی ململانێیەکـە، کـە تـا ئاسـتێکی دیاریکراویـش دەسـتتێوەردان و ئاراسـتەکردنی تێـدا بەدیدەکرێـت.

هـەر نەتـەوە و ئاینێـك لـە کەرکـوك چیرۆکـی مێژویـی و سیاسـیی تایبـەت بـە خـۆی هەیـە، بۆیـە جیاوازیـی چیرۆکـەکان بەئەنـدازەی دووریـی تێڕوانینـی نەتـەوە و ئاینەکانـە بۆ دروستکردنی ئاینـدەی خۆیـان، هـەر بۆیـە بەرژەوەندییەکانـی نەتـەوە و ئاینـەکان لـە کەرکـوك چیرۆکـی سیاسـیی و پـرۆژەی نوسـی بەرهەمهێنـاوە، دەرئەنجامیـش پـرۆژە نێوانـدژەکان بـوون بـە هـۆکاری بەرهەمهێنانـی ململانێـی جیـاواز، لـە هەمـوو ململانێکانیشـدا میکانیزمـی توندوتیـژی بەکارهێنراوە بـۆ گۆڕینـی واقیعـی دیموگرافیـی و مێـژووی شـارەکە، ئەمـە لەمێـژووی نزیکـدا بەعـس لـە ڕێگـەی سیاسـەتی (تعریـب وترحیـل)ی پێکهاتـەی کـورد و تورکمانـەوە کاری لەسـەرکەمکردنەوەی ژمـارەی دانیشـتوان کـردووە، لـە ڕووی کارگێڕییشـەوە هەریـەك لـە قەزاکانـی (چەمچەمـاڵ، کفریـی، دوزخورماتـوو)ی لـە کەرکـوك کـردەوە و لکاندنـی بـە پارێزگاکانـی (سـلێمانیی، دیالە، سـەلاحەدین) ەوە، هەروەهـا لـە دوای سـاڵی ٢٠٠٣ و لـە دوای ڕوخانـی ڕژێمـی بەعسـەوە، لایەنـی تورکمانیـی هەرێمـی کوردسـتان بـەوە تاوانبـار دەکات، کـە هەوڵـی پیادەکردنـی سیاسـەتی (بەکوردکـردن) ی پارێـزگای کەرکوکـی داوە [٣٢].

---

٣١ المصدر نفسه الموقع نفسه.

٣٢ د. جنيد منكو، خارطة طريق تركمان العراق، مقال منشور على الموقع الإلكتروني الآتي:
http://afkarhura.com/?p=3228

بـۆ دۆزینـەوەی چارەسـەرێکی یاسـایی دەسـتوریی، کـە جێگـەی ڕەزامەندیـی هەمـوو پێکهاتەکانـی کەرکـوك بێـت و تەنها پێکهاتەیـەك زاڵ نەبێـت، وەکـو هەندێـك لایـەن پێانوایـە، کـە کـورد لـە دوای ٢٠٠٣ ەوە هاوکێشـەکەی لـە ڕوی ئەمنیـەوە هەڵگێڕایـەوە، ئێسـتا دۆسـیەی ئاسایشـی کەرکـوك بـە تەواوەتیـی لەلایـەن کـوردەوە بەڕێوەدەبرێـت، بـۆ ئـەم مەبەسـتە مـادەی (٥٨) لـە (یاسـایی بەڕێوەبردنـی دەوڵەتـی عێـراق بـۆ قۆناغـی ڕاگوزەریـی سـاڵی ٢٠٠٤) چارەسـەرێکی بـۆ کێشـەی ئـەو ناوچانـەی، کـە جێناکۆکـن دارشـت، پاشـان میکانیزمەکانـی هەمـان ئـەم چارەسـەرە لـە مـادەی (١٤٠)ی دەسـتوری هەمیشـەیی عێـراق لـە سـاڵی ٢٠٠٥ جێگیرکـرا، وەکـو کلیلـی چارەسـەری ئاڵۆزتریـن کێشـە و بونیادنانـەوەی عێراقـی تـازە لـە ڕێگـەی ئـەم مـادە دەسـتورییەوە[٣٣]، هـەوڵ بـۆ کۆتاییهێنـان بـە چیرۆکـە نێوانـدژەکان دەرا، تـا واقیعـی دانیشـتوان لـە کێشـەکەدا قسـەی ڕاسـتەقینەی خـۆی بـکات و ڕ ێگـە لـە توندوتیژیـی و شـەڕی ناوخۆیـی و دەمارگیریـی نەتەوەیـی و ئایینـی بگرێـت و سـازان و گفتوگۆ جێگـەی توندوتیژیـی بگرێتـەوە. بـەڵام لەگـەڵ بەگەڕخسـتنی ئـەم چارەسەرانەیشـدا، هێشـتا تێڕوانینـی پێکهاتـەکان لەسـەر شوناسـی کەرکـوك دوور و جیـاوازە، بـە جۆرێـک، کـە ڕەنگـە لـە ئاکامـدا کاریگەریـی گـەورە لەسـەر دۆخـی ئاسایشـی کەرکـوك هەبێـت، بـەو شـێوەیەی، کـە لـە خـوارەوە لـە ناوەڕۆکـی تێڕوانینـی هـەر پێکهاتەیەکـی سـەرەکیی کەرکوکـدا خراوەتـەڕوو:

١ـ تێڕوانینی سیاسیی کورد:

تێڕوانینـی کـورد لەسـەر کەرکـوك تـا ڕادەیەکـی زۆر یەکگرتـووە، بۆیـە ئـەوەی بەدیدەکرێـت لـە گوتـاری سیاسـیی کوردییـدا، لـە گۆشـەنیگای سـتراتیژی کەرکوکـەوە نییـە، بەڵکـو لـە ڕوانگـەی نەتەوەیـی و مێژوییەوەیـە، کـە بەدرێژایـی مێـژوو کێشـەی سـەپاندنی دەسـەڵاتی کەمینەیـە بەسـەر خـاك و نەتەوەیەکـی زۆرینـەی کوردییـدا[٣٤]. هەڵوێسـتی فەرمیـی کوردیـی ئەوەیـە، کـە کەرکـوك شـارێکی کوردسـتانیە لەگـەڵ پاراسـتن و ڕێزگرتـن لـە شوناسـی پێهاتەکانـی تـری تورکمان و عـەرەب، گێڕانـەوەی کەرکـوك بـۆ سـەر هەرێمـی کوردسـتان بـە واتـای گێڕانـەوەی شوناسـی ڕاسـتەقینەی مێژویـی کەرکوکە. بۆیـە مەسـعود بارزانیـی لەبـارەی کەرکوکـەوە دەڵێـت، ڕێکەوتنێك لەبـارەی کەرکوکـەوە هەیـە (ئاسـاییکردنەوەی بـارودۆخ، سـەرژمێریی، ئینجا ڕیفرانـدۆم) کـە تیایدا خەڵکـی کەرکـوك خۆیـان بڕیـار لـە ئاینـدەی دەدەن، بۆیـە ئێمـە هیـچ مۆرکێکـی دیاریکراومـان بەسـەر کەرکوکـدا نەسـەپاندووە، بەڵکـو پاراسـتمان و چارەسـەری کەرکوکیـش بەپێـی دەسـتورە،

---

[٣٣] هادی حسن محسن، المناطق المتنازع علیها، علی الموقع الإلکتروني الآتي:
https://iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=75765

[٣٤] لیام اندرسن وغاریت ستانسفلد، ازمة کرکوك : السیاسة الاثنیة في النزاع والحلول التوافقیة، ترجمة: عبد الاله النعیمي، مرکز دراسات عراقیة، بیروت،٢٠٠٩، ص١٢١.

هەواڵنامەی کتێب

کە خودی دانیشتوانی شارەکە بڕیاری لەسەر دەدەن و ئێمە ڕێز لە بڕیارەکە دەگرین [٣٥].

کورد بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجە چەندەها ڕێگەو ئامرازی بەکارهێناوە، لەوانە؛ هەر لە ساڵی ٢٠٠٣ ەوە لە دوو دەرفەتدا توانیویەتی دەسەڵاتی ئەمنیی بەتەواویی بەسەر شارەکەدا بسەپێنێت، یەکەمیان لە دوای پرۆسەی ڕزگارکردنی عێراق، دووەمیان لە دوای ساڵی ٢٠١٤، کە ڕێکخراوی دەوڵەتی ئیسلامیی لە عێراق و شام دەستی بەسەر ناوچەکانی باشورو ڕۆژئاوای کەرکوکدا گرت، فیرقەی دوازدەی سوپای عێراق ناوچەکانی بە جێهێشت، پێشمەرگە کۆنترۆڵی ئەو ناوچانەی کرد و سەنگەریلێدا و دەستی بەسەر هەموو ڕەگەزە گرنگەکانی ئاسایشی وزە و پێگە زیندوە ستراتیژییەکاندا گرت، لەو ساتەوەختەوە تاوەکو ئێستا داعش بەبەردەوامیی هەڕەشەی ئەمنیی لەسەر کەرکوك دروستکردووە. ئەم دەرفەتە لەلای لایەنی کوردییەوە وا ڕاڤەدەکرێت، کە بۆ پاراستنی کەرکوك بووە بە هەموو پێکهاتەکانەوە، بەڵام پێکهاتەکانی تر سەرارەی نەشاردنەوەی ئەم ڕاستییە، بە فەرزکردنی دیفاکتۆی دەزانن [٣٦].

٢ـ تێڕوانینی سیاسیی تورکمان:

گوتاری سیاسیی تورکمانیی لەسەر کەرکوك گوتارێکی یەکگرتوو نیە، لەبەر دوو هۆکار، یەکەم، بوونی جیاوازیی مەزهەبیی لە ناو تورکمانەکانی کەرکوکدا، دووەم، بوونی حیزبی تورکمانیی جیاواز، کە تێڕوانینیان لەسەر ئایندەی ئەمنیی شارەکە جیاوازە، هەندێکیان دژ بە گەڕانەوەی کەرکون بۆ هەرێمی کوردستان، ئەم لایەنە هەوڵیداوە تورکیا دەستوەربداتە ناو کێشەی کەرکوکەوە لە هەردوو بڕیاری ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوك لە مارسی ٢٠١٧، کە ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوك بڕیاریدا ئاڵای کوردستان هاوشانی ئاڵای عێراق لەسەر فەرمانگەکانی حکومەت بەرزبکرێتەوە، هەروەها لە بڕیاری ئەنجومەنی پارێزگا لە ٢٠١٧/٨/٢٩ بە ئەنجامدانی ڕیفراندۆم، بۆ یەکەمیان پەنایان بۆ دادگای فیدراڵیی عێراق برد و بۆ دووەمیش نارەزایەتییان دەربڕی. پێیانوابوو ئەمە جێگیرکردنی سیاسەتی دیفاکتۆیە و جێگەی قبوڵ نیە [٣٧]. لەگەڵ ئەوەیشدا تورکمانەکانی کەرکوك باس لەوە دەکەن، کە بوونی هێزەکانی (پارتی کرێکارانی کوردستان) لە بەرەکانی شەڕی کەرکوك جێی نیگەرانیی تورکمانەکانی کەرکوکە،

---

٣٥ مەسعود بارزانی پێشمەرگەیەك لە پێگەی سەرۆکی هەرێمدا، بەرگی شەشەم، هەولێر، ٢٠١٦، ل١٨٥.

٣٦ ارشد صالحي، سياسة الامر الواقع لن تغير واقع تركمان كركوك، من الموقعالإليكتروني الآتي:
http://aa.com.tr/ar/%D8%AF%D9%88%D9%84%D9%8A/%D9%86%D8%A7%D8%A6%D8%A8-%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82%D9%8A

٣٧ ارشد صالحي، سياسة الامر الواقع لن تغير واقع تركمان كركوك، من الموقعالإليكتروني الآتي:
http://aa.com.tr/ar/%D8%AF%D9%88%D9%84%D9%8A/%D9%86%D8%A7%D8%A6%D8%A8-%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82%D9%8A

هەواڵنامەی کتێب

چونکە حکومەتی تورکیا وەکو هێزی تیرۆریستیی مامەڵە لەگەڵ ئەم هێزانەدا دەکات [٣٨].

لایەنەکەی تری تورکمان ڕازییە بە بریاری گەرانەوەی کەرکوك بۆ سەر هەرێمی کوردستان، تەنانەت پێشوازیی لێدەکات. بەڵام بەگشتیی تێڕوانینی تورکمانیی دەکرێت لەو بەڵگەنامەیەدا بخرێتەڕوو، کە زۆرینەی حیزب و کەسایەتیی و ڕۆشنبیرانی تورکمان بە ناوی (ڕێکەوتننامەی کەرکوك) ەوە بۆ جوڵانەوەی تورکمانیی لە ئایندەدا دەریانکردووە و ناوەڕۆکەکەی لەم خاڵانەدا خراوەتەڕوو [٣٩]:

١ـ کەرکوك ناونیشانی پرس و مافەکانی تورکمانە، هەر سازشکردنێك لەبارەیەوە بە تێپەڕاندن لە مافە ڕەواکانی تورکمان دادەنرێت.

٢ـ کارکردن بە هەموو ئامرازە ئاشتییەکان بۆ چارەسەرکردنێکی دادپەروەرانەی پرسی کەرکوك، کە شوناس و فرەیی کەرکوك بپارێزێت و پشتگیریی لە پێکەوەیی ئاشتییانە بکات.

٣ـ مکوڕبوون لەسەر پاراستنی کەرکوك لە تۆوی جیاکاریی و دەمارگیریی و تەکفیرکردن و باشترکردنی ڕەوشی کۆمەڵایەتیی و پێکەوەگرێدراوی مێژوویی.

٤ـ کەرکوك بۆ هەموو نەوەکانی لە هەموو نەتەوە و پێکهاتەکانی، کە ئەرك و بەرپرسیارێتیی بەرگریکردنی لە یەکگرتویی و فرەیی و ئاوێتەبیەکەی دەکەوێتەئەستۆ.

٥ـ کەرکوك ڕەگەزی پێکەوەیی لە نێوان هێزو حیزب و کەسایەتییە تورکمانەکانە.

٦ـ هەر چارەسەرێك بۆ کەرکوك دەبێت بە ڕێگەی سازانی نێوان نوێنەری پێکهاتە سەرەکییەکانی کەرکودا تێبپەڕێت.

٧ـ بەشداریی لەهەر دانوستاندنێك بۆ چارەسەری کەرکوك دەبێت لە ڕێگەی ئیرادەیەکی تورکانیی هاوبەشەوە بێت، بە ڕێگەی هەڵوێستی یەکگرتووەوە بێت بە بێ بڕیاری تاکلایەنە.

٨ـ بەڵێندان بە پاراستنی تایبەتمەندبی کەرکوك لە ڕووی کارگێڕبی و فرەشوناسیی کۆمەڵایەتیی کلتوریی.

٩ـ پرۆژەی کەرکوك وەکو هەرێمێکی سەربەخۆ بکرێت بەپرۆژەیەك و بەرگریی لێبکرێت لە بۆنە سیاسیی و نێودەوڵەتییەکاندا.

١٠ پێگەی کەرکوك پێشینەی پێبدرێت لە هەموو چالاکییە سیاسیی و ڕاگەیاندنەکانی هێزە تورکمانییەکاندا بە هەموو ئاراستەکانیانەوە.

١١ـ کارکردن بۆ سڕینەوەی هەموو ئەو ئازارانەی بە تورکمان گەیشتووە لە کەرکوك.

١٢ـ جوڵاندنەوە بە هەموو ئاراستەکانەوە بۆ ڕاگرتنی ئەو هەوڵە مەبەستدارانەی، کە بۆ

---

٣٨ جيسي روزنفيلد، ت: عبدالرحمن الحسيني، بؤرة الحرب الأهلية التالية في العراق، على الموقع الإليكتروني الآتي:
http://www.alghad.com/articles/855162%D9%83%D8%B1%D9%83%D9%88%D9%83-%D8%A8%D8%A4%D8%B1%D8%A9-

39 د. جنيد منكو، المصدر السابق، على الموقع الإليكتروني المذكور سابقا.

گۆڕینی پێکهاتە و دیمۆگرافیای کەرکوك دەدرێن.

١٣ـ سوربوون لەسەر هاوسەنگیی لە بەڕێوەبردنی کەرکوك بەشێوەیەکی هاوسەنگ لە هەموو ئاستەکاندا و بۆ هەموو نەتەوەکان، تا کاتی ئەنجامدانی هەڵبژاردنێکی تری پاك لەژێر چاودێریی نەتەوە یەکگرتووەکان و ئامادەبونی چاودێریی بێلایەن.

١٤ـ کارکردن بۆ ئەوەی تورکمان ڕۆڵێکی گرنگ و سەرەکیی بگێڕێت، پلەو پایەی سیادیی هەبێت، بە شێوەیەك ڕێژەیان لە (٣٢٪) و کەمتر نەبێت.

١٥ـ یەکخستنی گوتاری ڕاگەیاندنی تورکمان لەبارەی پرسی کەرکوکەوە، ئاڕاستەکردنیان، کە هەوڵەکانیان لە قۆناغی ئێستادا لەسەر کەرکوك چڕبکەنەوە.

١٦ـ جەختکردنەوە لەسەر ئەوەی، کە کەرکوك شارێکی عێراقییە و جێگەی بایەخی هەموو عێراقییەکانە، سامان و دەرامەتە سروشتییەکانی سامانی گەلی عێراقە، کێشەکەیشی کێشەیەکی نیشتمانییە، کە پەیوەستە بە یەکپارچەیی خاکی عێراقەوە، هەروەها پێویستە کارلێك لەگەڵ حکومەتی یەکگرتووی نیشتمانییدا بکرێت لە هەڵوێستە دادگەرییەکانیدا لەسەر کێشەی کەرکوك، کە سوورە لەسەر چارەسەری بێلایەنانە بۆ هەموو لایەنەکان.

١٧ـ کارکردن بۆ پێویستیی بەشداریکردنی تورکمان لە ڕێگەی نوێنەراکانیانەوە لە هەر گفتوگۆ و دانوستاندنێکی حکومیی یان ناحکومیی بۆ نەخشەکێشانی سنوری کارگێڕیی کەرکوك.

١٨ـ بەخشینی تایبەتمەندیی (تایبەتمەندیی تایبەت) لە دەستوردا، هەروەکو چۆن لەیاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت لە مادەی (٥٣) دا هاتبوو.

ئەم ڕێکەوتننامەیە بەڵگەنامەیەکی فرەلایەنە، کە تاڕادەیەکی زۆر گوزارشت لە مەترسیی و خواستەکانی تورکمان دەکات. جگە لەمە تورکمانەکان زیاتر لە جارێك داوای پێکهێنانی هێزی تورکمانییان کردووە بۆ پاراستنی پێکهاتەی تورکمانیی شارەکە، بەڵام پارێزگاری کەرکوك ئەمەی ڕەتکردووەتەوە و پێیڕاگەیاندوون، کە پاراستنی هاوڵاتییانی کەرکوك لە ئەستۆی هێزەکانی پێشمەرگە و پۆلیس و ئاسایشدایە، هەرکەس دەیەوێت بەشێوەی خۆبەخشیی و یاسایی بچێتە ڕیزەکانی هێزی پێشمەرگە و ئاسایش و هێزە ئەمنیەکانەوە، ئەوە دەرگا کراوەیە، بۆ بەشداریکردن لە بونیادنانەوەی سیستەمی ئەمنیی و پاراستنی ئاسایش و ئارامیی شارەکە و بەرەنگاریی ئەو ئاڵنگارییانەی ڕوبەڕوی شارەکە دەبنەوە، بە تایبەتیی کردارە تیرۆریستییەکانی داعش[٤٠].

٤٠ بيان صادر من مكتب محافظ كركوك على الموقع الإليكتروني الآتي:
http://www.nrttv.com/Ar/Details.aspx?Jimare=52578

هەولێرنامەی کتێب

٣ـ تێڕوانینی عەرەبە سوننەکانی عێراق:

زۆرینـەی زۆری پێکهاتـەی عەرەبـی کەرکـوك، لـە دروسـتبونی دەوڵەتـی عێراقـی نوێـوە و لـە سـەرەتای پرۆسـەی ئازادیـی عێراقیشـەوە تێڕوانینیـان بـۆ کەرکـوك گۆڕانـی بەسـەردانەهاتووە و پێیانوایـە، کـە کەرکـوك خاکێکـی بنەڕەتـی عێراقـە و هـەر هەوڵێـك بـۆ دابڕینـی لـە عێـراق، دەبێت ڕێگریـی لێبکرێـت، بـەڵام لـە دوای هاتنـی داعـش و داگیرکردنـی ناوچـە سـوننییەکانەوە، دوبـارە ڕزگارکردنەوەیـان لەسـەر دەسـتی هێزەکانـی حەشـدی شـەعبیی، گـۆڕان بەسـەر تێڕوانینیانـدا هاتـووە. لـە ئێسـتادا لـە مەترسـیی حەشـدی شـەعبیی و نەمانـی نوێنەرایەتیـی ڕاسـتەقینەی هێـزە سـوننیەکان و بێمتمانەیـی بەرانبـەر بـە کـورد، دیدێکـی ڕاسـتەقینەیان نییـە و پێیانوایـە کـورد زیادەڕۆیـی دەکات لـە گرتـن و ئاوارەبونیـان و هەروەهـا ڕوخاندنـی بەشـێك لـە دێهاتەکانیـان [٤١].

سێیەم: کەرکوك، ناونیشانی ململانێی ئاینده:

زۆربـەی بۆچونـەکان لـە دوای تەواوبونـی داعـش ئـەوەن، کـە کەرکـوك وێسـتەگەی داهاتـووی ململانێیەکـی توندوتیـژە لـە نێـوان لایەنـی کوردیـی و عەرەبییـدا، لەسـەر ئـەم دۆسـیانە:

١ـ نەبونی ڕێکەوتن لەسەر ئەو ناوچانەی، کە پێشمەرگەی لێجێگیرکراوە.

٢ـ بوونـی هێزەکانـی حەشـدی شـەعبیی لـە باشـوری کەرکـوك، کـە لـە ئێسـتادا دوو لیـوای چەکـدارن.

٣ـ نەوتـی کەرکـوك، کـە لـە ئێسـتادا حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتان لـە ڕێگـەی بۆریـی نەوتـی جەیهانـەوە تاکلایەنـە دەیفرۆشـێت.

٤ـ نەبوونـی بەرپرسـیارێتیی ئەمنیـی دیاریکـراو، هەروەهـا نەبوونـی هێزێکـی ئەمنیـی یەکگرتـوو لـە نێـوان هێزەکانـی ئاسـایش و تەنانـەت میحوەرەکانـی پێشمەرگەیشـدا، کـە بەسـەر میحوەرەکانـدا بەشـێوەیەکی حیزبیـی دابەشـکراون.

٥ـ شـەڕی حەویجـە، کـە بەدووردەزانرێـت هەماهەنگیـی سـەربازیی هەبێـت لەگـەڵ پێشـمەرگەدا.

٦ـ ئەنجامدانـی ڕیفرانـدۆم لـەم ناوچانـە بەبـێ گەڕانـەوە بـۆ بەغـداد، گیروگرفتـی ئەمنیـی دروسـتدەکات.

٧ـ نەبونـی گفتوگـۆی ڕاسـتەوخۆی لایەنـەکان لەگـەڵ یەکتر، بـە تایبەتـی ئـەو لایەنانـەی، کـە مەترسـییان لـە توانـەوەی شـوناس هەیـە و گرەنتیـی یاسـاییان دەوێـت.

---

٤١ احمد جويد، كركوك والنوايا الكامنة، مقالة منشور على الموقع الإليكتروني الآتي:
http://annabaa.org/nbanews/2009/04/249.htm

چوارەم: تێڕوانینی جێگرەوە:

لـەم وێنـە گشـتییەوە، کـە باسـکرا، دەکرێـت سـەبارەت بـەوەی، کـە چـی بکرێـت بـۆ ئـەوەی هەرەشـەکان بگۆڕێـن بـۆ گفتوگـۆ ڕەچاوکردنـی ئـەم خاڵانـە گرنگـن:

١ـ دانیشتنی ڕاستەوخۆ لەگەڵ پێکهاتەکان و پێدانی گرەنتیی.

٢ـ هێزێکـی تایبـەت بـە کەرکـوك دروسـتبکرێت لەهەمـوو پێکهاتەکانـی کەرکـوك، بـە پێـی سیسـتەمی بەکارخسـتنی خۆبەخشـیی.

٣ـ دەرامەتی نەوتی کەرکوك بخرێتە خزمەتی شارەکەوە.

٤ـ بەشداریپێکردنی ڕاستەقینەی پێکهاتەکان لە بڕیاردان لە ئایندەی کەرکوك.

هەواڵنامەی کتێب

باسی چوارەم:
ڕەهەندە هەرێمیی و نێودەوڵەتییەکانی پرسی کەرکوک
(ڕۆڵی تورکیا و ئێران و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا)

کەرکوك تەنها پێگەی ململانێی نێوان کورد و عەرەب نییە لە عێراقدا. کێشەی کەرکوك ڕەهەندی هەرێمیی و نێودەوڵەتیی هەیە، بەو پێیەی کەوا هێزە هەرێمییەکانی وەك تورکیا و ئێران و هەروەها هێزە جیهانییەکانی وەك وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان ڕۆڵیانبینیوە (یاخود هەوڵیانداوە، کە ڕۆڵببینن) لە بریاردان لەسەر چارەنوسی کەرکوك لە نێوان دەسەڵاتدارانی کورد و بەغدادا لە دوای ڕوخانی ڕژێمی بەعسەوە لە ٢٠٠٣دا. هەریەك لەم هێزانە بە ئامانج بوون، کە بەپێی بەرژەوەندیی ناوخۆیی و دەرەکیی خۆیان ململانێی نێوان کورد و عەرەب لەسەر کەرکوك ئاراستە بکەن. دەکرێت بە کورتیی بەرژەوەندیی و سیاسەتی هەردوو هێزە هەرێمییە سەرەکییەکە لە ٢٠٠٣ ەوە هەتا ئێستا بەم شێوەیەی خوارەوە دیاریبکرێن:

یەکەم: ڕۆڵی تورکیا لە پرسی کەرکوکدا:

حکومەتی تورکیا زۆرترین بەرژەوەندیی لەسەر دۆزی کەرکوك لە عێراق نیشانداوە، بەو پێیەی ئاراستەی زاڵ لە ناو کۆمەڵگا و ناوەندە ئەمنیی و سیاسییەکاندا ئەوەبووە، کە کەرکوك و بوونی ڕێژەیەکی گەورە لە نەوت و گاز لە شارەکەدا ڕێگەدەدات بە کوردەکانی عێراق لە دژی بەرژەوەندییە ئەمنیی و ناوخۆییەکانی ئەنکەرە دەوڵەتێکی سەربەخۆ دروستبکەن. میکانیزمەکانی حکومەتی تورکیا بۆ ڕێگریکردن لە بەدەستهێنانی دەسەڵاتی فەرمیی و تەواو بەسەر کەرکوکدا لە لایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە لە ٢٠٠٣ ەوە تا ئێستا گۆڕانکارییان بەسەرداهاتووە، بەڵام هەڵوێستەی سەرەکیی (یاخود ستراتیژی سەرەکیی) حکومەتی تورکیا جۆرێك لە بەردەوامیی بەخۆیەوە بینیوە لەوەدا، کە کەرکوك ناکرێت بەتەواویی بهێنرێتە ژێر دەسەڵاتی هەولێرەوە.

کاردانەوە و سیاسەتەکانی تورکیا تا ئێستا ئەم شێوانەی لەخۆگرتووە: (١) هەڕەشەی بەکارهێنانی هێزی سەربازیی بۆ پارێزگاریکردن لە سەربەخۆیی کەرکوك لە کۆنترۆڵکردنی تەواو و فەرمیی لەلایەن کوردەوە. (٢) هاوکاریکردن و بەکارهێنانی پێکهاتەی تورکمانیی لە کەرکوك لە پێناو ڕێگریکردن لە هەیمەنەی سیاسیی و کارگێڕیی کورد بەسەر کەرکوکدا. (٣) جەختکردنەوەی گوتاری فەرمیی حکومەتی تورکیا لە عێراقی_بوون و فرە ئەتنیك_بوونی کەرکوك. (٤) نیشاندانی بێدەنگیی لە هەناردەکردنی نەوتی کەرکوك لەلایەن هەولێرەوە بە هۆکاری دروستبوونی پەیوەندییەکی بتەو لە نێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و حکومەتی تورکیادا بە سەرکردایەتیی پارتی داد و گەشەپێدان و هەروەها سوودوەرگرتنی ئابووریی

هەواڵنامەی کتێب

تورکیا لە فرۆشتنی نەوتی کەرکوك لەلایەن دەسەڵاتدارانی کوردەوە.

لە دوای ساڵی ٢٠٠٧ وە گۆڕانکاریی گەورە بەسەر سیاسەتی دەرەوەی تورکیا بەرانبەر بە هەرێمی کوردستاندا هاتووە، بەشێوەیەك، کە هەندێك لە چاودێر و شرۆڤەکاران باس لەوە بکەن، کە تورکیا نەك تەنها دژایەتیی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان ناکات، بەڵکو ئەنکەرە و هەڵوێستەکانی دە ساڵی ڕابوردووی بەرانبەر بە هەولێر نیشانەن بۆ ئەوەی، کە دەوڵەتی تورکیا ئامادەیە بۆئەوەی سەربەخۆیی تەواوی هەرێمی کوردستان لە عێراق قبوڵبکات [٤٢].

لە بەرانبەردا، ئەم گۆڕانکارییە لە هەڵوێستی تورکیادا لێکەوتەی گرنگی دەبێت بۆ ئایندەی کەرکوك، بەو پێیەی، کە لەمپەرێکی بەهێزی دەرەکیی لادەبات لەبەردەم بەدەستهێنانی دەسەڵاتی تەواو و فەرمیی کورد بەسەر شاری کەرکوکدا.

ئەم بۆچوونە لەسەر سیاسەتی تورکیا بەرانبەر بە هەرێمی کوردستان لەسەر چەند بیرۆکەو پەرەسەندنێکی کردەیی بونیادنراوە. یەکەم؛ بریتییە لە گۆڕانکاریی لە دیدو سیاسەتی تورکیا بەرانبەر بە پرسی کورد لە ناوخۆو دەرەوەی ئەو وڵاتەدا، بە تایبەتیی لە سەردەمی حوکمی پارتی داد و گەشەپێداندا (ئاکەپە). بە پێچەوانەی ڕوانگەی کەمالیستییە-نەتەوەییەکانی تورکیاوە، کە هێزی باڵادەست بوون لە دامەزراوە سیاسیی و ئەمنیی و سەربازییەکانی وڵاتدا هەتا پێش ساڵی ٢٠٠٧ و دەسەڵاتی کوردی عێراقیان وەك هەڕەشە تەماشادەکرد، ئاکەپە هەرێمی کوردستانی وەك هەل تەماشاکردووە و ئاستی پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئەم هەرێمەدا بەرزکردووەتەوە بۆ ئاستی هاوپەیمانێتییەکی جیۆستراتیژیی [٤٣].

دووەم؛ هۆکاری گۆڕانکاریی لە سیاسەتی دەرەوەی تورکیادا پێویستییەکی زۆری ئەو وڵاتەیە بە سەرچاوەکانی وزە (نەوت و گاز)، کە بە ڕێژەیەکی زۆر لە هەرێمی کوردستاندا دەستدەکەون. بەردەوامیی پەرەسەندنی ئابووریی پیشەسازیی تورکیا و ئامانجی ئەو وڵاتە بۆ بوون بە ناوەندێکی سەرەکیی وزەی جیهانیی، کە ڕۆژهەڵاتی بەرهەمهێنەری وزە و ڕۆژئاوای بەکاربەری وزە پێکەوە ببەستێتەوە، پاڵنەری سەرەکی بوون بۆ ئەنکەرە لە پەرەپێدانی پەیوەندییەکانی لەگەڵ هەرێمی کوردستاندا، بە تایبەتی لە بواری نەوت و گازدا [٤٤]. بە کورتیی، زاڵبوونی بەرژەوەندیی ئابووریی بەسەر مەترسییە ئەمنییەکانی تورکیادا- مەترسیی دروستبوونی دەوڵەتی کوردیی و کاریگەرییەکانی لەسەر ڕەوتی سیاسیی و سەربازیی کورد لە تورکیا، پاڵی

42 Çağaptay, Soner, "Turkey's Kurdish Buffer," Foreign Affairs, July 1, 2014, available at: https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2014-07-01/turkeys-kurdish-buffer

43 Tol, Gonül, "A New Era in Turkey's Civil-Military Relations," Middle East Institute, August 30, 2010. As of May 4, 2016, available at:http://www.mei.edu/content/new-era-turkeys-civil-military-relations

44 Tol, Gonül , "Turkey's KRG Energy Partnership," Foreign Policy, January 29, 2013, available at: http://foreignpolicy.com/2013/01/29/turkeys-krg-energy-partnership/

بـە ئەنکـەرەوە نـاوە بـۆ هاوپەیمانێتییەکـی بەهێـز لەگـەڵ هەولێـردا، تەنانـەت بـە پێچەوانـەی ویسـت و خواسـتەکانی حکومەتـی عێـراق و وڵاتـە یەکگرتووەکانـی ئەمریـکاوە، کـە هـەردووڵا ئـەم هەڵسـوکەوتەی حکومەتـی تورکیـا بـە هەڕەشـە دەزانـن لەسـەر یەکێتیـی خاکـی عێـراق.

لـە ڕوانگـەی بەرژەوەنـدی و پێویسـتییە زۆرەکانـی ئەنکـەرەوە بـۆ وزە، بەسـتنی پەیوەندیـی ئابووریـی لەگـەڵ هەرێمـی کوردسـتان قازانجێکـی گەورەتـری هەیە بۆ تورکیـا وەك لـە دژایەتیکردنی هەولێـر و بینینـی وەك سـەرچاوەی هەڕەشـە بۆسـەر بەرژەوەندییـە ئەمنییەکانـی تورکیـا. حکومەتـی تورکیـا دەزانێـت، کـە زەحمەتـە بـۆ دەسـەڵاتدارانی هەرێـم - بە تواناکانیەکـی سـەربازیی و تەکنەلۆژیی کەمـەوە بتوانـن لـە جیاتـی تورکیـا شـەڕی هێزەکانـی پارتـی کرێـکاران (پەکەکـە) بکـەن [٤٥]. ئـەو ڕاسـتییەی، کـە دەسـەڵاتدارانی هەرێـم - بـە تایبەتیـی پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان- هاوکاریـی پەکەکـە ناکـەن و بانگهێشـتی کـوردی تورکیـا ناکـەن بـۆ دژایەتیکردنی حکومەتـی تورکیـا ئاماژەیەکی بەهێـز بـووە بـۆ ڕەواندنـەوەی نیگەرانییەکانـی ئەنکـەرە بەرانبـەر بـە هەرێمـی کوردسـتان [٤٦].

بـە پێچەوانـەوە، دەسـەڵاتدارانی هەرێـم هەوڵـی نێوەندگیرییانـداوە لـە نێـوان ئەنقـەرەو کـوردی تورکیـا بـۆ چارەسـەرکردنی پرسـی کـورد لـەو وڵاتـەدا بـە شـێوەیەکی ئاشـتییانە و لـە چوارچێـوەی ویسـتەکانی حکومەتـی تورکیـادا [٤٧]. لەمەیـش زیاتـر، ئەنکـەرە ئـەو ڕاسـتیە دەزانێـت، کـە بەرژەوەندییـە ئابووریـی و ئەمنییەکانـی لـە عێـراق لـە ئێسـتادا لەلایـەن دەسـەڵاتدارانی شـیعەی عێراقیـەوە جێبەجێنابـن. باڵادەسـتبوونی ئێـران - ڕکابەریـی هەرێمیـی تورکیـا- بەسـەر سیاسـەتی بەغـداد و ناجێگیریـی ئاسـایش و بەرزبوونـەوەی پێکادانـە خێڵەکییـەکان لـە خـواروی عێـراق جێگـەی نیگەرانیـی تورکیـان و هـۆکار بـوون بـۆ نزیکبوونـەوەی ئەنکـەرە لـە هەرێمـی کوردسـتان [٤٨]. بەغدادێکـی لاواز و سـەرقاڵ بـە ململانێـی خێڵەکیـی و ژێردەسـتەی ئێـران، نـە توانـای دابینکردنـی وزەی پێویسـتی بـۆ تورکیـا هەیـە و نـە دەسـەڵات و توانـای هەیـە بـۆ بەرەنگاربوونـەوەی پەکەکـە لـە هەرێمـی کوردسـتان. ئەمـە لـە کاتێکـدا، کـە پەیوەندیـی

45 Park, Bill, “Turkey-Kurdish Regional Government Relations After the US Withdrawal From Iraq: Putting the Kurds on the map? , US Army College, 2014, available at: https://www.files.ethz.ch/isn/177967/pub1190.pdf

46 Al-Jazeera.com, “Kurdish Leader Asks PKK to withdraw from northern Iraq’, 02/08/2015, available at: http://www.aljazeera.com/news/2015/07/kurdish-leader-asks-pkk-withdraw-northern-iraq-150730193413866.html

47 Romano, David , ‘Iraqi Kurdistan and Turkey: Temporary Marrige?’, ‘Middle East Policy’, Vol. XXII, No.1, pp. 89-101.

48 Stansfield, Gareth, “Kurdistan Rising: To Acknowledge or Ignore the Unraveling of Iraq,” in Middle East Memo, Washington, D.C.: Brookings Institution, 2014, available at: https://www.brookings.edu/research/kurdistan-rising-to-acknowledge-or-ignore-the-unraveling-of-iraq/

سەربازیی و ئابوریی عێراق دەبێت بە هەرێمی کوردستاندا تێبپەڕێت و ڕەزامەندیی و هاوکاریی دەسەڵاتدارانی هەرێمیان لەسەر بێت.

ئەم نەرمی_نواندنەی تورکیا بەرانبەر بە هەرێمی کوردستان، پاش بەهێزبوونی ئاکەپە دێت بەسەر نەیار و ڕکابەرە ناوخۆییەکانیدا، کە زۆریان هەرێمی کوردستان بە هەڕەشە دەزانن و هیواخوازن، کە ئەنکەرە هەڵوێستی توند بەرانبەر بە هەولێر بگرێتەبەر و لە ڕووی ئابووریی و سەربازییەوە هەوڵی گۆشەگیرکردنی بدات[٤٩]. بەڵام تا ئێستا ئەنکەرە لە ژێر کۆنترۆڵی ئاکەپەدا هەرێمی کوردستان بە ڕێگا دەزانێت نەك تەنها بۆ گەیشتن بە ئامانجە ئابووریی و ئەمنییەکانی لە عێراق، بەڵکو لە پێناو هاوسەنگکردنی دەسەڵات و نفوزی ئێران بەسەر عێراقدا.

دووەم: ڕۆڵی ئێران لە پرسی کەرکوکدا:

هاوشێوەی تورکیا، ئێران نیگەرانە لە کۆنترۆڵکردنی کەرکوك لەلایەن دەسەڵاتدارانی کوردەوە، کە لە ڕوانگەی تارانەوە ئەگەری دروستبوونی دەوڵەتێکی کوردیی هاوسنوری ئێران زیاتردەکات. بە شێوەیەکی فەرمیی حکومەتی ئێرانی پشتگیریی چارەسەری ئاشتییانەی کردووە بۆ دۆزی کورد لە عێراق، بەڵام ئاشکرایە، کە تاران پاڵپشتی سەرەکیی دەسەڵاتدارانی شیعەی بەغدادن، کە ئامادەی جێبەجێکردنی ماددەی (١٤٠)ی دەستوری عێراقیی نەبوون. ئێران لە دوو ڕێگەوە دەسەڵاتی بەسەر چارەنوسی کەرکوکدا هەیە، کە ئەمانەن:

هاوپەیمانێتیی بتەوی نێوان بەغداد و تاران، کە ڕێگە بە ئێران دەدات کاریگەریی لەسەر داهاتوی کەرکوك هەبێت.

پاڵپشتیی تاران بۆ هێزەکانی حەشدی شەعبیی لە نزیك کەرکوك، کە یارمەتیی کۆماری ئیسلامیی دەدات بۆ کاریگەریی دروستکردن لەسەر ڕەوشی ئاسایشی کەرکوك و ململانێکان لەسەر کۆنترۆڵکردنی ئەو شارە.

نیگەرانییەکانی ئێران لە بەدەستهێنانی کەرکوك لەلایەن کوردی عێراقەوە لەوەوە سەرچاوەدەگرێت، کە بەهێزبوونی کورد و هەوڵدان بۆ دروستکردنی دەوڵەتی کوردیی ڕێگا خۆشدەکات بۆ لێکهەڵوەشانی سەرتاسەری عێراق و دواتر لاوازبوونی دەسەڵاتی شیعە لە عێراق، کە هاوپەیمانی سەرەکیی ئێرانن. جیابوونەوەی کورد لە عێراق جیابوونەوەی سوننە بەدوای خۆیدا دەهێنێت، ئەمەش نفوز و دەسەڵاتی هەرێمیی ئێران سنوردارەدەکات بە سنوری دەوڵەتێکی عێراقی شیعەی لاواز و قەوارە بچووکەوە.

49 International Crisis Group, ' Turkey and Iraqi Kurds: Conflict or Cooperation?', 2008, available at: http://old.crisisgroup.org/en/regions/middle-east-north-africa/iraq-iran-gulf/iraq/081-turkey-and-iraqi-kurds-conflict-or-cooperation.html

لەسەروو ئەمەیشەوە، ئێران بە تەواویی نیگەرانە لە پەیوەندیی بەهێزی نێوان هەولێر و تورکیا، بەشێوەیەك، کە ئەنکەرە دەسەڵاتی بەسەر هەرێمی کوردستان و سەرچاوە گازیی و نەوتییەکانیدا بەرفراوانکردووە. بە هەمان شێوە، کۆماری ئیسلامیی نیگەرانە لەوەی، کە کوردستانی سەربەخۆ نفوز و دەسەڵاتی ئەمریکا و ئیسرائیل دەگەیەنێتە سەر سنورەکانی ئێران.

لەسەروو نیگەرانیی ئاسایشیی و جیۆستراتیژییەوە، ئێران هاوشێوەی تورکیا چاوی لە سەرچاوە نەوتییەکانی کەرکوکە. بە پێچەوانەی ویست و ئارەزووی هەولێرەوە، ئێران بە هاوکاریی حکومەتی بەغداد لە هەوڵی جێبەجێکردنی پرۆژەدایە بۆ گواستنەوەی نەوتی کەرکوك بۆ ناوەڕاستی ئێران [50]. بە کورتی، ئێران بە تەواویی دژایەتیی خۆی خستوەتەڕوو بۆ ئەنجامدانی ڕیفراندۆم لە کەرکوك و بە هۆکاری دادەنێت بۆ دروستبوونی جەنگ و ململانێ لەو شارە و لە سەرتاسەری عێراقدا. کۆماری ئیسلامیی ئەم هەڵوێستەی بە فەرمیی دەربڕیوە و ئاماژەیە بۆ ئەوەی، کە تاران ڕووبەڕوی پلانەکانی کورد بێتەوە لە کەرکوك لە ڕێگەی حکومەتی بەغداد و هەروەها هێزەکانی حەشدی شەعبییەوە، کە لە دەوروبەری پارێزگای کەرکوك بونیان هەیە [51].

سێیەم: ڕۆڵی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە پرسی کەرکوکدا:

لەدوای ڕوخاندنی ڕژێمی بەعسەوە لە ٢٠٠٣ تا ئێستا، وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا سوورە لەسەر پاراستنی یەکێتیی خاکی عێراق و هەر لەو ڕوانگەیەیشەوە واشینتۆن ناڕازی بووە بە سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان. بە پێچەوانەی تورك و ئێرانییەکانەوە، وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە ئاشکرا دژایەتیی کۆنترۆڵی کوردی نەکردووە بۆ کەرکوك، بەڵام فشاری نەخستووەتە سەر دەسەڵاتدارانی بەغداد بۆ جێبەجێکردنی ماددەی (١٤٠)ی دەستور، لەگەڵ ئەوەی، کە ئاشکرابوو دەسەڵاتدارانی شیعەی عێراق ئامادەی پابەندبوون بەو مادده دەستوریەوە نەبوون.

وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا نیگەرانیی خۆی بە ئاشکرا دەربڕی بۆ پەرەسەندنی

50 Press TV, “Iran, Iraq reach deal over Kirkuk pipeline”, 31/07/2017, available at: http://www.presstv.ir/Detail/2017/07/31/530224/Iran-Iraq-reach-deal-over-Kirkuk-pipeline

51 Press TV, “ Iran Warns Iraq’s Kirkuk decision to Back Kurdish Referendum Provocative”, 30/08/2017, available at: http://www.presstv.ir/Detail/2017/08/30/533466/Iran-Iraq-Kurdistan-referendum-Kirkuk-Bahram-Qassemi-UAE-Yemen-war

هەوراز نامەی کتێب

پەیوەندییەکانی نێوان ئەنکەرە و هەولێر، بە تایبەتیی لە بواری نەوت و گازدا، کە لە روانگەی دەسەڵاتدارانی واشینتۆنەوە (بە تایبەتیی لەسەردەمی ئیدارەی ئۆبامادا) ڕێگای بە کورد دەدا بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی [٥٢].

بەڵام هاوپەیمانێتیی سەربازیی نێوان کورد و ئەمریکا لە دژی گروپی دەوڵەتی ئیسلامیی هۆکارێك بووە بۆ بێدەنگیی واشینتۆن لە بەرانبەر بەدەستهێنانی کۆنترۆڵی سەربازیی کورد لەسەر کەرکوك. ئیدارەی نوێی ئەمریکا بە ئاشکرا داوای لە هەولێر کردووە، کە پرۆسەی ڕیفراندۆم دوابخات، بەو پێیەی، کە ئەو پرۆسەیە دەبێتە کێشە بۆ هاوپەیمانێتیی نێودەوڵەتیی دژی داعش و هەوڵەکانی بۆ تێکشکاندنی ئەو گروپە بە تەواویی. بەڵام بە پێچەوانەی تورکیا و ئێرانەوە، ئەمریکا تا ئێستا هەڵوێستی نیشاننەداوە بەرانبەر بەوەی، کە ڕیفراندۆم شاری کەرکوکیش دەگرێتەوە.

لەسایەی بارودۆخی نوێدا، بەتایبەتیی بوونی کۆنترۆڵی سەربازیی کورد بەسەر کەرکوکدا و هەروەها هەوڵی هەولێر بۆ ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی لە شارەکەدا، تورکیا و ئێران و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە ئێستا و داهاتوودا، لە پێناو بەدیهێنانی بەرژەوەندییەکانیان لە کەرکوك چ جۆرە سیاسەتێك دەگرنەبەر؟

52 Park, 2014, p. 44.

هەواڵنامەی کتێب

کۆتایی و ئەنجام

لە کۆتایی ئەم ڕاپۆرتەدا، دەتوانین چەند دەرئەنجامێک گەڵاڵەبکەین، کە وەک چەند خاڵێکی سەرەتایی بۆ تێگەیشتن لە ئایندەی کەرکوک بیخەینەڕوو، بەم شێوەیە:

١- هەرچەندە بەڵگەنامە مێژووییەکان یەکلاکەرەوە نین سەبارەت بەوەی، کە خاوەندارێتیی کەرکوک یەکەم جار هیی چ پێکهاتەیەکە لە پێکهاتە ئیتنییە سەرەکییەکانی کەرکوک (کورد و تورکمان و عەرەب)، بەڵام هەر ئەم بەڵگەنامانەیش ئەوەیان سەلماندووە، کە چەندین نەتەوەی دێرینی وەک گۆتیی و لۆلۆیی و حورییەکان لە بونیادنەرە یەکەمینەکانی کەرکوکن، بۆیە کاتێک کە ئەم نەتەوە دێرینانەیش بنچینەی گەڵالەبوونی شوناسی سەرەتایی زمانیی و نەتەوەیی کوردبن، ئەوە کورد بە دامەزرێنەرێکی دێرینی سەرەکیی شوناسی کەرکوک دادەنرێت.

٢- هەرچەندە مێژووی کۆچکردنی تورکمان و عەرەبەکان بۆ کەرکوک و نیشتەجێبوونیان تیایدا، لەگەڵ بڵاوبوونەوەی ئاینی ئیسلام لە ناوچەکانی کوردستاندا، کەمتر نییە لە هەزار ساڵ و چەند سەدەیەکیش، ئەمەیش بنچینەی ڕێزگرتنی مافەکانیانە لەم شارەدا، بەڵام ناکرێت نکوڵی لەوە بکرێت، کە هەڵچوونی داواکاریی ئەم دوو پێکهاتەیە لە سەر خاوەندارێتیی شوناسی کەرکوک بەدەربووبێت لە ئامانج و ئەجێندای ئەو هێزە هەرێمیی و ناوخۆییانەی، کە لە قۆناغە جیاجیاکانی مێژوودا، هەژموونیان لە حوکمکردنی کەرکوکدا هەبووە، وەک دەوڵەتی عوسمانیی و ڕژێمە یەک لە دوای یەکەکانی عێراق، بەتایبەت لە سەدەی بیستدا و بەتایبەتتریش لە ماوەی حوکمڕانیی بەعسدا، کە بە چەندین ئامرازی نامرۆییانە (ڕاگواستن و بەعەرەبکردن و بە بەعسیکردن) کاری لەسەر گۆڕین و شێواندنی پێکهاتەی زمانیی و ئیتنیی و سیاسیی و کارگێڕیی کەرکوک کردووە، ئەمەیش چاوگی هەڵچوونی ململانێی نێوان ئەو پێکهاتانە بووە لەگەڵ کورد لەسەر خاوەندارێتیی و شوناسی کەرکوک.

٣- بە بەراوردکردن لە نێوان خواست و بەرژەوەندیی پێکهاتەکانی کەرکوک بەشێوەیەک، کە (کورد) لە لایەک بێت و (تورکمان وعەرەب) یش لەلایەکیوتر بێت، بژاردەی (بەهەرێمکردنی کەرکوک) بۆ لایەک لەو دوولایە ناهاوسەنگ دەشکێتەوە، چونکە ئەم بژاردەیە جگەۆلەوەی، کە چارەسەرێکی باشتر لە چاو ئەوەی کە مادەی (١٤٠)ی دەستور خستویەتیەڕوو بەدەستناخات، هاوکات بژاردەیەکی نالۆژیکییشە، کاتێک بزانین کە بەهەرێمکردنی کەرکوک نەک کێشەکان چارەسەرناکات، بەڵکو بەپێی ئەو ئەزمونەی، کە تا ئێستا تێپەڕیوە و لەژێر ڕۆشنایی ئەو پێشهاتانەیش، کە لەم ڕاپۆرتەدا خراوەتەڕوو، ململانێکان قووڵتر و ڕوو لە توندوتیژیی دەکات.

٤- ئەگـەر کـورد ناچاربێـت لـەم دوو بژاردەیـە یەکێکیـان هەڵبژێرێـت، (یەکـەم: سـەربەخۆبوونی هەرێـم بەبـێ کەرکـوک) بەمەرجـی ڕازیبـوون یـان بێدەنگبوونـی عێـراق، (دووەم: سـەربەخۆبوونی هەرێـم بـە کەرکوکـەوە) لەگـەڵ ئەگـەری ڕووبەڕووبونـەوەی چەکداریـی لەگـەڵ هێـزی سـەربازیی نیزامـی عێـراق، یـان هـەر هێزێکـی چەکداریـی نانیزامیـی لەعێراقـدا، ئەمـە جگـە لـە نارازیبوونـی زۆرێـک لـە هێـزە هەرێمیـی و نێودەوڵەتییـەکان، باشـتر وایـە، کـە کـورد بـە هیـچ شـێوەیەک دوودڵ نەبێـت لـە هەڵبژاردنـی بـژاردەی دووەمـدا.

٥- دەسـتەبەریی دروسـتیی ئـەو هەڵبژاردنـەی سـەرەوەیش تەنهـا ئـەوە نییـە، کـە ئێسـتا کەرکـوک بەحوکمـی ئەمـری واقیـع لەژێـر دەسـتی هێـزی پێشـمەرگەدایە و حوکمـی زۆربـەی سـێکتەرە ئەمنیـی و کارگێڕیـی و ئابووریـی و سیاسـییەکانی کەرکـوک و بەشـێک لـە ناوچـە جێناکۆکەکانیـش لـە دەسـتی کورددایـە، بەڵکـو چەندیـن فاکتـەر و پێـدراوی ناوخۆیـی و هەرێمیـی و نێودەڵەتیـی نوێیـە، کـە دوای هاتنـی داعـش و تێکشـکاندنی، هەلـی دەسـتبردنی کـوردی بـۆ ئـەو هەڵبژاردنـە زیاتـر شـیاوکردووە، وەک فـرە لاوازیـی سـەربازیی، ئابوریـی و سیاسـیی عێـراق، نەرمبوونـی هەڵوێسـتی تورکیـا بەرانبـەر پرسـی سـەربەخۆیی هەرێمـی کوردسـتان، زیادبوونـی ئاگایـی ئەمریـکا بـۆ سـودوەرگرتن لـە پێگـەی جیۆسیاسـیی هەرێمـی کوردسـتان وەک ئامرازێـک لـە ئامرازەکانـی سـنوردارکردنی هەژموونـی ئێـران لـە عێـراق و ناوچەکـەدا.

٦- تەنهـا ئـەو دەسـتەبەریی و پێدراوانـەی سـەرەوە بـەس نیـن بـۆ ئـەوەی، کـە کـورد سـەرکەوتن لـە ڕاگەیاندنـی سـەربەخۆیی هەرێـم و لکاندنـی کەرکـوک و چەنـد بەشـێکی تـری ناوچـە جێناکۆکـەکان بـە هەرێمـەوە بەدەسـتبهێنێت، بەڵکـو پێویسـتە چەنـد پێداویسـتییەکی تریـش فەراهەمبکرێـن، وەک کارکردنـی جدیـی بـۆ سـەرلەنوێ توندکردنـەوەی یەکڕیزیـی نەتەوەیـی کـورد لـە نێـوان هێـزە سیاسـییەکانی کوردسـتاندا، هەروەهـا سـەرلەنوێ بایەخگێڕانـەوە بـۆ ئامـرازە دیموکراتییەکانـی ئیدارەدانـی ژیانـی سیاسـیی لـە هەرێـم و لـەو ناوچانەیشـدا کـە دەخرێنـەوە سـەر هەرێـم دوای ڕیفرانـدۆم و ڕاگەیاندنـی سـەربەخۆیی، بەتایبـەت لەبەرئـەوەی، کـە کەرکـوک و ئـەو ناوچانـە بەحوکمـی پێکهاتـە فرەییەکەیـان، ناکرێـت بـە ئیـدارەی تاکلایەنـە، بێ_ڕەچاوکردنـی پێکهاتەکانـی تـر، یـان پەراوێزخسـتنی هەندێکیـان حوکمبکرێـت، بەڵکـو دەبێـت بـە ڕوحـی هاوبەشـیی ڕاسـتەقینە لـە ئاسـتی تیۆریـی و پراکتیکـدا مامەڵەیـان لەگەڵـدا بکرێـت، ئەگـەر نـا، دەبێـت وەک عێـراق چاوەڕوانـی هەڵگیرسـانی ململانێـی خێڵەکیـی و ئـاژاوە و لێکهەڵوەشـانەوەی یەکریـی نیشـتمانیی بکەیـن.

٧- ئەگـەر کـورد دەیەوێـت کەرکـوک و ئـەو بەشـانەی تـری ناوچـە جێناکۆکـەکان، کـە لەژێـر دەسـتیدان بلکێنێـت بـە هەرێمـەوە، جـا سـەربەخۆیی ڕابگەیەنێـت یـان نـا، چونکـە دەکرێـت ئەنجامـی ڕیفرانـدۆم، ئەگـەر سـەرکەوتنی هێنـا، تەنهـا بـۆ ئەوەبێـت، کـە کـورد بیکاتـە پشـتیوانییەکی ڕەوایەتیـی لکاندنەنـەوەی کەرکـوک و ئـەو ناوچانـە بەهەرێمـەوە، ئەگـەر کـورد

ئەمـە ویسـتی بێـت، ئـەوە دەبێـت ڕەچـاوی خواسـتی پێکهاتـە ئیتنییەکانـی ئـەو ناوچانەیـش بـکات، ترسـی لـە پێدانـی پۆسـت و پلـە پێیـان نەبێـت، هـاوکات ئامادەیـش بێـت لـە ڕووی مـاف و ئازادیـی و دڵنیایـی و ئاسـایش و خزمەتگوزارییـەوە، وەک هاوبەشـی چارەنـوس، زۆر لـەوە زیاتـر بـۆ پێکهاتەکانـی کەرکـوک ئـەو ناوچانـە دابینبکرێـت، کـە تائێسـتا بەغـداد پێیبەخشـیوون.

٨- یەکێـک لـە ئامـرازە هـەرە باشـەکان بـۆ دەسـتەبەرکردنی سـەرکەوتن لـە بەڕێوەبـردنی داهاتـووی کەرکـوک و حوکمکردنیـدا بریتییـە لـە پیادەکردنـی بنەمـای (لامەرکەزیـەت) لـە سـەرجەم سـێکتەر و ئاسـتەکاندا، وەک لامەرکەزیـی ڕۆشـنبیریی و پـەروەردە (بـۆ چارەسـەری کێشـەی شـوناس)، لامەرکەزیـی ئیداریـی (بـۆ هێنانەدیـی دادپەروەریـی لـە دابینکردنـی خزمەتگوزارییەکانـدا)، لامەرکەزیـی ئابووریـی (لـە فرۆشـتنی نـەوت و دەسـتکەوتنی داهاتـدا)، لامەرکەزیـی ئەمنیـی (بـە دروسـتکردنی هێزێکـی چەکـداری تایبـەت بـە پاراسـتنی کەرکـوک خـۆی، کـە سـەرجەم پێکهاتـەکان لەخۆبگرێـت).

هەواڵنامەی کتێب

ڕاپۆرتی ژمارە (٢) لە پرۆژەی:

ئایندەی کەرکوک

لەنێوان هەولێرو بەغدا

توێژەران:

د. ئومێد ڕەفیق فەتاح

د. عابد خالید ڕەسول

د. زمکان عەلی سەلیم

د. جەلال حەسەن مستەفا

م. هەردی مەهدی میکە

پرۆژەی هاوبەشی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەییو
سەنتەری لێکۆڵینەوەی یاسایی و سیاسیی
لەکۆلێژی یاساو ڕامیاریی - زانکۆی سلێمانیی

سلێمانیی

مانگی تشرینی دوهەم/٢٠١٧

دەستپێک

پـرۆژەی (ئاینـدەی کەرکـوک لەنێـوان هەولێـر وبەغـدادا) لەلایـەن تویژەرانـی (سـەنتەری لێکۆڵینـەوەی ئایندەیـی) بـە هاوکاریـی (سـەنتەری لێکۆڵینـەوەی یاسـایی و سیاسـیی) کۆلێـژی یاسـا و رامیاریـی زانکـۆی سـلێمانیی جیبەجێدەکرێـت. مـاوەی ئەنجامدانـی ئـەم پرۆژەیـە (٦) مانگـە، کـە گەلاڵەکردنـی سـێ راپـۆرت لەخۆدەگرێـت، هـەر (٢) مانـگ جارێـک راپۆرتێـک، ئـەم راپۆرتەیـش کـە ئێسـتا لەبـەر دەسـتدان، دووەمیـن راپۆرتیانـە. راپۆرتـی یەکـەم دوومانـگ لەمەوبـەر لـە مانگـی ئەیلولـی / ٢٠١٧ دا ئامادەکـراوە.

ئـەم پرۆژەیـە، وەک پرۆژەیەکـی فراوانـی چەنـد قۆناغیـی، هەوڵـدەدات لەچوارچێـوەی خوێندنەوەیەکـی زانسـتیی (سیاسـیی و مێژوویـی و ئەمنیـی و نێودەوڵەتیـی) دا بـۆ پرسـی کەرکوک وەڵام بـۆ هەندێـک لـەو پرسـیارە نوێیانـە بدۆزێتـەوە، کـە لـە ئەنجامـی دەرکەوتنـی پێـدراو و گـۆڕاوە نوێیەکانـی دۆخـی هەنوکـەی کەرکـوک لـە ئـارادان، هـاوکات هەندێـک بەرچاوڕونیـی زانسـتیی نـوێ لەسـەر کێشـەکە و ئامرازەکانـی چارەسـەرکردنی بخاتـە بـەرد ەسـت لایەنـە پەیوەندیدارەکانـی.

پرسـیاری سـەرەکیی ئـەم پرۆژەیـە، کـە هـاوکات چەقـی ناوەڕۆکـی هەرسـێ راپۆرتەکەیشـە، ئەوەیـە کـە: ئایـا چارەنوسـی کارگێڕیـی و ئەمنیـی کەرکـوک لـە دوای تێکشـکانی داعـش لـە عێراقـدا چـی دەبێـت؟

بۆیـە پرۆژەکـە لەسـەر سـێ ئاسـتی گرنـگ بناغـەی بـۆ وەڵامدانـەی ئـەم پرسـیارە دارشـتووە، بـەم شـێوەیە:

- ئاستی یەکەم: داهاتوی سیاسیی و کارگێڕیی کەرکوک
- ئاستی دووەم: ڕەهەندی ئەمنیی لە کەرکوک
- ئاستی سێیەم: ڕەهەندی هەرێمیی و نێودەوڵەتیی.

گرنگییەکانی ئەم پرۆژەیەیش لەم خاڵانەدا بەدیدەکرێن:

یەکـەم: بـۆ یەکـەم جـارە لێکۆڵینەوەیەکـی وا فـراوان لەسـەر کەرکـوک بکرێـت، بـە تایبـەت لەسـەرهەڵدانی گۆڕانکارییـە نوێیەکانـی وەک شکسـتی داعـش و ڕیفراندۆمـی هەرێمی کوردسـتان.

دووەم: پرۆژەکـە دەبێتـە بەرچاوڕونییەکـی بـاش بـۆ سیاسـەتمەدار و ڕۆشـنبیر و حیزبـە کوردییـەکان، بـۆ ئـەوەی هۆشـیارانە مامەڵـە لەگـەڵ ناوچـە جێناکۆکەکانـدا بکـەن لـە داهاتـودا.

سـێیەم: هەمـوو سـەرچاوە زانسـتیی و ئەکادیمیـی توێژینەوەکـە ئوریجنـاڵ دەبـن و لـە ڕێـی ئەکادیمییـە لۆکاڵییەکانـی هەرێمـی کوردسـتانەوە ئەنجامدەدرێـت.

بەگشـتیی تێڕوانیـن و دەرئەنجامەکانـی ئـەم ڕاپۆرتـەی دووەمـی پرۆژەکـە، کـە مانگـی (تشرینـی دووەم/ ٢٠١٧) ئامادەکـراوە، لـەڕووی پێوانەکردنـی میتۆدییـەوە ئەڵقەیەکـی تەواوکـەرە

بـۆ تێڕوانیـن و ئەنجامەکانـی ڕاپۆرتـی یەکەمـی پرۆژەکـە، کـە لـە مانگـی (ئەیلـول/ ٢٠١٧) ئامادەکرابـوو. ئـەوەی ئـەم پرۆژەیـە دەیخوازێـت، توێژینەوەیە لە کۆی تایبەتمەندییەکانی کێشـەی کەرکـوک و ڕەهەنـدە ناوخۆیـی و دەرەکییـە جیاوازەکانـی لـە ماوەیەکـی زەمەنیـی دیاریکـراودا، کـە (شـەش مانـگ)ە، گرنگتریـن تایبەتمەندییـش بریتییـە لـە سروشـتی ناجێگیـری کێشـەکە بـە گرفت و چارەسەرەکانیشـیەوە. بۆیە دەبینیـن کاتێـک ڕاپۆرتـی یەکەمـی ئـەم پرۆژەیـە ئامادەکـرا، کەرکـوک بـە ئەمـری واقیـع لـە ژێـر دەسـەڵاتی پێشـمەرگە و حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتاندا بـوو، ئەمەیـش ئەنجامـی بەرەنگاربوونـەوەی فراوانخوازییەکانـی (داعـش) و پاراسـتنی کەرکـوک بـوو لـە داگیرکارییەکانـی ئـەم هێـزە تیرۆرسـتییە نێودەوڵەتییـە لـە هاوینـی ٢٠١٤ ەوە، لەسـایەی ئـەم دۆخەیشـدا وا چاوەڕواندەکـرا، کـە کـورد چیـی دی بـە وئامرازانـە قایـل نەبێـت، کـە پێشـتر بـۆ چارەسـەرکردنی کێشـەی کەرکـوک و ناوچـە جێناکۆکەکانـی تـر خراونەتەگـەڕ، بەتایبەتییـش مادەی (١٤٠)ی دەسـتوری فیدراڵیـی کۆمـاری عێراقـی سـاڵی ٢٠٠٥، بـەڵام بەپێچەوانـەی ئـەو دۆخـەی، کـە لـە کاتـی ئامادەکردنـی ڕاپۆرتـی پێشـوودا هەبـوو، لـە مـاوەی ئامادەکردنـی ئـەم ڕاپۆرتـەدا و بەتایبەتییـش لـە (١٦/ ١٠/ ٢٠١٧) گۆڕانکاریـی گـەورە بەسـەر ئـەو دۆخـەدا هـات، بەشـێوەیەک، کـە دوای ئـەوەی پێشـمەرگە لـە تـەواوی کەرکـوک و ناوچـە جێناکۆکەکانـی تـر پاشەکشـێیکرد لـەو بـەروارەوە ئـەو ناوچانـە کەوتنـەوە ژێـر ڕکێفـی بەغـداد، بەمەیـش کێشـەی کەرکـوک و ئاسـۆی چارەسـەرکردنی پێینایـە قۆناغێکـی نوێـوە. بۆیـە ئـەم ڕاپۆرتـە وەک قۆناغـی دووەمـی پـرۆژەی (ئاینـدەی کەرکـوک لەنێـوان هەولێـر و بەغـدادا)، هەوڵـدەدات لەسـایەی ئـەم دۆخـە نوێیـەدا سـەرلەنوێ پێداچوونـەوە بـۆ لایـەن و ڕەهەندەکانـی پرسـی کەرکـوک بکاتـەوە و لێکدانەوەیـش بـۆ ئـەو چارەسـەرانە بـکات، کـە هەنووکـە بـۆ یەکاڵاکردنـەوەی کێشـەکە پێشـنیارکراوەن.

باسی یەکەم:
حوکمڕانیی هاوبەش، وەک چارەسەرێک بۆ کێشەی کەرکوک

یەکەم: کێشەی کەرکوک و ڕەهەندەکانی چارەسەرکردنی:

کێشەی کەرکوک ئاڵۆزە و چەندین ڕەهەندی جیاوازی هەیە، بەڵام ئەو چارەسەرانەی، کە تا ئێستا پێشکەشکراون نەیانتوانیوە پڕ بە پێستی ئەو ئاڵۆزییانە بن. بۆ ئەوەی کێشەی کەرکوک بەرەو چارەسەرێکی بنەڕەتیی بڕوات، پێویستە بە وردیی لێکۆڵینەوە لە ئاڵۆزییەکانی ئەم کێشەیە بکرێت و پاشان میکانیزم و ستراتیجییەکی گونجاو دابنرێت، بۆ ئەوەی بتوانرێت کێشەکە بە شێوەیەک چارەسەربکرێت، کە تیایدا خەڵکی کەرکوک بە کۆی پێکهاتەکانیانەوە دووربن لە جەنگ وماڵوێرانیی و ئاوارەیی و خەڵکی عێراق و هەرێمی کوردستانیش هێندە سەرقاڵنەکرێن بەم کێشەیەوە بە ناوی هەستی نەتەوەیی و یەکپارچەیی خاکی عێراقەوە.

دەتوانین ئەو کێشە ئاڵۆزانەی کەرکوک بۆ سەر دوو بەشی سەرەکیی پۆلێنبکەین، کێشە وابەستەکان بە ناوخۆی کەرکوک و عێراق و کێشە دەرەکییەکان. کێشە ناوخۆییەکان دەکرێت لە سێ ئاستدا مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت لە ئاڵۆزترینەوە بۆ ئاسایی. ئاستی یەکەم چارەسەری زۆر ئاڵۆزە و ڕەنگە نەتوانرێت یەکلاییبکرێتەوە. ئاستی دووەم ئاڵۆزە، بەڵام هەندێک ئاسانترە لە ئاستی یەکەم. بەڵام ئاستی سێیەم تا ڕادەیەک ئاسانترە بۆ چارەسەرکردن. لە ئاستی یەکەمدا ئەو کێشانە هەن، کە وابەستەن بە هەست و نەستی گروپ و پێکهاتە ئیسنییەکانی کەرکوکەوە (وەک یەکلاکردنەوەی شوناسی کەرکوک). لە ئاستی دووەمدا ئەو کێشانە هەن، کە چارەسەرکردنیان زۆر قورسە لە کۆمەڵگایەکدا، کە سەرچاوە دەگمەنەکان تیایدا لەسەر بنەڕەتی گروپە ئیسنییەکان تیایدا دابەشکراون (وەک بونی سەرچاوەی سروشتیی و چارەنوسی ئیدارەی کەرکوک). ئەم کێشانەی ئاستی دووەم ڕەنگە چارەسەرکردنیان قورس بن، بەڵام مەحاڵ نین. لە ئاستی سێیەم و کۆتاییدا، کۆمەڵێک کێشە هەن، کە دەکرێت ببنە خاڵی هێز بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کەرکوک، بەڵام لەگەڵ ئامادەبونی ئاستی یەکەم و دووەمدا ئەمانیش بەشداردەبن لە بەرەو ئاڵۆزتربردنی کێشەکە و قورسترکردنی چارەسەرەکانی (بۆ نمونە جیاوازیی و ناکۆکیی نێوان هێزە سیاسییەکانی سەر بەگروپە ئیسنییە جیاوازەکانی کەرکوک). هەموو ئەمانە لە (خشتەی ژمارە - ١)دا ڕوونکراونەتەوە.

بەڵام پرسیاری سەرەکیی لێرەدا ئەوەیە، کە ئایا ئەو چارەسەرانەی بۆ کێشەی کەرکوک وەک ناوچەیەکی جێناکۆک لە نێوان حکومەتی عێراق و حکومەتی هەرێمی کوردستاندا دانراون، چەندێک توانیویانە چارەسەرێکی واقیعیی و گونجاوبن و جێی ڕەزامەندیی پێکهاتە سەرەکییەکانی کەرکوک بن. ڕەنگە ئاسان نەبێت وەڵامی ئەم پرسیارە بە بەڵێ، یان نەخێر

بدرێته‌وه‌، چونكه‌ فره‌ڕه‌هه‌ندیی كه‌ركوك و كێشه‌كه‌ی ئه‌وه‌ ده‌خوازێت، كه‌ لێكۆڵینه‌وه‌ی ورد و زانستیی بكرێت ده‌رباره‌ی كاریگه‌ریی چاره‌سه‌ره‌كان له‌سه‌ر گرێكوێره‌ی ناوچه‌ جێناكۆكه‌كان. ئه‌گه‌ر ئاڵۆزییه‌كانی ئه‌م ١٢ ساڵه‌ی دوایی به‌ فه‌رمیی ته‌به‌نیكردنی ده‌ستوری نوێی عێراق و دامه‌زراندنه‌وه‌ی سیسته‌می سیاسیی له‌سه‌ر بنه‌مای دیموكراسیی و فیدراڵیی بكرێنه‌ پێوه‌ر، ئه‌وه‌ ده‌توانین بڵێین: تا ئێستا چاره‌سه‌ره‌كان له‌ ئاستی پێویستدا نه‌بوون، به‌ڵكو له‌ هه‌ندێك حاڵه‌تدا ده‌كرێت بگوترێت چاره‌سه‌ركان خۆیان فاكته‌ر بوون له‌ ئاڵۆزتركردنی كێشه‌كانی كه‌ركوكدا.

بۆ ئه‌وه‌ی چاره‌سه‌رێكی بنه‌ڕه‌تیی كێشه‌ی كه‌ركوك و ناوچه‌ جێناكۆكه‌كانی بكرێت، پێویسته‌ له‌سه‌ر لایه‌ن و پارت و كه‌سایه‌تییه‌ كاریگه‌ره‌كان له‌سه‌ر كێشه‌ی كه‌ركوك هه‌موو ڕه‌هه‌نده‌كانی ئه‌م كێشه‌یه‌یان له‌به‌رچاوداب‌ێت و لێیانكۆڵیبێته‌وه‌. ناكرێت به‌بێ زانیاریی و داتای بڕواپێكراو پێمانوابێت، كه‌ چاره‌سه‌ری كێشه‌ی كه‌ركوك ئاسان ده‌بێت. تا ئێستا بۆ چاره‌سه‌ری كێشه‌ی كه‌ركوك ته‌نها یه‌ك ماده‌ی ده‌ستوری عێراقیی وه‌گه‌ڕخراوه‌، كه‌ ئه‌ویش ماده‌ی (١٤٠) ە. ئه‌م ماده‌یه‌ داوایكردووه‌، كه‌ به‌ (٣) هه‌نگاوی یه‌ك له‌ دوای یه‌ك ئاینده‌ی كه‌ركوك و ناوچه‌ جێناكۆكه‌كانی تریش یه‌كلاییبكرێته‌وه‌، كه‌ ئه‌وانیش ئاساییكردنه‌وه‌ و سه‌رژمێریی و ڕاپرسین. تا ئێستا نه‌ك هه‌ر نه‌توانراوه‌ ته‌واوی ئه‌م سێ هه‌نگاوانه‌ جێبه‌جێبكرێن، به‌ڵكو ته‌نانه‌ت كاره‌كانی هه‌نگاوی یه‌كه‌م ته‌نها كه‌مێكیان ته‌واوكراوه‌. كاره‌كانی هه‌نگاوی یه‌كه‌م هێنده‌ قورس و ئاسته‌م بوون، كه‌ نه‌ك له‌ ماوه‌ی دیاریكراودا (٢٠٠٧/١٢/٣١) جێبه‌جێنه‌كراون، به‌ڵكو دوای تێپه‌ڕینی (١٠) ساڵیش به‌سه‌ر ئه‌و واده‌یه‌دا زیاتر له‌ جاران ئاسۆی جێبه‌جێكردنی لێڵه‌. ئه‌گه‌ر گریمانه‌ی ئه‌وه‌یش بكه‌ین، كه‌ ئه‌م ماده‌یه‌ له‌ واده‌ی دیاریكراوی خۆیدا جێبه‌جێكرابا، هێشتا ڕه‌نگه‌ نه‌یتوانیایه‌ ته‌واوی كێشه‌كانی ناو شێوه‌ی ژماره‌ (١) چاره‌سه‌ربكات. ئه‌وه‌ی له‌ شێوه‌كه‌دا ڕوونه‌ ئه‌وه‌یه‌، كه‌ ماده‌ی (١٤٠) ته‌نها ده‌یتوانی له‌ ٢ بواردا وه‌ك چاره‌سه‌ر مامه‌ڵه‌ی له‌گه‌ڵدا بكرێت، كه‌ ئه‌وانیش ئاینده‌ی ئیداره‌ی كه‌ركوك و گه‌ڕانه‌وه‌یه‌ بۆ یه‌كه‌ كارگێڕییه‌كانی دوای (١٩٧٥).

ئه‌وه‌ی، كه‌ له‌ ئێستادا زیاتر ئاسۆی چاره‌سه‌ری كێشه‌ی ناوچه‌ جێناكۆكه‌كانی نێوان هه‌رێمی كوردستان و حكومه‌تی عێراقی لێڵتركردووه‌، ئه‌و به‌ره‌نجامانه‌ن، كه‌ دوای ئه‌نجامدانی ڕیفراندۆمه‌ یه‌كلایه‌نه‌كه‌ی هه‌رێمی كوردستان له‌ كه‌ركوك و ناوچه‌كانی تر هاتوونه‌ته‌كایه‌وه‌. هه‌رچه‌نده‌ به‌شێكی زۆر له‌ پێكهاته‌كانی كه‌ركوك و دانیشتوانه‌كه‌ی، به‌ تایبه‌ت توركمان و عه‌ره‌ب، ناڕه‌زایی خۆیان ده‌ربڕی له‌ ئه‌نجامدانی ڕیفراندۆمی سه‌ربه‌خۆیی كوردستان له‌ كه‌ركوك، به‌ڵام له‌ (٢٠١٧/٩/٢٥) دا ڕیفراندۆمه‌كه‌ ئه‌نجامدرا. له‌ (٢٠١٧/١٠/١٦) هێزه‌كانی حكومه‌تی عێراق به‌ هاوكاریی حه‌شدی شه‌عبیی و به‌سه‌رپه‌رشتیی ئێران و ڕێكه‌وتنی نێوان به‌شێك له‌ ده‌سترۆیشتوانی یه‌كێتیی له‌گه‌ڵ ئه‌و هێزانه‌، توانییان له‌ ماوه‌ی چه‌ند

کاتژمێرێکدا دەست بەسەر زۆربەی ئەو ناوچە جێناکۆکانەدا بگیرێتەوە. لە ئێستادا لە هەموو کات زیاتر ئایندەی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان لێڵترە و متمانەی سیاسییش لە نێوان هەرێمی کوردستان و حکومەتی فیدراڵییدا لە ئەوپەڕی لاوازیدایە، کە ئەمەیش زیاتر چارەسەرەکان قورسترەدەکات.

خشتەی ژمارە (١)

كێشە	ڕەهەندەكانی كێشەكە	وردەكاریەكانی كێشەكە	ڕەهەندەكانی چارەسەر
	شوناس (ئاستی یەکەم)	• خاوەنداری کەرکوک	/
	سەرچاوە سروشتییەکان (ئاستی دووەم)	• بونی ڕێژەیەکی بەرچاوی نەوتی یەدەگ • بونی ڕێژەیەکی بەرچاوی نەوتی ئامادە	/
	ململانێی ئیسنی بە سیاسیکراو (ئاستی دووەم)	• ململانێیەکی توند لە نێوان پارتە سیاسیە تورکمان و کورد و عەرەبەکانی کەرکوک • ململانێکە لەسەر بنەمای ئیسنیە بە پلەی یەکەم پاشان سیاسی	/
کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تری نێوان هەرێمی کوردستان و حکومەتی فیدراڵی عێراق	گۆڕانکاریە دیموگرافی و ئیداریەکان (ئاستی دووەم)	• گۆڕانکاریە ئیداریەکان لە ساڵانی ١٩٧٥ بەدواوە • ڕاگوێزان و بە عەرەبکردن بە تایبەت لە سەردەمی بەعسدا • هێنانی عەرەب لە باشور و ناوەڕاستی عێراقەوە بۆ کەرکوک	ماددی ١٤٠ی دەستوری عێراق لە ڕێگەی سێ هەنگاوی ئاسایکردنەوە و سەرژمێری و ڕیفراندۆمەوە
	دەستێوەردانی ناوخۆیی (ئاستی دووەم)	• دەستێوەردانی هێزە سیاسیەکانی عێراق و هەرێمی کوردستان لە کێشەی کەرکوک • دەستێوەردانی حکومەتی هەرێم و حکومەتی فیدراڵ	/
	چارەنوسی کەرکوک (ئاستی دووەم)	• چارەنوسی ئیداری کەرکوک • چارەنوسی حوکم لە کەرکوک	تەنها چارەنوسی ئیداری لە ڕێگەی ماددی ١٤٠ی دەستوری عێراقەوە
	ململانێی نێوان هێزە ناوخۆییەکان (ئاستی سێهەم)	• ململانێیەکی توند لە نێوان پارتە سیاسیە کوردیەکان هەیە لەسەر ئیدارەدانی کەرکوک • هەمان ململانێش لە نێوان پارتە تورکمان و عەرەبەکاندا هەیە	/
	دەستێوەردانی ئیقلیمی (دەرەکی)	• هێزە هەرێمیەکانی وەک تورکیا و ئێران	/

ئامادەکردنی: جەلال حەسەن مستەفا
سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی

هەواڵنامەی کتێب

دووەم: کێشەی کەرکوک و بژاردەکانی دوای ڕیفراندۆم:

بەر لە (١٦/ ١٠/ ٢٠١٧) بە سێ هەفتە، واتا لە (٢٥/ ٩/ ٢٠١٧) دا، لە سەرجەم پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان و زۆربەی ناوچە جێناکۆکەکان بە پارێزگای کەرکوکیشەوە ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی ئەنجامدرا و زیاد لە (٩٢٪) ی دەنگدەران بە (بەڵێ) پشتگیریی سەربەخۆبوونی ئەم هەرێمەیان لە عێراق کرد[1]، لەژێر ڕۆشنایی ئەم ئەنجامەیشدا، وا پێشبینیدەکرا کە هەڵویستی کورد بەرانبەر بە کێشەی ناوچە جێناکۆکەکان لەچوارچێوەی یەکێک لەم دوو بژاردە سەرەکییەدا بێت:

- یەکەم: ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان لەگەڵ سەرجەم ئەو ناوچە جێناکۆکانەی، کە تا ئەو کاتە لەژێر دەسەڵاتی پێشمەرگەدابوون و ڕیفراندۆمی سەربەخۆییان تیا ئەنجامدرابوو. هەروەها وا چاوەڕواندەکرا بۆ دوای ئەم ڕاگەیاندنەی، کە کورد سەرجەم تواناکانی خۆی کۆبکاتەوە، تا بتوانێت ڕوبەڕوی هەر هەڕەشە و کاردانەوەیەکی سەربازیی و ئابوریی و دیپلۆماسیی و سیاسیی ببێتەوە، کە لەلایەن عێراق و وڵاتانی دراوسێ و کۆمەڵگەی نێودەوڵەتییەوە ئاراستەبیکرێت.

- دووەم: دواخستنی ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان و هەوڵدان بۆ هێورکردنەوەی ئەو تورەییەی، کە هەریەک لە عێراق و وڵاتانی دراوسێ و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و بەشێک لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیی بەرانبەر ئەنجامدانی ڕێفراندۆمەکە هەیانبوو، کە هەر زوو بەر لە ڕیفراندۆم هەڕەشەی کەنارخستنی هەرێم و وەرگرتنی هەڵویستی توندیان بەرانبەری کردبوو، لە دوای ڕیفراندۆمیش بەشێوەیەکی خێرا ئەم هەڕەشە و کاردانەوانە لەسەر ئاستی عێراق و وڵاتانی دراوسێ و نێودەوڵەتیی ڕوویان لە زیادبوون دەکرد[2].

بۆیە وەک دەبینین، گرتنەبەری بژاردەی یەکەم ئەگەری ئەوەی هەبوو، کە سەربکێشێت بۆ توندوتیژیی و ڕوبەڕوبونەوەی سەربازیی درێژخایەن لەنێوان هەرێم و بەغدادا، بە پێچەوانەیشەوە ڕووکردنە بژاردەی دووەم وای لێدەخوازرا، کە بە سازش و ئامرازی ئاشتییانە ڕەزامەندیی بەغداد بۆ خواستەکانی کورد و ئیرادەی سەربەخۆبوونی مسۆگەربکرێت. لە

---

١ سەبارەت بە ئەنجامەکانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان لە ٢٥/ ٩/ ٢٠١٧ بڕوانە: کۆمسیۆنی باڵای سەربەخۆی هەڵبژاردن و ڕاپرسیی، ئەنجامە بەراییەکان، لە ئینتەرنێتەوە لەسەر ئەم بەستەرە:
http://www.khec.krd/details.aspx?jimare=288

٢ بۆ زانیاریی زیاتر لەسەر ئەو کاردانەوانە بڕوانە: ماڵپەڕی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی، ناوچە جێناکۆکەکان دوای ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان، پۆلیسی پەیپەری ژمارە (١)، (سلێمانیی: سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی، ٣٠ / ئەیلول / ٢٠١٧)، ل ٢، لە ئینتەرنێتەوە لەسەر ئەم بەستەرە:
https://www.centerfs.org/post-kurdistan-referendum-disputed-territories/

هەردوو سیناریۆکەیشدا کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تر گۆڕەپانی سەرەکیی پێکدادانەکان و کەرەستەی سەرەکیی پرۆسەی دانوستاندنەکان دەبوون. لە هەردوو بارەکەیشدا سەرکردایەتیی سیاسیی کورد لەسەر بنەمای ئەو گریمانە توندەی، کە بۆ ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی هەیبوو، وای نیشاندەدا، کە ئامادەیی تەواوی بۆ هەریەک لەم دوو بژاردەیە هەیە. لەم ڕوانگەیەیشەوە قەناعەتێک هەبوو، کە ئەگەر کورد ناچاریش بێت لە ئێستادا ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی دوابخات، ئەوە دەتوانێت ئەنجامەکانی ڕیفراندۆم بەکاربهێنێت بۆ ڕەوایەتیدان بە مانەوە و دەستگرتنی تەواوەتیی (کرداریی و یاسایی) بەسەر کەرکوک و ئەو ناوچە جێناکۆکانەدا، کە لەکاتی ئەنجامدانی ڕیفراندۆمەکەدا لەژێر دەستیدابوون. بەواتایەکی تر، وا چاوەڕواندەکرا ئەگەر سەرکردایەتیی سیاسیی کورد ئەنجامەکانی ڕیفراندۆم بۆ جیابوونەوە لە عێراق و ڕاگەیاندنی دەوڵەتی سەربەخۆیش بەکارنەهێنێت، ئەوە دەکرێت بۆ یەکلاییکردنەوەی ئایندەی ناوچە جێناکۆکەکانی ژێردەستی بەکاریبهێنێت، بەوەی کە ئیتر پارچەیەکی جیانەکراوەن لە هەرێمی کوردستان، ئەگەر ناچاربێت لە چوارچێوەی عیراقدا وەک هەرێمێکی فیدراڵیی بمێنێتەوە.

لە ڕاستییشدا ئەو دۆخەی بەر لە (١٦/ ١٠/ ٢٠١٧) لە ناوچە جێناکۆکەکان هەبوو وای نیشاندەدا، کە سەرکردایەتیی سیاسیی کورد بەپێی ئەو چاوەڕوانییانەی سەرەوە مامەڵەبکات، چونکە تا ئەو بەروارە زۆربەی ناوچە جێناکۆکاکان بە کەرکوکیشەوە بە حوکمی ئەمری واقیع لە ژێر دەسەڵاتی پێشمەرگە و حکومەتی هەرێمی کوردستاندا بوو لە ئەنجامی بەرەنگاربوونەوەی فراوانخوازییەکانی (داعش) و پاراستنی کەرکوک لە داگیرکارییەکانی ئەم هێزە تیرۆرستییە نیودەوڵەتییەدا. بۆیە هەندێک لە چاودێران، لە سایەی ئەم دۆخی باڵادەستییەی کورددا ئەو قەناعەتەیان بۆ دروستبووبوو، کە چیی دی ناتوانرێت بە پێوەرەکانی بەر لە هاتنی داعش لە (٢٠١٤) دا شرۆڤەی پرسی کەرکوک بکرێت، هەروەک چۆن ناتوانرێت بە ئامرازەکانی دوای ڕوخانی بەعس چارەسەری کێشەکانی کەرکوک بکرێت.

کاتێک لە (٢٠٠٣) ڕژێمی پێشوو گۆڕا، لە چوارچێوەی سەرلەنوێ بونیادناوەی عێراقدا، دوای چەندین ساڵ لە حوکمی زۆرەملێ و جەنگ و قەدەغەکردنی ئازادییە گشتییەکان و پێشێلکردنی مافە سەرەتاییەکانی مرۆڤ، چاوەڕواندەکرا کێشەی کەرکوک وەک بەشێکی گرنگی ناوچە جێناکۆکەکان و وەک نمونەیەکی بچووککراوەی دۆخی عێراقیش، بە گرتنەبەری چەند ئامرازێکی سیاسیی و دەستوریی چارەسەربکرێت. بە شێوەیەک، کە هەندێک لەو ئامرازانە گشتیی بوون لەسەر ئاستی عێراق، وەک تەبەنیکردنی سیستەمی فیدراڵیی و لامەرکەزیەتی کارگێڕیی و هەڵبژاردنی نوێنەرایەتیی ڕێژەیی و حکومەتی یەکڕیزیی نیشتمانیی بنکەفراوان و سیستەمی سازان و بەشەبرایی تائیفیی، هەندێکیش لەو ئامرازانە تایبەت بوون لەسەر ئاستی خودی ناوچە جێناکۆکەکان، لە ناویشیاندا کەرکوک، وەک مادەی (٥٨)ی

دەستوری کاتیی (٢٠٠٤_ یاسای بەڕێوەبردنی عێراق بۆ قۆناغی گواستنەوە) و مادەی (١٤٠) ی دەستوری فیدراڵی ساڵی (٢٠٠٥_ دەستوری کارپێکراوی ئیستای کۆماری عێراق) [٣].

بەڵام ئاشکرایە، بە پێچەوانەی هەموو ئەم چاوەڕوانییانەی سەرەوە، کە بریتیبوو لە: (ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی) یان بەلایەنی کەم (لکاندنەوەی ناوچە جێناکۆکەکان بە هەرێمی کوردستانەوە) و ئەمجا ئامادەسازیی تەواویش بۆ ڕوبەڕوبونەوەی هەر ئەگەر و پێشهاتێک، کە لەو دوو مامەڵەیەی سەرەوە بکەوێتەوە، هەڵوێستی سەرکردایەتیی سیاسیی کورد هەر زوو دوای ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ئەوەی لێدەخوێنرایەوە، کە بەهیچ جۆرێک دەست بۆ ڕاگەیاندنی دەوڵەتی سەربەخۆ نابات (بژاردەی یەکەم)، بەڵکو بەشێوەیەکی تاکلایەنانە داوای دەستکردن بە دانوستاندنی لەگەڵ عێراق ڕاگەیاند (بژاردەی دووەم).

سێیەم: ئاوەژووبونەوەی هاوسەنگیی هێز:

بەڵام ئەوەی ڕوویدا دوای ڕیفراندۆم، بەدەنگەوەهاتنی ئاشتییانەی بەغدا نەبوو بۆ دانوستاندن، بەڵکو سەرەتا بە کۆمەڵێک بڕیار و هەڕەشەی سیاسیی و ئابوریی ڕوبەڕوی هەرێمی کوردستان بووەوە، ئەمجا لە (٢٠١٧/١٠/١٦) دا، دوای ئەنجامدانی پرۆسەیەکی کورتی سەربازیی دژی (داعش) لە قەزای حەویجە، چەند یەکەیەکی چەکداری حەشدی شەعبیی و ژمارەیەک لە هێزە سەربازییەکانی عێراق بەرەو کەرکوک و ناوچە جێناکۆکان پێشڕەوییانکرد، پێشمەرگەیش دوای بەرگرییەکی کورتخایەن، لە کۆی ئەو ناوچانەی، کە لە حوزەیرانی (٢٠١٤) وە کەوتبوونە دەستی، پاشەکشێیکرد. بەم ڕوداوەیش نەک هەر چاوەڕوانییەکانی سەرەوە (ڕاگەیاندنی دەوڵەتی سەربەخۆ)، یان بەلایەنی کەم (لکاندنەوەی ناوچە جێناکۆکەکان بە هەرێمی کوردستانەوە) شکستیانهێنا، بەڵکو ئیدی تەرازووی هێز بەلای باڵادەستیی بەغداد بەسەر ئەوناوچانەدا شکایەوە. دیارە ئەم گۆڕانی تەرازووی هێزە لە نێوان هەرێم و بەغدادا هەر تەنیا بۆ ئەو گەشە و زیادبوونە ناگەڕێتەوە، کە لە توانا سەربازییەکانی بەغدادا ڕویداوە، لە ئەنجامی ئەو هاوکارییە بێمەرجانەی، کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئەوروپا و ئێران لە جەنگی دژ بە (داعش) دا پێشکەش بە (عەبادی) ی سەرۆک وەزیرانی عێراقیان کردووە، بەڵکو بۆ ئەو درز و کەلێنە ناوخۆییە گەورانەیش دەگەڕێتەوە، کە لەنێوان و لەناو هێزە سیاسییەکانی هەرێمی کوردستاندا هەبووە.

بەهەرحاڵ، هۆکارە دەرەکیی و ناوخۆییەکانی شکستی ئەم جارەی کورد هەرچییەک بووبێتن، ئەوە یەکێک لە دەرئەنجامە گرنگەکانی بریتییە لە پاشەکشێکردنی دەسەڵات و

---

٣ بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئەم ئامرزە دەستوری و یاساییانە بڕوانە: دەروازەی یەکەم و پێنجەم و شەشەم لە دەستوری کۆماری عێراقساڵی ٢٠٠٥.

هەژموونی کورد لە کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکاندا، بەشێوەیەک، کە ئیدی بواری ئەوە نەماوە، کە کورد هەڵسوڕێنەری تەنهای بڕیارە سیاسیی و کارگێڕییەکانی ئەم ناوچانە بێت، وەک چۆن هەلی دارشتنی ئەو پلان و ئامرازانەیشی لەدەستدا، کە پێشتر دەیتوانی بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی ئەم ناوچانە پیادەیانبکات، بە تایبەتیی کێشەکانی (پارێزگای کەرکوک)، کە گرنگترینیان بریتین لە: (کێشەی ئایندەی سیاسیی کەرکوک، کێشەی شێوازی حوکمڕانیکردنی کەرکوک، کێشەی چۆنێتیی بەڕێوەبردن و دابەشکردنی داهاتی نەوت و سەرچاوە سروشتییەکانی کەرکوک).

چوارەم: گەمەی سفریی لەسەر کەرکوک:

لەڕاستیدا، سەرکردایەتیی سیاسیی کورد نەک هەر خەمسارد و کەمتەرخەم بووە لە هەنگاونان بۆ چارەسەرکردنی هەندێک لەم کێشانە، بەڵکو وەک دەردەکەوێت، هیچ بەرچاوڕونیی و پڕۆژە و پلانێکی ستراتیژیی ئەوتۆیشی نەبووە بۆ چۆنێتیی مامەڵەکردنی لەگەڵ ئایندەی کەرکوک لە عێراقدا بەگشتیی و ئاسۆی چارەنوسی لەگەڵ هەرێمی کوردستاندا. ئەمەیش دەمانگەیەنێتە ئەو قەناعەتەی، کە کورد سوور نەبووە لەسەر یەکلاکردنەوەی چارەنوسی ئەم شارە لە بەرژەوەندی خۆی. جگە لەمەش، بە هاوشێوەی بەغداد، کەم جار بەدەنگ ئەو پڕۆژانەوە چووە کە لەلایەن چەندین لایەنی ناوخۆیی و دەرەکی بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی کەرکوک، یان ناوچە جێناکۆکەکانیتر، پێشنیارکراون.

لەم چوارچێوەیەشدا پڕۆژەکانی (گروپی قەیرانە نێودەوڵەتییەکان)ە شایانی ئاماژەبۆکردنن، بۆنموونە ساڵی (٢٠٠٦) لە پڕۆژەیەکدا پێشنیاری ئەوەیکرد، کەرکوک بەشێوەیەکی کاتیی بۆ ماوەی (١٠ ساڵ) بکرێتە هەرێمێکی فیدراڵیی سەربەخۆ، کە چوار کۆمەڵگای (کوردیی و تورکمانیی و عەرەبیی و ئاسوریی) لەخۆبگرێت و هەر کۆمەڵگایەکیش دەسەڵاتی خۆبەڕێوەبردنی خۆی بۆ تەرخانبکرێت. دواتر ساڵی (٢٠٠٨) بیرۆکەی (نەوت بەرانبەر بە زەوی)ی پێشنیارکرد، بەشێوەیەک، کە کورد بەرانبەر بەکارهێانی کێڵگە نەوتییەکانی ئەم شارە دەستبەرداری کوردبوونی شارەکە ببێت. هەروەها پڕۆژەکانی (نەتەوە یەکگرتووەکان) شایەنی باسکردنن، بەتایبەت کە بەشێک لە چالاکییەکانی ئەم ڕێکخراوە لەعیراقدا تەرخانکراوە بۆ چارەسەرکردنی ململانێ ناوخۆییەکان، بەتایبەتیی کێشەی ناوچە جێناکۆکەکان، لەم پێناوەیشدا ساڵی ٢٠٠٩ لەڕێگای نێردراوی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ عێراق (یۆنامیی) ەوە پڕۆژەیەکی تایبەتی بۆ کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تر پێشکەش بە بەرپرسانی بەغداد و هەرێمی کوردستان کرد، گرنگترین تەوەرەکانی ئەم پڕۆژەیەیش سەبارەت بە کەرکوک بریتیبوو لە: ١) هەموارکردنی مادەی (١٤٠)، کە لەهەندێک بڕگەیدا ناڕوونە؛ ٢) هێشتنەوە کەرکوک وەک پارێزگایەک لەدەرەوەی دەسەڵاتی هەر هەرێمێک؛ ٣) بتەوکردنی پەیوەندیی

دوانەیـی کەرکـوک لـەڕوی کارگێڕییـەوە بـە بەغـداد وهەرێـم؛ ٤) پێدانـی دۆخیکـی تایبـەت بـە کەرکـوک بەشـێوەیەک، کـە لەلایـەک سـەربەخۆیی خۆبەڕێوەبردنـی زیاتـر بـە دەزگا کارگێڕییەکانی ئـەم شـارە بـدات، لەلایەکـی تریشـەوە هەژموونـی هەرێـم بەغـداد بەسـەریەوە کەمبکاتـەوە [٤].

بۆیـە بێدەربەسـتبوونی حکومەتـی فیدراڵیـی عێـراق لـە ئاسـت جێبەجێنەکردنی مـادەی (١٤٠)ی دەسـتور و هەڵوێسـتی خەمسـاردی سـەرکردایەتیی سیاسـیی کوردیـش لـە ئاسـت پڕۆژەکانـی چارەسـەرکردنی کێشـەکانی ئـەم ناوچانـە، هۆکارێـک بـووە بـۆ بەردەوامبوونـی ململانێکانـی نێوان هەرێـم و بەغداد لـە کەرکـوک و ناوچـە جێناکۆکەکانـدا. ڕەنگـە سـەرچاوەی ئـەم هەڵوێسـتانەی هەردوولایـش ئەوەبێـت، کـە هەریەکەیـان دەیەوێـت لـە دواجـاردا تاکلایەنانـە بەلۆژیکـی هێـز ئاینـدەی ئـەم ناوچانـە لـە بەرژەوەندیـی خـۆی یەکلاییبکاتـەوە، لـە گۆشـەنیگای ئـەو گوتەزایـەوە، کـە (کـێ بەهێزبێـت، ئـەو کەرکـوک دەباتـەوە)، بـەڵام لەبەرئـەوەی هەمیشـە هەڵسـەنگاندنی (هێـز) ڕێژەییـە، کارپێکردنـی ئـەم گوتەزایـە هەمیشـە واتـای جۆرێـک لـە سـوڕانەوە لـە بازنـەی بەتاڵـدا دەگەیەنێـت. بۆیـە ڕۆژگارێـک، کـە هەرێمـی کوردسـتان بەهێزبـوو، ئـەو لـە کەرکوکـدا باڵادەسـت بـوو، بـەڵام بـەردەوام درزو کەلێنـی گـەورە لەنـاو ڕیزەکانیـدا هەبـوو، هـەر ئەمەیـش هـۆکاری سـەرەکیی شکسـتەکەی (١٦ ی ئۆکتۆبـەر)ی کـورد بـوو. ئێسـتایش، کـە بەغـدادی تـازە سـەرکەوتوو لـە جەنگـی داعشـدا لـەڕوی سـەربازییەوە بەهێـزە، کەرکوکیـش لـە ژێـر دەسـتی ئەودایـە، بـەڵام لـە پشـت ئەمـەوە عێراقێکـی تـەواو پەرتـەوازە و خێڵەکیـی و دابەشـبوو هەیـە، پڕلـە گەندەڵیـی و قەیرانـی دارایـی و بێکاریـی، لاواز لـە ڕووی دامەزراوەییبـوون و کارگێڕییـەوە، کۆتکـراو بـە هەژموونـی ئێـران و فشـارەکانی دەرەوە. کەواتـە دەشـێت هـەر ئـەم دیـوە لاوازە شـاراوەیەی پشـت بەهێزبوونـی کاتـی ڕۆژگارێکـی دی ببێتـەوە هـۆی دەرچوونـەوەی کەرکـوک لـە دەسـتی بەغـداد.

بۆیـە، ئـەو وانەیـەی پیویسـتە لـەم دۆخـەدا هـەردوو لایـەن (هەرێـم و بەغـداد) فێریبـن ئەوەیـە، کـە باڵادەسـتبوونە تاکلایەنـە و کاتییـەکان دەسـتەبەری چارەسـەرکردنی ڕیشـەیی کێشـەکانی کەرکـوک ناکـەن، لـە ئەنجامیشـدا پیداگریـی لەسـەر (گەمـەی سـفریی) جگـە لـە بەفیڕۆدانـی درێژخایەنـی تواناکانـی هـەردوولا هیـچ ئاکامێکـی تـری لێناکەوێتـەوە، هەرکاتێکیـش ئـەم وانەیـە ببێتـە قەناعەتـی هـەردوولا، ئـەوە گەڕانـەوەی جدیـی بـۆ دانوسـتاندنی هێورانـە و چارەسـەری ئاشـتییانە ڕێگایەکـی نزیکـی پەسـندکراو دەبێـت لای هـەردوولا. یەکێـک لـەو چارەسـەرانەیش، کـە ئیسـتا زۆرێـک لەلایـەن چاودێرانـی دۆخەکـەوە پێشـنیارکراوە، بریتییـە لـەو تێـزەی، کـە بـە (حوکمڕانیـی هاوبـەش – الحكـم المشـترك -Shared Rule) نـاسراوە.

---

٤ نوشيروان سعيد، استفتاء كردستان وضع كركوك، من الانترنيت في: موقع منتدى فكرة، على الرابط الآتي:
http://www.washingtoninstitute.org/ar/fikraforum/view/kurdistan-referendum-and-the-status-of-kirkuk

پێنجەم: کەرکوک و حوکمڕانیی هاوبەش:

لە ڕاپۆرتی ژمارە (١)ی ئەم پرۆژەیەدا پێشبینیی چەند سیناریۆیەک بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ ئایندەی کەرکەکدا کراوە، کە ڕەنگە لێرەدا وا باشبێت جارێکی تر ئاماژەیەکی خێرا بۆ ئەو سیناریۆیانە بکەینەوە، کە بریتیبوون لە: ١) مانەوەی کەرکوک وەک دۆخی ئێستای، کە پارێزگایەکە لە پارێزگاکانی عێراق. ٢) بوونی پارێزگای کەرکوک بە هەرێمێکی سەربەخۆ.٣) لکاندنی کەرکوک بە هەرێمی کوردستانەوە.٤) بوونی کەرکوک بە پارێزگایەک لەو هەرێمە سوننییەی، کە دەشێت لە داهاتوودا لە ناوچە سوننەنشینەکاندا پێکبهێنرێت. ٥) کەرکوک بکرێتە ناوچەیەکی پارێزراوی نێودەوڵەتیی بەسەرپەرشتیی لایەنێکی نێودەوڵەتیی، کە وەک دۆخیکی ڕاگوزەریی درێژخایەن مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت، تا ئەوکاتەی کێشەکانی یەکلاییدەکرێنەوە [٥].

لە ڕاپۆرتەکەی پێشوودا، لەسایەی ئەودۆخەوەی، کە بەر لە (٢٠١٧/١٠/١٦) لە ئارادابووە، هاتنەدیی سیناریۆیی (٣) و (٥) بە دوورزانراوە، کەچی هاتنەدیی سێ سیناریۆکەی یەکەم بە شیاوتر زانراوە، گوایە هەریەکەیان لەلایەن یەکێک لە پێکهاتە سەرەکییەکانی کەرکوکەوە (عەرەب و تورکمان و کورد) پشتگیریی دەکرێت. عەرەب سیناریۆی (١) و کورد سیناریۆی (٢) و تورکمانیش سیناریۆی (٣). بەڵام ئەوەی ئەگەری جێگیربوونی یەکێک لەم سێ سیناریۆیە شیاودەکات، سووربوونە لەسەر بەردەوامیپێدانی (گەمەی سفریی)، ئەمەیش وەک پێشتر گوتمان جگە لە سوورانەوە لە بازنەی بەتاڵی بەکارهێنانی هێزدا، چاوەڕوانی ئاکامی تری لێناکرێت. بۆیە ئەوەی ئێستا لە سایەی دۆخی دوای (٢٠١٧/١٠/١٦) دا بۆکورد و زۆر لە پێکهاتەکانی تر گونجاوە، زەمینەسازییە بۆ جێبەجێکردنی جۆرێک لە حوکمڕانیی هاوبەش لە کەرکوکدا. بەمەیش ئەگەر لێرەداهەمان ئەو پرسیارەی ڕاپۆرتی یەکەمی ئەم پرۆژەیەمان بوروژێنینەوە، کە (ئایا ئایندەی کەرکوک لە کام لەو سیناریۆیانەوە نزیکترە؟) ئەوە (حوکمڕانیی هاوبەش) تارادەیەک ئایندەی ئەم شارە لە سیناریۆی (٥)ەوە نزیکدەکاتەوە.

بونیادنانی حوکمڕانیی هاوبەش لە کەرکوکدا، بەندە بە مانەوەی عێراقەوە وەک دەوڵەتێکی فیدراڵیی و ئەگەری هاتنەدیی سیناریۆی گواستنەوە بەرەو دیموکراسیی، ئەگەرنا، ئەوە ئایندەی عێراق لەسایەی هەردوو جەمسەرەکەی گەمەی سفریدا، کە بریتییە لە (بەهێزبوون کورد وهەوڵدان بۆ سەربەخۆیی زیاتر) یان (بەهێزبوونی بەغداد و هەوڵدان بۆ بتەوکردنی سەنترالیزمی عێراقیی)، هەمیشە کراوەیە بەڕووی یەکێک لەو دوو سیناریۆیەی دی، کە (لیام ئەندرسن و گاریس ستانسفیلد) لە کتێبێکی هاوبەشدا بە ناونیشانی (ئایندەی عێراق: دیموکراسیی، دیکتاتۆریی، یان دابەشبوون) ساڵی ٢٠٠٤ پێشبینییانکردبوو [٦]. بۆیە گریمانەی دارشتنی حوکمڕانیی هاوبەش لە

---

٥ بڕوانە: ماڵپەڕی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی، ناوچە جێناکۆکەکان دوای ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١-١٢.

6 The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy, or Division?, 1st Edition, (New York:PALGRAVE MACMILLAN, 2004), PP 1-11.

ئاستی کەرکوکدا بەندە بە سەرکەوتنی سیناریۆی دیموکراسی_بوونەوە لەسەر ئاستی عێراق.

هەنگاوی یەکەمیش بۆ ئەم دوو خواستە (حوکمڕانیی هاوبەش لە کەرکوکدا و بەدیموکراسیکردن لە عێراقدا)، بریتییە لە گەڕانەوەی هەردوولا (هەرێم و بەغداد) بۆ بژاردەی دانوستاندن، کە ئێستا هەردوولا پێویستیان پێیەتی، بۆ هەرێمی کوردستان دانوستاندن دەرفەتێکە بۆ رزگارکردنی ئەو بەشە سەربەخۆ سیاسیی و ئابورییەی، کە ناوچە کوردستانییەکانی پێش (٢٠٠٣/٣/١٩) بەدەستیەوە بووە، ئەمەیش مەرجی هەوڵدان بۆ بەرگریکردن لە پێناو مانەوەی عیراق وەک دەوڵەتێکی فیدراڵیی لە کورد دەخوازێت. بۆ بەغدادیش دانوستاندن دەرفەتە بۆ پشوپێدان و پرکردنەوەی لاوازیی سوپا و هێزە چەکدارییەکان، کە توانای بەرگرتنی پێکدادانی درێژخایەنی نییە، هەروەها بۆ کەمکردنەوەی نیگەرانییەکانی ئەمریکا بەرانبەر ئەگەری درێژەکێشانی ڕوبەڕووبونەوەی چەکداریی لەنێوان دوو هاوپەیمانیدا، کە هەلی زیاتر بۆ زیادبوونی هەژموونی ئێران دەڕەخسێنیت، ئەمە جگە لەوەی، کە پەنابردن بۆ چارەسەری سەربازیی لە مەودای دووردا توانای کۆنترۆڵکردنی کێشەکانی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تری نییە [٧].

لە ئەگەری دانوستاندنیشدا، تەوەرێکی گرنگی بریتیدەبێت لە چۆنێتیی چارەرسەرکردنی کێشەکانی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تر، چارەسەری گونجاویش، کە لە مەودای نزیکدا ویستی هەردوولا فەراهەمبکات، بونیادنانی حوکمڕانیی هاوبەشە، وەک قۆناغێکی ڕاگوزەر، کە تارادەیەک زەمینە بۆ جیبەجێکردنی زۆربەی ئەو ئامرازانە دەسازێنێت، کە لە برگەکانی مادەی (١٤٠) ی دەستوری عێراقیی ساڵی (٢٠٠٥) دا چەسپاوە، ئاشکرایشە، کە بنەماکانی ئەم دەستورە وەک بەغداد بەناوی گەڕاندنەوەی سەروەرییەوە جەختی لەسەر دەکاتەوە و وەک هەرێمیش بۆ پارێزگاریکردن لە مانەوەی فیدراڵیی عێراقیی پێویستی پێیەتی، نەخشەڕێگای سەرەکیی ئەو دانوستاندنە دەبێت.

بەڵام لەسایەی ئەزموونی ساڵانی ڕابوردوودا، هیچ گرەنتییەک نییە بۆ بە پابەندبوون بە دەستورەوە، بۆیە ناکرێت ئەم دەستورە بکرێتە گرەنتیی سەرخستنی دانوستاندنەکان و چارەسەرکردنی کێشەکان. وێڕای ئەوەیش، ئاشکرایە، کە دەستوری عێراق جگە لەو بنەمایانەی، کە بۆ ڕێکخستنی فیدراڵیی داناون هیچ بەندێکی ئەوتۆی لەسەر جێبەجێکردنی حوکمڕانیی هاوبەشیی لە کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان تێدانییە، ئەو بنەمایانەیش، کە ڕێکخستنی فیدراڵیی لەخۆیگرتوون بۆ دەستەبەرکردنی بەشداریی هەرێم و پارێزگاکانە لە دامەزراوە فیدراڵییەکاندا، نەک بۆ بەڕێوەبردنی ناوخۆیی ئەو هەرێم و پارێزگایانە. بۆیە

٧ مجموعة الازمات الدولية، النفط والحدود: كيفية تسوية الأزمة الكردية في العراق، إحاطة حول الشرق الاوسط رقم ٥٥، بروكسل، ١٧تشرين الأول/أكتوبر ٢٠١٧، من الانترنيت على الرابط الآتي:
https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/B055-iraq-oil-and-borders-ARABIC.pdf

هەولێر ئاکادیمی کتێب

لـەم حاڵەتـەدا، کـە دەسـتور بێدەنگـە و متمانەیشـی لاوازە، دەکرێـت ڕایەڵـە سـەرەکییەکانی ئـەو حوکمڕانییـە هاوبەشـەی، کـە دەخوازرێـت لـە کەرکوکـدا بونیادبنرێـت، بـە یەکێـک لـەم دوو ئامـرازە ڕێکبخرێـت:

١) ڕێکەوتنێکـی نـوسراوی گشـتگیر، کـە لـە ئەنجامـی دانوسـتاندنێکی بـێ مـەرج و دوور لـە فشـار و بـە سەرپەرشـتییەکی بێلایەنـی نیودەوڵەتیـی نەتـەوە یەکگرتـووەکان، یـان یەکێتیـی ئەوروپـا، یـان وڵاتـە یەکگرتووەکانـی ئەمریـکا، گەڵاڵەکرابێـت.

٢) یاسـایەکی فیدراڵیـی، کـە پێشـتر بەڕێکەوتنێکـی دووقۆڵیـی هاوسـەنگ لـە سـایەی سەرپەرشـتیکردنی نێودەوڵەتیـی بێلایەنـدا ڕێسـا و بنەماکانـی دارێژرابـن.

کەواتـە لەهەمـوو بارێکـدا، بوونـی سەرپەرشـتییەکی بێلایەنـی نێودەوڵەتیـی بـۆ دارشـتنی بنەمـا و ڕێسـاکانی ڕێکخسـتنی ئـەو حوکمڕانییـە هاوبەشـە و جێبەجێکردنـی لەسـەر ئـەرزی واقیـع، پێویسـتییەکی گرنگـە بـۆ هەریـەک لـە هەرێـم و بەغـداد لەلایـەک و بـۆ پێکهاتەکانـی نـاو کەرکوکیـش لەلایەکـی ترەوە، بەتایبەتیـی کـە هەندێـک لـەو پێکهاتانـە هـەر تەنها مەترسـی بەغدادیـان نییـە، بەڵکـو لـە هـەر جوڵەیەکـی سیاسـیی هەرێمیـش لـە کەرکـوک و ناوچـە جێناکۆکەکانـدا بەدگومانـن. لـە ڕاستییشـدا بوونـی ئـەم سەرپەرشـتییە بێلایەنـە نێودەوڵەتییـە لـە چارەسـەری کێشـەکانی کەرکـوک و ئـەو ناوچانـەدا هـەر تەنهـا خواسـتی هەرێـم و پێکهاتـە لاوازەکانـی ئـەم ناوچانـە نییـە، بەڵکـو ئامرازێکـی دەسـتوریی ڕێگەپێدراویشـە، کـە لـە بڕگەیەکـی مـادەی (٥٨) ی (یاسـای بەڕێوەبردنـی عێـراق بـۆ قۆناغـی گواسـتنەوە لـە سـاڵی ٢٠٠٤ دا) چەسـپاوە، کاتێـک ڕێگـە بـە سـکرتێری گشـتیی نەتـەوە یەکگرتـووەکان دەدرێـت، کـە ڕۆڵـی لـە ناوبژیوانیکردنـی لایەنەکانـی کێشـەی ناوچـە جێناکۆکەنـدا هەبێـت[٨]، دەسـتوری کارپێکـراوی ئێسـتای عێراقیـش لـە مـادەی (١٤٣) یـدا هێـزی بـەردەوام کارابوونـی بـەم مادەیـە بەخشـیوە[٩].

٨ بڕوانە: دەقی ماددەی (٥٨) لە بڕوانە: یاسای بەڕێوەبردنی عێراق بۆ قۆناغی گواستنەوەلە ساڵی ٢٠٠٤.
٩ بڕوانە: دەقی ماددەی (١٤٣) لە دەستوری کۆماری عێراقساڵی ٢٠٠٥.

باسی دووەم:
دۆخی ئەمنیی کەرکوک

یەکەم: دۆخی ئەمنیی کەرکوک بەر لە (١٦ ی ئۆکتۆبەری ٢٠١٧):

دوای پرۆسەی ئازادکردنی عێراق، دۆخێکی تازەی ئەمنیی لە کەرکوک هاتەکایەوە، چەندین گروپی توندڕەو، کە هەریەکەیان بەناوی جیاوازەوە کردەوەی توندوتیژیی ئەنجامداوە، لە گرنگترین ئەو گروپانەی، کە لە سنوری پارێزگای کەرکوکدا کاری توندوتیژییان ئەنجامداوە، ئەم گروپانە بوون: (نەقشبەندیی، پشتیوانانی ئیسلام، طیور جنە، کەتیبەکانی شۆڕشی بیست، پشتیوانانی شەریعەت، قاعیدە، سوپای موجاهیدین). لەدیارترین ئەو کردەوە تیرۆریستیانەی ئەنجامیانداوە بریتیبوون لە تەقاندنەوەی بۆمبی چێنراو، کردەوەی خۆکوژیی، تەقاندنەوەی ئۆتۆمبێل بە هێزە ئەمنییە هاوبەشەکانی ئەمریکاو سوپای عێراقدا، ڕفاندنی کەسایەتییەکان و پاشان تیرۆرکردنیان، هەڵکوتانەسەر ماڵان... بەپێی ئەو ئامارەی لە بەڕێوەبەرایەتیی پۆلیسی کەرکوکەوە بە دەستکەوتووە، ژمارەی ئەو قوربانییانەی، کە لە دوای ساڵی (٢٠٠٣) ەوە بوون بە قوربانیی بەم شێوەیەیە[١٠]:

خشتەی ژمارە (٢)

ساڵ	ژمارەی قوربانیی
٢٠٠٣	٣٨٠
٢٠٠٤	٢٨٠
٢٠٠٥	٣٩٠
٢٠٠٦	٧٠٠
٢٠٠٧	٨٠٠
٢٠٠٨	٣٠٠
٢٠٠٩	٣١٠
٢٠١٠	١٩٠
٢٠١١	٢٨٠
٢٠١٢	٣٠٠
٢٠١٣	٤٥٠

بەڵام لە دوای ئەوەی، کە داعش دەستیگرت بەسەر زۆربەی ناوچەکانی (موسڵ، سەلاحەدین، ڕومادیی، دیالە) دا، داعش مەترسیی لەسەر کەرکوک دروستکرد و فیرقەی (١٢) ی سوپای عێراق، کە لەخۆرهەڵاتی کەرکوک و لەسەربازگەی (کەیوەن) بوو، بەبێ ڕوبەڕووبونەوەی سەربازیی ناوچەکەیان بەجێهێشت و بۆشاییەکی ئەمنیی بۆ ئاسایشی دەوڵەت و هاوڵاتییان دروستبوو، ئەم دۆخە وای کرد سەرکردایەتیی سیاسیی کوردستان بە هەماهەنگیی لەگەڵ حکومەتی عێراق ئەو ناوچانە بپارێزن و بەرگریی لە پارێزگای کەرکوک بکەن، لەسەرەتای مانگی ئەیلولی (٢٠١٤) ەوە تا گرتنەوەی شارۆچکەی حەویجە لەئۆکتۆبەری (٢٠١٧) دا بە وتەی سەرکردە سەربازییەکانی هێزەکانی پێشمەرگە زیاتر لە ١٢٠ جار هێرشیان

١٠ ئەم زانیاریانە لە (بەڕێوەبەرایەتی پۆلیسی کەرکوک) وەرگیراوە.

بـۆ گرتنـەوەی کەرکـوک کـردووە، لەهەمـوو ئـەو هێرشـانەدا پێشـمەرگە قوربانییەکـی زۆری داوە، ئـەوەی جێگـەی سـەرنجە لـە دوای سـاڵی ٢٠١٥ ڕێـژەی تەقینـەوەو کـردەوەی خۆکوژیـی بەڕێژەیەکـی زۆر دابەزیـوە، کـە ڕێژەکـە زۆر جیـاوازە، بـەم شـێوەیە[١١]:

خشتەی ژمارە (٣)

ساڵ	ژمارەی قوربانیی
٢٠١٥	١٠٠
٢٠١٦	١٣٠
٢٠١٧	٤٧ تا مانگی هەشت (ئاب)

پێـش ئـەم ڕێکەوتنانـە هـەر لەساڵی (٢٠٠٦) کۆمەڵێک قۆناغـی ڕێکەوتنـی سـەربازیی هـەن لەنێـوان هێزەکانـی پێشـمەرگەی حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتان و حکومەتـی ناوەندییـدا بـۆ بەڕێوەبردنـی دۆسـیەی ئەمنیـی ناوچـە جێناکۆکـەکان بەشـێوەیەکی هاوبـەش و بەهەماهەنگیـی و چاودێریـی هێزەکانـی هاوپەیمانـان، تـا سـاڵی (٢٠١١) و ڕێکەوتنـی سـتراتیژیی و ئەمنیـی ئەمریـکاو عێـراق و ڕادەسـتکردنەوەی دۆسـیەی ئەمنیـی پارێـزگاکان بەهێزەکانـی پێشـمەرگەو ئاسـایش و هێزەکانـی سـوپای عێـراق و دروسـتکردنی کۆمیتەیەکـی هاوبەشـی بـاڵا بـە سـەرکردایەتیی وەزارەتـی بەرگریـی عێـراق و وەزارەتـی پێشـمەرگەو دروسـتکردنی لیژنـەی هاوبەشـی هەماهەنگیـی، تـا دواجـار لەسـاڵی (٢٠١٢) هێزێکـی هاوبەشـیان لەپارێزگاکانـی کەرکـوک و دیالـەو موسـڵ دروسـتکرد بەنـاوی (شـێری ئاڵتونیـی) ەوە، کـە بەرپـرس بـوو لەپاراسـتنی دۆسـیەی ئەمنیـی دەروازەکانـی شـارەکان و هـەر کردارێکـی ئەمنیـی، کـە لەلایـەن سـەرۆکی لیژنـەی بـاڵای ئەمنیـی پارێـزگاوە ڕادەسـپێردرا[١٢].

هەواڵنامەی کتێب

دووەم: دۆخی ئەمنیی کەرکوک دوای (١٦ ئۆکتۆبەری ٢٠١٧):

لـەدوای هاتنـی داعـش بـۆ کەرکـوک، دۆسـیەی ئەمنیـی شـارەکە بەهاوبەشـیی لەلایـەن هێزەکانـی پێشـمەرگەو هێزەکانـی سـەر بەوەزارەتـی ناوخـۆی عێـراق و ئاسایشـی هەرێمـی کوردسـتان بەگوێـرەی دیفاکتـۆ بەڕێوەدەبـرا .

دوای کۆتاییهاتنـی شـەڕی حەویجـەو بونـی بیانـوی ئـەوەی، کـە ڕیفراندۆمـی هەرێمـی کوردسـتان و دەرچونـی بڕیارەکانـی پەرلەمانـی عێـراق بـۆ چونەنـاو ناوچـە جێناکۆکـەکان، وای کـرد لـە (١٦) ی ئۆکتۆبـەر هێزەکانـی سـوپای عێـراق و حەشـدی شـەعبیی بـۆ ناوچـە جێناکۆکـەکان و کەرکـوک، لەماوەیەکـی کەمـدا بەبـێ بونـی ڕووبەڕوبونـەوەی سـەربازیی لەنێـوان هێزەکانـی پێشـمەرگەو سـوپای عێراقـدا، کەرکـوک و زۆربـەی ناوچـە جێناکۆکـەکان کەوتنەدەسـت سـوپای

١١ هەمان سەرچاوە.

١٢ چاوپێکەوتن لەگەڵ ڕاوێژکارێکی وەزارەتی پێشمەرگە لە بەرواری ٨/ ١١/ ٢٠١٧.

عێراق و حەشدی شەعبیی و دۆخێکی سەربازیی و ئەمنیی تازە لەم ناوچانە دروستبوو، ئەوهێزانەی سوپای عێراق، کە بەشداربوون بۆ کەرکوک، لەم هێزانە پێکهاتبوون (پۆلیسی فیدراڵیی، حەشدی شەعبیی بەزۆربەی گروپ و لیواکانیەوە، فیرقەی دژەتیرۆر، لیوای نۆی (مدرعە)، ئۆپەراسیۆنەکانی ڕۆژهەڵاتی دیجلە).

دەرئەنجامی ئەم شۆکە ئەمنییەو هاتنەکایەی ئەم دۆخە تازەیە ڕەنگدانەوەی گەورەی لەسەر چەند ئاستێک دروستکرد، کە لێرەدا تەنها ئاماژە بە ئاستە ئەمنییەکەی دەکرێت .

یەکەم: بەیانیی ١٦ ی ئۆکتۆبەر هێزە جیاوازەکانی عێراق دوای ئەوەی (٧٢) کاتژمێریان دانابوو لەبەردەم هێزەکانی پێشمەرگەدا، جوڵەیان دەستپێکردو لەسەرەتادا لەناوچەکانی باشوری کەرکوک و لەنزیک ناوچەی پیشەسازیی ڕوبەڕوبونەوە ڕویدا، بەڵام لەبەر نەبونی یەکهەڵوێستیی سیاسیی لەنێوان هێزەکانی یەکێتیی و پارتییدا، دابەشبون ڕویداو زۆربەی زۆری هێزەکان بەبێ ڕوبەڕوبونەوە کشانەوە [١٣].

لەگەڵ ئەم پاشەکشەیەدا، دانشتیوان بەتایبەتیی پێکهاتەی کوردیی لە کەرکوک، شڵەژانێک و بۆشاییەکی ئەمنیی دروستبوو، تا ئاستی چۆڵکردنی شارەکە لەلایەن پێکهاتەی کوردییەوە لەکەرکوک، کە بەپێی ڕاپۆرتە نێودەوڵەتییەکان، ڕێژەی ئاوارەبوون گەیشتووەتە (٢٠٠٠٠٠).

دووەم: دروستکردنی سەرکردایەتیی ئەمنیی تازەو دانانی کەسێکی ترلەشوێنی (پارێزگاری پێشوو (دکتۆرنەجمەدین کەریم) دا. بەجێهێشتنی شاری کەرکوک لەلایەن بەشێکی زۆری ئەندامانی ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوکەوە لەلیستی برایەتیی کەرکوک، ئەمەیش بەواتای هەڵنەبژاردنی کەسێکی تر لە شوێنی پارێزگاری پێشوو.

سێیەم: لەسەر ئاستی پەیوەندیی حیزبە سیاسییەکانی کوردستان و تێگەیشتنیان بۆ دۆسیەی ئەمنیی شارەکە، پارتی دیموکراتی کوردستان لەبەیاننامەی فەرمیی حیزبەکەیدا لە (٨-١١-٢٠١٧) دا لەبڕگەی یەکەمدا دەڵێت (هێرشی حەشدی شەعبیی و سوپا بۆکەرکوك و ناوچە کوردستانییەکانی دەرەوەی ئیدارەی هەرێم لەشەوی(١٦/١٥) ی ئۆکتۆبەری ٢٠١٧، بەهۆی ناپاکیی و دەستکێشیی و ڕێکەوتنی ژێربەژێری چەند کەسێك لەناو حیزبێکی کوردستانییدا، هەروەکو لەبەیانەکانی بەرپرسانی ئەو حیزبە بەڕاشکاویی ئاماژەیانپێکردووە، کە بووە هۆی کارەسات بۆ شاری کەرکوك و چەندین ناوچەی دیکەو تا ئاوارەبوونی دەیان هەزار خێزانی کوردو عەرەب و تورکمان، هەروەها شەهیدو برینداربوونی ژمارەیەکی زۆری خەڵکی سڤیل، بەتایبەتیی لەشاری دوزخورماتوو، خانەقین، کەرکوك

---

١٣ د.صدام مریر الجمیلي، لماذا تفجر الصراع العراقي - الكردي على كركوك؟، من الانترنیت، موقع مركز المستقبل للأبحاث والدراسات المتقدمة على الرابط الآتي:

https://futureuae.com/ar-AE/Mainpage/Item/3356/

و دەوروبەریان.. ئەوەی، کە بەخوێن و خەباتی چەندین ساڵە بەدەستهاتبوو بە چەند کاتژمێرێک خرایەبەرمەترسیی بەفیڕۆدانەوە، هەرچەندە بەم پیلان و سیاسەتە ناسنامەی ئەو ناوچانە ناگۆڕدرێت و وەکو چۆن سیاسەتی تەعریب لەپێشوودا سەرکەوتوونەبووە، لەمەودوایش سەرکەوتوونابێت) [١٤]. لەبەرانبەردا هەندێک لەسەرکردایەتیی یەکێتیی نیشتمانیی و سەرکردە سەربازییەکانی میحوەرەکانی کەرکوک هاتنەکایەی ئەم دۆخەو بەرپرسیارێتییەکەی دەخاتەئەستۆی پارتی دیموکراتی کوردستان و پێداگرییان لەئەنجامدانی ڕیفراندۆم لەکەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکان [١٥].

چوارەم: لەسەر ئاستی پێکهاتەکانی تری کەرکوک، هێزە تورکمانەکان بەتایبەتیی (بەرەی تورکمانیی) پێشوازییان لەهاتنی سوپای عێراق کردو داوای پێکهێنانی هێزێکی تایبەت بەتورکمان دەکەن بۆ پاراستنیان، ئەمە جگە لەوەی دژ بە گەڕانەوەی هێزی ئاسایش بۆ کەرکوک [١٦]. عەرەبە سوننەکانیش بەگومانەوە مامەڵە لەگەڵ دۆخەکەدا دەکەن و تا ڕادەیەکی زۆر لێکترازاون.

پێنجەم: لەئێستادا دۆخی ئەمنیی کەرکوک لەنێوان ترس و دڵەڕاوکێ و پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤدا گوزەردەکات، کۆمیسۆنی باڵای مافەکانی مرۆڤ، سوپاو حەشدی شەعبیی بەپێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ وەسفدەکات [١٧].

شەشەم: فەرمانێکی دیوانیی دەرچووە بۆ پێکهێنانی فەرماندەیی ئۆپراسیۆنەکانی کەرکوک، کە بارەگاکانی لەشاری کەرکوک دەبێت لەجێگەی فەرماندەیی ئۆپراسیۆنەکانی خۆرهەڵاتی دیجلە، کە ئەرکی پاراستنی ئاسایشی پارێزگاکەو سەرپەرشتیکردنی سەرجەم پێکهاتەکانی پارێزگای بۆ پاراستنی هاوڵاتییان لەسەرجەم گەڕەکەکانی شارەکەو دانانی خاڵی پشکنین لەدەروازەکانی و پاراستنی کێڵگە نەوتییەکان و دامەزراوەکانی شاری کەرکوک. سوپا نابێت بێتەناو شارەوە، پۆلیس ئەرکی پاراستنی ئاسایش دەگرێتەئەستۆ، ئامانجی هێزەئەمنییەکان پاراستنی سەرجەم هاوڵاتییانی کەرکوک، کە شاری برایەتیی و ئاشتییە [١٨].

---

١٤ بروانە: سایتی فەرمیی پارتی دیموکراتی کوردستان، لە ٢٠١٧/١١/٧ لەسەر ئەم بەستەرە:
http://www.kdp.info/a/d.aspx?s=040000&l=13&a=104725

١٥ بروانە: ڕۆژنامەی ئاژانس،ژمارە٦١، لە ٢٥-١٠-٢٠١٧.

١٦ تركمان كركوك يرفضون قدوم اي قوات كردية للمحافظة، من الانترنيت، موقع هذا اليوم على الرابط الآتي:
https://hathalyoum.net/articles/1407320

١٧ مفوضية حقوق الانسان: دمار وخراب في كركوك والطوز بفعل عصابات خارقة للقانون، من الانترنيت، موقع هذا اليوم على الرابط الآتي: tps://hathalyoum.net/articles/1405183

١٨ حکومەتی عێراق پیلانێك لە کەرکوك جێبەجێدەکات، لە ئینتەرنێت سایتی کورد لەسەر ئەم بەستەرە:
http://www.kurdmedia.co/details.aspx?=hewal&jmare=16720&Jor=1

نۆیەم: هێزەکانی عێراق و حەشدی شەعبیی هەموو هەوڵێکیان بۆ جێبەجێکردنی بەڵێنەکانیانە بۆ گەڕانەوەی سوپای عێراق بۆ پێش (٢٠٠٣)، بەڵام هێزەکانی پێشمەرگە بەم داوایەی عێراق ڕازینەبون و داوای ڕێکەوتنێکی تازە دەکەن بەنێوەندگیریی ئەمریکییەکان. بۆیە ئامانج لەگفتوگۆو ڕێکەوتن ئەوەیە، کە ئیدارەی ئەمنیی شارەکە هاوبەش و بەهەماهەنگیی بێت.

هەواڵنامەی کتێب

باسی سێیەم:
لەدەستدانی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان لەلایەن کوردەوە:
(ڕۆڵی هێزە هەرێمیی و نێودەوڵەتییەکان)

کۆتاییهێنان بە دەسەڵاتی سیاسیی و سەربازیی کورد لە کەرکوک و ناوچە جێناکۆکاکانی نێوان هەولێر و بەغدا لەلایەن دەسەڵاتدارانی عێراقەوە لە (١٦ ی ئۆکتۆبەری ٢٠١٧) نەك تەنها گورزێکی کوشندەبوو لە پێگەی سیاسیی و توانای ئابووریی کورد لە عێراق، بەڵکو پاشەکشێیەکی گەورەبوو لە ئامانج و خەونی بەدیهێنانی کوردستانێکی سەربەخۆ. ئەم شکستە چەند پەیوەندیی بە نائامادەگیی لێکدانەوە و دیدی ژیرانە و نەبوونی ستراتیژێکی ڕوون و دیاریکراوی دەسەڵاتدارانی کوردەوە هەبوو لە پاش ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆییەوە، ئەوەندەیش دەرئەنجامی سیاسەت و ئامانجی هێزە هەرێمیی و نێودەوڵەتییەکانی وەك ئێران و تورکیا و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بوو. لە باسکردنی ئەم ڕەهەندە دەرەکییەی شکستی ١٦ ی ئۆکتۆبەردا دیسانەوە دەبێت ئەوە لەبەرچاوبگیرێت، کە نەزانیی و مامەڵەی کورتبینانەی دەسەڵاتدارانی هەرێمی کوردستان، بەتایبەتیی لە بەستن و جێبەجێکردنی پەیوەندیی هەرێمیی و نێودەوڵەتییدا- هۆکاری سەرەکیی دژایەتیکردنی دەسەڵاتی کورد بووە لە ناوچە جێناکۆکەکان لەلایەن هێزە هەرێمییەکانی وەك تورکیا و ئێران و هەروەها پاڵپشتینەکردنی هێزێکی جیهانیی وەك ئەمریکا بووە بۆ هەولێر لە ساتی ڕووبەڕووبونەوەی سەربازیی لەگەڵ هێزە ئەمنییەکانی عێراق و حەشدی شەعبیی وەك بەشێك لەو هێزانە.

نسکۆی ١٦ ی ئۆکتۆبەر پەیامێکی ڕوون و ئاشکرا لەخۆیدەگرێت بۆ دەسەڵاتداران و هاوڵاتییانی هەرێمی کوردستان: مامەڵەی سیاسیی و ئابووریی و ئەمنیی دەرەکیی لەسەر بنەمای بەرژەوەندیی حیزبیی و کەسیی بەرتەسك و بە نائامادەگیی بەشدارپێکردنی خەڵکانی شارەزا و بێلایەن لە دروستکردنی پەیوەندیی و بڕیاری دەرەکیدا و بە بێ بوونی چوارچێوەیەکی دامەزراوەیی و شەرعیی تایبەتمەند، دەرئەنجامەکەی تەنها و تەنها شکستە! لێرەدا دەمانەوێت بزانین، کە چی ڕاقەی هەڵوێستی توندی تورکیا و ئێران دەکات بەرانبەر بە هەرێمی کوردستان لە دوای ڕیفراندۆمی سەربەخۆییەوە؟ ڕۆڵی ئەم دوو هێزە هەرێمییە چی بووە لە پاشەکشەی سیاسیی و سەربازیی کورددا لە ناوچە جێناکۆکەکان؟ بۆچی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ئامادەنەبوو، کە ڕێگریی لە هێرشی حکومەتی عێراقیی بکات بۆسەر کورد لە ناوچە جێناکۆکەکاندا؟ کورد دەبێت چی فێرببێت لەم شکستەوە، بە تایبەتیی لە ڕووی چۆنێتیی مامەڵەکردن لەگەڵ هێز و لایەنە دەرەکییەکاندا؟

یەکەم: تورکیاو هەرێمی کوردستان:
لە نێوان بەرژەوەندیی ئابوریی و ئاسایشی نەتەوەییدا

پێش ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی، هاوپەیمانێتییەکی ئابوریی و ئەمنیی و جیۆستراتیژیی تورکیا و هەرێمی کوردستانی پێکەوە دەبەستەوە، بە شێوەیەك، کە دەگوترا هەولێر تاکە هاوپەیمانی ڕاستەقینەی تورکیایە لە ناوچەکەدا [١٩]. بەڵام لە دوای ٢٥ ی سێپتەمبەر و سوربوونی دەسەڵاتدارانی هەرێم لە ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆییەوە، بە پێچەوانەی داواکاریی ئەنکەرەوە، ئەو هاوپەیمانێتییە گۆڕدرا بۆ دوژمنایەتیی، بەشێوەیەك، کە دەسەڵاتدارانی ئەنکەرە پشتیوانیی تەواوی هەوڵەکانی حکومەتی عێراقیان کرد بۆ بەدەستهێنانەوەی کۆنترۆڵ بەسەر کەرکوك و ناوچە جێناکۆکەکانی نێوان هەولێر و بەغدادا. پشتیوانیەکردنی هەرێمی کوردستان لەلایەن تورکیاوە لە لێکدانەوەی هەڵەی دەسەڵاتدارانی هەرێمەوە سەرچاوەدەگرێت، لێکدانەوەیەك کە لەسەر چەند گریمانەیەکی سەرەکیی بونیادنرابوون سەبارەت بە ڕوانگە و سیاسەتی ئەنکەرە بەرانبەر بە هەرێمی کوردستان. لە گرنگترین ئەو گریمانانەیش:

- بەرژەوەندیی ئابوریی زاڵبووە بەسەر نیگەرانییەکانی تورکیا بەرانبەر بە ئەگەری دروستبوونی دەوڵەتێکی کوردیی لە باکوری عێراق.

- دژایەتیکردنی پارتی کرێکارانی کوردستان (پەکەکە) لەلایەن دەسەڵاتدارانی هەرێمەوە – بەتایبەتیی پارتی دیموکراتی کوردستان، کە هەماهەنگیی ئەمنیی دیاری هەبووە لەگەڵ حکومەتی تورکیادا، لەو بارەیەوە - ڕێگر دەبێت لە هەنگاونانی نەرێنیی لەلایەن حکومەتی تورکیاوە بەرانبەر بە هەولێر و هەوڵدانی بۆ جیاکردنەوەی کورد لە عێراق.

- پەیوەندیی حکومەتی هەرێم و تورکیا تاکە گرەنتیی مانەوەی دەسەڵات و نفوزی ئەنکەرەیە لە عێراق، کە بە شێوەیەکی ئاشکرا لەلایەن هێزێکی هەرێمیی وەك ئێرانەوە کۆنترۆڵکراوە. تورکیا توانای دەستبەرداربوونی لە هەرێم نییە، تەنانەت گەر هەولێر هەنگاوبنێت بەرەو سەربەخۆیی. لە ڕوانگەی تورکیاوە، کەرکوك و سەرچاوە نەوتی و گازییەکانی لە ژێر کۆنترۆڵی کورددا بن، باشترە وەك لە عەرەبی شیعەی عێراقیی، کە لەژێر کۆنترۆڵ و هەژموونی ئێراندان.

- هەرێمی کوردستان (بەتایبەتیی پارتی دیموکراتی کوردستان) هاوکاری پارتی داد و گەشەپێدان (ئاکەپە) بووە لە کەمکردنەوەی هەڕەشەی ناوخۆیی کوردی تورکیا لە ڕێگەی

19 Fehim Tastekin, ' Turkey, Iran, Iraq in shaky alignment against Iraqi Kurdistan', Al-Monitor, 29/09/2017, available at:
https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/09/turkey-iran-iraq-alignment-against-iraqi-kurdistan.html

عەودالانی کتێب

هاندانی کوردی باکوور بۆ هەڵبژاردنی ڕێگای ناتوندوتیژ لە وەرگرتنی مافەکانیان لە ئەنقەرە. هەڵوسوکەوت دژی هەرێمی کوردستان بەرژەوەندییە سیاسیی و ئەمنییەکانی ئاکەپە دەخەنە ژێر مەترسییەوە، بەو پێیەی، کە ئاکەپە پێویستی بە پاڵپشتیی سیاسیی کوردانی باکورە. بە کورتیی، دژایەتیکردنی هەولێر لەلایەن ئەنکەرەوە کوردی باکوور دەکاتە دوژمنی ئاکەپە.

پشتگیریکردنی تەواوی حکومەتی عێراق دژ بە هەرێمی کوردستان و هەڵبژاردنی بێدەنگیی بەرانبەر بە هێرشی هێزە ئەمنییەکانی عێراق - بە پشتیوانیی حەشدی شەعبیی و ڕێبەری دیاری کۆماری ئیسلامیی ئێران- بۆ سەر کەرکوك لەلایەن تورکیاوە، بەڵگەی نادروستیی و ناڕاستیی ئەو گریمانانەی سەرەوە بوون سەبارەت بە ڕوانگە و سیاسەتی تورکیا بەرانبەر بە هەرێمی کوردستان و هەوڵدانی بۆ سەربەخۆیی لە عێراق. دوور لە تێڕوانینێکی هاوسەنگ بۆ پەیوەندیی لەگەڵ هەرێمی کوردستان و مامەڵەکردنی ئەم هەرێمە وەك یەکەیەکی نادەوڵەتیی، ڕەجەب تەیب ئەردۆگان و سەرکردایەتیی ئاکەپە وەك (برا بچووك) تەماشای دەسەڵاتدارانی هەرێمی کوردستانیان کردووە، نەك وەك سەرکردایەتییەکی سەربەخۆ، کە توانای بڕیاردانی هەبێت لەدەرەوەی بەرژەوەندیی و ویست و ئارەزووەکانی ئەنکەرەوە.[٢٠] هەر بۆیە دوابەدوای نیشاندانی جدیەتیی ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی، بەرپرسانی ئەنکەرە، لە پێش هەموویانەوە ئەردۆگانی سەرۆك کۆمار- کەوتنە تۆمەتبارکردنی دەسەڵاتدارانی هەرێم، بە تایبەتیی مەسعود بارزانیی سەرۆکی پێشوی هەرێمی کوردستان، بەوەی کە ناپاکییان بەرانبەر بە حکومەتی تورکیا کردووە.

لە ڕوانگەی کاردانەوەی نەرێنیی ئەنکەرەوە بۆ هەنگاونانی هەرێم بەرەو سەربەخۆیی لە عێراق، دەکرێت باس لە چەند دەرئەنجامێك بکەین بۆ تێگەیشتن لە پاڵنەر و بڕیاردەرە سەرەکییەکانی سیاسەتی دەرەوەی تورکیا بەرانبەر بە هەرێمی کوردستان:

• یەکەم: قبوڵکردنی قەوارەیەکی بەهێزی کوردیی لە باکوری عێراق (خاوەن ئۆتۆنۆمیی بەرفراوان لە چوارچێوەی عێراقدا، یاخود قەوارەیەکی تەواو سەربەخۆ) لەلایەن دەسەڵاتدارانی ئەنکەرەوە پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بە چارەسەرکردنی کێشەی کوردەوە هەیە لە تورکیا.

لە ڕوانگەی ئەم خاڵەی سەرەوە، هەنگاونان بەرەو سەربەخۆیی لەلایەن هەرێمی کوردستانەوە، کە لەڕووی ئابوریی و داراییەوە پشتی بە نیازپاکیی تورکیا بەستووە – ڕێگەدان بە هەناردەکردنی نەوتی هەرێم بە خاکی تورکیادا و بەردەوامیی ئاڵوگۆڕی بازرگانیی نێوان تورکیا و باشوری کوردستان، هەڵەیەکی کوشندە بوو بەو پێیەی، کە

20 Alireza Nader, Larry Hanauer, Brenna Allen, Ali G. Scotten, 'The Regional Implications of an Independent Kurdistan', RAND, 2015, available at:
https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1400/RR1452/RAND_RR1452.pdf

دەسەڵاتدارانی هەرێم بە تەواوی بەئاگابوون لەپەککەوتنی پرۆسەی ئاشتیی لە تورکیا و گەڕانەوەی ئاکەپە بۆ بەکارهێنانی توندوتیژیی لە مامەڵەکردن لەگەڵ دۆزی کورد لە باکوور. تێڕوانینی دەسەڵاتدارانی ئەنکەرە بۆ کورد و ئامانجی بەدەستهێنانی مافەکانی وەك هەڕەشەیەکی وجودیی بۆ ئاسایشی نەتەوەیی تورکیا توندتربوو، لەدوای بە ئاگابونیان لە جدیەتی حکومەتی هەرێم بۆ ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی، کە بە بۆچوونی ئەنکەرە کوردانی باکوور زیاتر هاندەدات بۆ دروستکردنی فشار لەسەر حکومەتی تورکیا بۆ گەیشتن بە مافە نەتەوایەتییەکانیان.

دەبوو دەسەڵاتدارانی هەرێم لەوە تێبگەشتنایە، کە بەرفراوانبوونی دەسەڵاتی کورد لە ڕۆژئاوا بە سەرکردایەتیی پارتی یەکێتی دیموکرات و یەکینەکانی پاراستنی گەل (یەپەگە)، کە پەیوەندیی ڕاستەوخۆیان بە پەکەکەوە هەیە، تورکیای زیاتر نیگەرانکرد لە مەترسیی و هەڕەشەی کوردیی بۆ سەر ئاسایشی نەتەوەیی تورکیا [21]. ئەمە لە کاتێکدا، کە ئەردۆگان لە پێناو دەسکەوتی سیاسیی ناوخۆییدا ئامادەبوو کرانەوەی سیاسیی بەرانبەر بە کوردی باکوور کۆتاییپێبهێنێت و بگەڕێتەوە بۆ پەیڕەوکردنی سیاسەتی نکوڵیکردنی کورد، هەروەها گرتن و بەندکردنی چالاکەوان و پەرلەمانتارانی کورد لە باکوور [22]. نەبوونی هەنگاوی جدیی بۆ چارەسەری دۆزی کورد لە تورکیا نیشانەی ئامادەنەبوونی دەسەڵاتدارانی ئەنکەرەبوو بۆ قبوڵکردنی ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی لەلایەن هەرێمەوە.

• دووەم: قبوڵکردنی دەسەڵاتدارانی ئەنکەرە بۆ مامەڵەکردنی ئابوریی لەگەڵ هەرێمی کوردستان و بەستنی پەیوەندیی دیپلۆماسیی و ئەمنیی لەگەڵیدا لەسەر بنەمای بیرکردنەوەی پراگماتیی ئەردۆگان بوو بە جۆرێك، کە لەم پەیوەندییەدا تورکیا بە شێوەیەکی ناهاوسەنگ هەم قازانجی ئابوریی و ئەمنیی گەورە بەدەستدەهێنێت و هەم ڕێگریی لە سەرهەڵدانی دەوڵەتێکی کوردیی سەربەخۆ دەکات، کە ببێتە هاندەرێك بۆ کوردەکانی باکوور و دواتر بەرژەوەندییە ئەمنییەکانی تورکیا بخاتە ژێر مەترسیەوە.

لەگەڵ ئەوەی تورکیا قازانجی ئابوریی گەورەی لە پەیوەندیی_بەستندا لەگەڵ هەرێم بەدەستدەهێنا، بەتایبەتی لە هەناردەی نەوتدا لە ڕێگەی تورکیاوە - بەڵام ئەم جۆرە مامەڵەیە نەگەیشتە ئاستی «پشتبەستن بەیەکتریی ئابوریی»، بەجۆرێك کە تورکیا نەتوانێت ڕوبەڕوی هەنگاوەکانی دەسەڵاتدارانی هەرێم ببێتەوە سەبارەت بە ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی.

---

21 Akin Unver, Turkey and the Kurds, Charting the end of a peace process', Financial Times, 25/05/2016, available at: https://www.ft.com/content/9f06f0cc-1b85-11e6-b286-cddde55ca122

22 Reuters Staff, 'Turkey draws Western condemnation over arrest of Kurdish lawmakers', Reuters, 04, 11, 2016, available at: http://www.reuters.com/article/us-turkey-security-kurds/turkey-draws-western-condemnation-over-arrest-of-kurdish-lawmakers-idUSKBN12Y2XA?il=0a

پشتبەستن بەیەکتریی ئابوریی کاتێك ڕێگرەبوو لە ڕەتکردنەوەی تورکیا بۆ ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی، کە ئەو دەسەڵاتەی لە تورکیا حوکمدەکات دەسەڵاتێکی دیموکراتیی بوایە بە شێوەیەك، کە هاوڵاتییانی تورکیا (بەتایبەتیی کورد) توانای دروستکردنی کاریگەرییان هەبوایە لە سەر بڕیارە دەرەکییەکانی دەسەڵاتدارانی ئەنکەرە. وەك مێژووی حوکمکردنیان لە (٢٠٠٢) ەوە دەریخستووە، ئەردۆگان و ئاکەپە دەسەڵاتخوازن و پابەندی هیچ بنەما و پرەنسیپێکی دیموکراسیی نین لە مامەڵەی دەرەکیدا، هەربۆیە لە ماوەیەکی کورتدا لە دەوڵەتێکی هاوپەیمانەوە بوونە سەرسەختترین دوژمن و نەیار و ڕێگر لەبەردەم هەنگاوی سەربەخۆیی کورددا. وەك لە گوتارەکانیاندا دەرکەوت، ئەردۆگان و سەرکردەکانی ئاکەپە وەك دەسەڵاتی سەربازیی کەمالیستی پێشوو باسیان لە کەرکوك کرد وەك شارێکی تورکمانیی، کە بە هیچ شێوەیەك کورد مافی کۆنترۆڵکردنی ئەو شارەی نییە. هاوشێوەی کەمالیستە نەتەوە پەرستەکانی تورکیا، سەرکردایەتیی ئاکەپە پێیوایە، کە کەرکوك توانای هەرێمی کوردستان بۆ بوون بە دەوڵەت زیاتر دەکات، بەو شێوەیەیش نایانەوێت دان بە کوردی_بوونی ئەو شارەدا بنێن.

• سێیەم: تەنانەت ئەگەر سیاسەتی بەغدا کۆنترۆڵکرابێت لەلایەن ئێرانەوە (ڕکابەرێکی تورکیا بۆ هەرێم لە ناوچەکەدا) ئەوە ئەنکەرە ئامادە نییە قەرەبووی ئەو دەسەڵاتە بەهێزەی ئێران لە عێراق بکاتەوە لە ڕێگەی پەیوەندیی لەگەڵ هەرێمی کوردستان و دداننان بە سەربەخۆیی (یاخود هەنگاونان بەرەو سەربەخۆیی) کورددا لە عێراق. هاریکاریی تەواوی تورکیا لەگەڵ ئێران و بەغداد باشترین بەڵگەی ئەوەبوو، کە تورکیا مامەڵکردنی لەگەڵ «کوردی سوننەی هاومەزهەب»ی پێ باشتر نییە لە عەرەب و فارسی شیعەی ئێرانیی. لەبەرچاوگرتنی فاکتەرە ئەمنیی و جیۆسیاسییەکان زاڵترە بەسەر فاکتەرە ئایینیی و مەزهەبییەکان لە بڕیاردانی دەرەکیی تورکیادا، بەدەر لەوەی کە کێ دەسەڵاتی سیاسیی بەدەستەوەیە لە ئەنکەرە.

تورکیا سیاسەتێکی ڕوون و ئاشکراو جێگیری نەبووە بەرانبەر بە هەرێمی کوردستان و عێراق، هەر ئەم نەبوونی دیدە دەسەڵاتدارانی تورکیا دەخاتە ناکۆکیی لەگەڵ پێکهاتە سەرەکییەکانی عێراق بە کورد و عەرەبەوە. نزیکبوونەوەی تورکیا لە هەڵوێستی هەرێم دەسەڵاتدارانی تورکیای توشی گرفت کرد لەگەڵ بەغدا، بە تایبەتیی بەهۆی هەناردەکردنی نەوتی هەرێمەوە بە بێ ڕەزامەندیی بەغداد و هەروەها بەهۆی بوونی سەربازیی تورکیا لەسەر خاکی هەرێم. بە پێچەوانەیشەوە، تورکیا لە ماوەیەکی کورتدا هەڵوێستی لە بەرانبەر هەرێم گۆڕی و بووە هاوپەیمانی بەغدا دژ بە سیاسەتەکانی دەسەڵاتدارانی هەولێر. تورکیا بەرژەوەندیی بەردەوامی ئەمنیی و ئابوریی و جیۆستراتیژیی هەیە لە عێراق و ئامادەیە هاوپەیمانێتییەکانی لە ماوەیەکی کورتدا بگۆڕێت لە پێناو بەدیهێنانی ئەو بەرژەوەندییانە. دەکرێت لە داهاتوودا تورکیا لەسەر ئەم تەوەرانە کاربکات لە پێناو بەدیهێنانی ئامانجە ئەمنیی و ئابورییەکانی لە عێراقدا:

١- پەراوێزخستنی هەرێمی کوردستان لەڕێگەی بچووککردنەوەی دەسەڵاتە ئابوریی و سیاسییەکانی لە عێراقدا. پشتگیریکردنی حکومەتی عێراق بۆ کۆنترۆڵکردنەوەی بیرە نەوتەکانی کەرکوك و خاڵە سنورییەکانی نێوان هەرێم و تورکیا، بەشێکن لەم ئامانجەی تورکیا. کردنەوەی خاڵێکی سنوریی بەدەر لە ئیبراهیم خەلیل لەگەڵ تورکیا، کە بە تەواویی لەژێر کۆنترۆڵی حکومەتی ناوەندیدا بێت، دۆزینەوەی جێگرەوەیە بۆ قۆرخکردنی سنوری فەرمیی عێراق - تورکیا لەلایەن هەرێمەوە. سەرکەوتن لەم کارەدا، واتە لێسەندنەوەی هەموو دەسەڵات و کارتێکی فشار لەدەست کورد بەرانبەر بە عێراق و تورکیا و چۆکپێدادانی لەبەردەم بەغداد و ئەنکەرەدا. بەم کارە تورکیا گرەنتیی بەرژەوەندییە نەوتیی و ئابورییەکانیشی لە عێراق دەکات و ئەم هەڵوێستەی تورکیا نەبووەتە هۆی ئەوەی، کە حکومەتی عێراقی هەناردەی نەوتی هەرێم و کەرکوك لەڕێگەی تورکیاوە ڕابگرێت.

٢- بەکارهێنانی هێزی سەربازیی لە ناو سنورەکانی هەرێم لە پێناو لێدان و کەمکردنەوەی هەڕەشەی پەکەکە. بۆ ئەم مەبەستەیش تورکیا داوای هاوکاریی ئێران و بەغداد دەکات بەپێی ئەو ڕێکەوتنانەی، کە پێشتر هەن لە بواری هاریکاریی سەربازیی و ئەمنیی سەر سنوور.

٣- دووبارە بەکارهێنانەوەی کارتی تورکمانیی لە پێناو دروستکردنی فشار لەسەر حکومەتی عێراق بۆ لەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندییە سیاسیی و ئابورییەکانی تورکیا لە عێراق، بە تایبەتیی کەرکوك و موسڵ. بانگهێشتکردنی نوێنەرانی تورکمانەکانی کەرکوك و تەلەعفەر بۆ ئەنکەرە بەشێکن لەم سیاسەتەی تورکیا لە عێراق.

٤- بتەوکردنی پەیوەندیی لەگەڵ سوننەکانی عێراق لە پێناو بەهێزکردنی پێگەی سیاسیی تورکیا بەرانبەر بە ئێران لە عێراقدا.

دووەم: وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو هەرێمی کوردستان:

کۆتایی هاوپەیمانێتیی ئەمریکیی - کوردیی لە عێراق؟

کۆنترۆڵکردنی کەرکوك و ناوچە دابڕاوەکانی دیکە لەلایەن هێزە ئەمنییەکانی عێراقەوە بە بەشداریی بەرچاوی حەشدی شەعبیی و بە ڕێنمایی ئێران (ڕکابەری سەرەکیی ئەمریکا لەڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست) نەبووە هۆکاری دەستتێوەردانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە ململانێکەدا لە بەرژەوەندیی هەرێمی کوردستان و هێزەکانی پێشمەرگە. نائامادەگیی ڕۆڵی ئەمریکا، کە بە هاوپەیمانی کورد لە ڕوی سەربازیی و سیاسییەوە لە عێراق و ناوچەکە هەژماردەکرێت، بووە جێگەی سەرسوڕمانی نەك تەنها دەسەڵاتدارانی کورد، بەڵکو هەندێك لە چاودێرە نێودەوڵەتییەکان، بە تایبەتیی لە کاتێکدا، کە سەرکەوتنی بەغدا لە کۆنترۆڵکردنەوەی ئەو ناوچانە بە پاڵپشتیی هێزە عێراقییەکانی سەر بە ئێران بوون. لە ڕوانگەی هەندێك چاودێرەوە ڕوداوەکانی ١٦ی ئۆکتۆبەر و ڕۆژانی دواتر سەرکەوتن بوو بۆ ئێران بەسەر

هاوپەیمانێکی ئەمریکیی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و عێراقدا، بێدەنگیی ئەمریکایش لەو بارەیەوە نیشانەی ڕازیبوونی واشینتۆن بوو بە چەسپاندنی تەواوی هەیمەنەی ئێرانیی بەسەر عێراقدا[٢٣].

ئایا پاڵپشتینەکردنی هەرێم لە هەنگاوی جێبەجێکردنی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی و هەوڵدان بۆ دەستبەردارنەبوون لە کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تر لەلایەن ئەمریکاوە ناپاکیی بوو لە کورد، لە کاتێکدا پێشمەرگە بەشداریی بەرچاوی هەبوو لە تێکشکاندنی داعش لە عێراق بە هاوکاریی هێزی هاوپەیمانان؟ حکومەتی ئەمریکا هەوڵی تەواوی خۆی دا تا بەرپرسانی هەرێم ڕیفراندۆم ئەنجامنەدەن و هۆشدارییان پێدان، کە پێناچێت هەولێر بە تەنها بتوانێت ڕووبەڕووی بەرهەڵستکاریی ئێرانیی-تورکیی-عێراقیی ببێتەوە. لە ڕوانگەی ئەمریکاوە ئەنجامدانی ڕیفراندۆم لە کاتێکی نەگونجاودا بڕیاری لەسەر دراوە و پشتگیریی نێودەوڵەتیی نابێت (ڕەتکردنەوەی ڕیفراندۆم و جەختکردنەوە لە پاراستنی یەکێتیی خاکی عێراق لەلایەن ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتییەوە بەڵگەی نەبوونی ئەم پشتگیرییە بوو) و ئەمەیش ئاماژەیەکی ڕوون بوو بۆ ئەوەی، کە ئەمریکا سووردەبێت لەسەر پەیڕەوکردنی سیاسەتی پاراستنی یەکێتیی خاکی عێراق.

لە ڕوانگەی بەشێکی زۆر لە ئەمریکییەکانەوە، هەرێمی کوردستان هاوپەیمانێکی گرنگی ئەمریکایەو شایەنی هاوکاریکردن و پشتوانییە، بەڵام نەك بۆ سەربەخۆیی. بە پێی ئەم بۆچوونە، دروستکردنی زۆنی دژە فڕین لە دوای ساڵی ١٩٩١ و پاڵپشتیکردنی کورد و چەسپاندنی ئۆتۆنۆمیی هەرێمی کوردستان لە دەستوری عێراقدا و هەروەها هاوکاریکردنی هێزی پێشمەرگە لە شەڕی دژی داعشدا بەڵگەی ئەوەن، کە واشنتۆن وەك هاوپەیمان لەگەڵ کورد مامەڵەیکردووە و هەڵوێستی حکومەتی ئەمریکا هەر بەو شێوەیەیش دەمێنێتەوە[٢٤]. ئەمریکییەکان دەدان بە ڕەوایەتیی مافی کورد بۆ سەربەخۆیی دەنێن، بەڵام ئەوەیش دەزانن، کە پاڵپشتیکردنی دروستبوونی دەوڵەت کوردیی لە عێراق بەرژەوەندییە ستراتیژییەکانی ئەمریکا دەخاتە ژێر مەترسییەوە.

ئەمریکا ناتوانێت واز لە تورکیا بهێنێت، کە ئەندامی هاوپەیمانیی نێودەوڵەتیی ستراتیژیی ناتۆیە. بوونی پێگەی سەربازیی ئەمریکیی لە تورکیا گرنگە بۆ ڕاگرتنی هاوسەنگیی ستراتیژی لەسەر ئاستی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست. هەروەها ئەمریکا بەرژەوەندیی لە هێشتنەوەی پەیوەندیی ئاسایی هەیە لەگەڵ حکومەتی ناوەندیی عێراق و چەندین وڵاتی عەرەبیی لە ناوچەکەدا. پاڵپشتیکردنی ئەمریکا بۆ دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان نەك تەنها دەبێتە هۆکاری لەدەستدانی

---

23 Michael Weiss, ‘ How America Sided with Iran Over the Iraqi Kurds’, CNN,24/10/2017, available at:

http://edition.cnn.com/2017/10/24/opinions/how-america-sided-with-iran-over-iraqs-kurds-weiss/index.html

24 Michael Young, ‘Did Barzani Overplay His Hand by Organizing a Kurdish Referendum?’, Carnegie Middle East, 26/10/2017, available at:http://carnegie-mec.org/diwan/73517

بەغدا و چەند وڵاتێکی عەرەبیی، بەڵکو ڕای گشتیی عەرەبییش لە ئەمریکا تووڕەدەکات[٢٥].

هەرچەندە ئەمریکا نیازی سنوردارکردنی دەسەڵاتی بەربڵاوی ئێرانی لە عێراق و ناوچەکەدا هەیە، پشتوانیکردنی کورد بۆ لەدەستنەدانی کەرکوك و ناوچە دابڕاوەکان لە ڕوانگەی ئەمریکاوە نەدەبووە هۆی کەمکردنەوەی دەسەڵاتی ئێران لە عێراق لە ڕوانگەی حکومەتی ئەمریکاوە. بگرە بە پێچەوانەوە، گەر ئەمریکا دەستێوەردانی سەربازیی بکردایە لە ١٦ ی ئۆکتۆبەر بۆ پشتیوانیی کورد و لە دژی هێزە ئەمنییەکانی عێراق و حەشدی شەعبیی، ئەوە ئەگەری ئەوە هەبوو کە تەواوی دەسەڵاتداران و هاوڵاتییە عەرەبەکانی عێراقی بە تەواویی بکردایەتە پشتیوانی تاران و بەو شێوەیەیش ئێران دەبووە «ڕزگارکەر» ی عێراق و ئەمریکییەکان وەك دەستدرێژیکار تەماشادەکران.

پێناچێت ئەمریکا دەستبەرداری هەرێمی کوردستان ببێت لە داهاتوودا و دەکرێت سیاسەتی واشینتۆن لە داهاتوودا لە چوارچێوەی ئەم خاڵانەدا بێت:

١- بەردەوامیی کارکردن بۆ ڕیشەکێشکردنی داعش لە عێراق، بەو پێیەیش بەردەوامیی بە هاوکارییە ئەمنیی و سەربازییەکانی بۆ هێزی پێشمەرگە دەدات. جەنگان دژی تیرۆریزم ڕەهەندێکی سەرەکیی ستراتیژی ئەمریکایە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا و بەردەوامیی هاریکاریکردن لەگەڵ کورد لەو بارەیەوە گرنگیی تایبەتیی هەیە بۆ واشینتۆن.

٢- پاڵپشتیکردنی حەیدەر عەبادیی (سەرۆك وەزیرانی ئێستای عێراق) بۆ بەدەستهێنانەوەی پۆستی سەرۆکایەتیی ئەنجومەنی وەزیران بۆ چوارساڵی داهاتوو. عەبادیی وای نیشانداوە، کە دەتوانێت دوور لە ئەجێندای ئێرانیی لە عێراق کاربکات و بەو شێوەیەیش پشتگیریی واشینتۆن بۆ سەرۆك وەزیران بە ئامانجە بۆ کەمکردنەوەی دەسەڵاتی ئێران و هاوپەیمانەکانی لە عێراق لە ماوەی چوار ساڵی داهاتوودا. ئەمریکییەکان دەیانەوێت کورد لە چوارچێوەی عێراقدا بمێنێتەوە و کاری پەرلەمانیی و سیاسیی کوردەکان بە ئامانج بێت بۆ بتەوکردنی دەسەڵاتی حکومەتێکی مەدەنیی دوور لە دەسەڵاتی ئێران و هاوپەیمانەکانی لە عێراقدا.

٣- هەوڵدان بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی نێوان هەرێم و بەغدا بە شێوەیەکی ئاشتییانە. لە ڕوانگەی ئەمریکییەکانەوە ناکرێت کەرکوك و ناوچە دابراوەکان بە شێوەی سەربازیی چارەسەری کۆتاییان بۆ بدۆزرێتەوە، دەبێت لەرێگەی گفتوگۆو دەستورەوە چارەسەربکرێن. پاڵپشتیی ئەمریکا بۆ کورد لەم بارەیەوە وابەستەی ڕێکخستنەوەی دەسەڵاتی سیاسییە لە هەرێم بەشێوەیەکی دیموکراسییانە و دوور لە بەرژەوەندیی کەسیی و حیزبیی.

---

25 John GlaserChristopher A. Preble, 'The Plight of the Iraqi Kurds Poses a Difficult U.S. Foreign Policy Challenge', National Interest, 21/10/2017, available at: http://nationalinterest.org/feature/the-plight-the-iraqi-kurds-poses-difficult-us-foreign-policy-22838

سوودوەرگرتن لە هاوپەیمانێکی گرنگی وەك ئەمریکا پێویستی بە گۆڕانکاریی ڕیشەیی هەیە لە دەسەڵاتی هەرێمی کوردستاندا لە ڕووی عەقڵیەت و کەسایەتی و بیروباوەڕەوە. جێبەجێکردنی پەوەندییە دەرەکییەکان لەلایەن دەستەبژێری فەرمانڕەوای ئێستای کوردستانەوە پێناچێت ببێتە هۆی پاراستن و پەرەپێدانی بەرژەوەندییەکانی کورد لە عێراق.

هەواڵنامەی کتێب

باسی چوارەم:
بایەخی کەرکوک بۆ ئێران

یەکەم: گرنگیی جیۆسیاسیی کەرکوک لای ئێران:

هەر لە دروستبوونی عێراقەوە کەرکوک ڕەهەندێکی جیۆسیاسیی گرنگی بەخشیە ئارەزووی ناوەندگەرایی حکومەتەکانی عێراق، هەروەها گرنگییەکی تایبەتی بۆ ئێران و تورکیا لەلایەک و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردیی لەلایەکی ترەوە هەبوو. بەڵام ئێستا ڕەهەندی جیۆئابورییەکەی کاریگەریی زیاتری لەسەرجێهێشتووە و تەنها لەسەر ئاستی پایتەخت و ئەکتەرە دەوڵەتییەکان نەوەستاوە، هێز و ئەکتەری نادەوڵەتیی و گروپە ئابوریی و سیاسییەکانیش جێکەوتەی خۆیان لەسەر کەرکوک جێدەهێڵن و کەرکوکێش کارتێکەرێکی گرنگ و سەرەکییە لە هێزبەخشین بەو لایەن و پایتەخت و جەمسەرانە.

پرسیارە سەرەکییەکانی ئەم باسە بریتین لەوەی، کە کەرکوک چ ڕۆڵێک بۆ ئێران دەگێڕێت؟ کوردستان بە کەرکوکی جیۆپۆلەتیک و جیۆئیکۆنۆمییەوە گەر لای هەولێر بێت، ئێران چی لەدەستدەدات؟ گەر لای بەغدا بێت چی لە کوردستان و بەغدا بۆ ئێران مسۆگەردەکات؟

دروستبوونی عێراق ١٩٢٠ و لە ڕژێمی پاشایەتییەوە تا کۆمارییەکان و دواهەمینیان ڕژێمی بەعس، بەغداد پایتەختێکی دڵخوازی ئێران نەبووە تا وەک هاوبەشێکی سیاسیی و ئابوریی و ستراتیژی هەڵیبژێرێت، بە پێچەوانەوە هەمیشە نەیارەکانی (لەناویاندا کوردەئۆپۆزسیۆنەکانی هەردوولا) یەکتریان وەک کارتی یەکلاکردنەوەی ململانێکان و بەرژەوەندییەکانیان بەکارهێناوە [٢٦].

تەنها ١٣ساڵێک دەبێت، کە نەک حکومەتێکی هەماهەنگ و دراوسێیەکی باش بۆ تاران، بگرە هاوبەشێک و تەواوکاری پرۆژەی «ئێرانی ئیسلامیی» لە بەغدا دروستبووە، هەڵبەت ئەمەیش بە هەماهەنگیی کوردە نەیارەکانی پێشوی بەعس و هاوپەیمانە شیعەکانی عێراق بەدیهات.

بە درێژایی سەردەمی حوکمڕانیی بەعس لە عێراق و بە تایبەت لە شەڕی هەشت_ساڵەوە (١٩٨٠-١٩٨٨ز) ئێران کوردەکانی وەک دۆستێکی نزیک و هاوپەیمانێک لەهەمبەر لاوازکردنی بەغدادا هەڵبژارد و ڕاستەوخۆ چ لەسەردەمی شاخ و چ لەسەردەمی ئەزمونی هەرێمی کوردستان تا ٢٠٠٣ مامەڵەی لەگەڵ کوردەکاندا لەچوارچێوەی ستراتیژی دوولایەنەی ئێران-کوردستانی عێراقدا ڕێکخست. لە ناو ئەو ستراتیژەدا حکومەتی ئێران نەک کەرکوکی بەلای بەعسدا نەخستووە، بەڵکو بە هاوبەشیی لەگەڵ هێزی پێشمەرگەدا (یەکێتیی) لە ئانی جەنگی هەشت_ساڵەدا هێرشێکی هاوبەشیان بۆ شاری کەرکوک ڕێکخست. واتە دۆستی ڕاستەوخۆ و بێپێچی ئێران لەناوچەکەدا، کوردەکان بوون. ئەگەرچی هێزە شیعەکانی

---

٢٦ حبیب الله ابوالحسن شیرازی و کامران طارمی، نقش گروه های معارض در روابط ایران و عراق(١٣٧٨-١٣٧٥)،چاپ اول، (تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ١٣٨٤)، ص٢٩٣-٢٩٩.

وەک حیزبی دەعوە و ئەنجومەنی باڵای ئیسلامیی عێراقیش بوونیان هەبوو، بەڵام هیچ لە نزیکایەتیی کوردەکانی لە چوارچێوەی ستراتیژی شۆڕشی ئیسلامیی ئێراندا کەمنەکردەوە. لە سەردەمێکیشدا کە دنیای ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا پشتی لە شۆڕشی ئیسلامیی ئێران کردبوو، کوردەکان (چەپ و نەتەوەیی و ئیسلامیی) پێچەوانەی دنیا، ڕویان لە ئێران کرد.

بەڵام لە دوای باڵادەستیی شیعەکانی لایەنگری ئێران لە عێراق، ئیتر گۆڕاوێکی تری سیاسەتی ئێران بەرانبەر کوردستان و کەرکوک هاتە ئاراوە، کە بەغدادی لایەنگری ئێرانە نەک دژ. هاوکێشەکان گۆڕان، حکومەتێکی مەیل-شیعە لە بەغدا پێکهات و گۆڕانێکی ستراتیژیی بەسەر پەیوەندیی کورد و ئیراندا هات. ئێران کوردەکانی وەک کارتێک لەبری بەکارهێنانیان بۆ لێدان و لاوازکردنی بەغدا نەک بەکارنەهێنا، بگرە بەپێچەوانەوە بۆ تەواوکاریی و پاڵپشتیی بەغدای نوێ بەکارهێنا و سەرجەم پەیوەندییەکانی خۆی لەسەر ئەم ستراتیژە نوێیە خستەکار: سراتیژی ئێران و کورد و شیعەکان لە چوارچێوەی عێراقێکی یەکگرتووی هاوپەیمانی ئێراندا.

تاران لە عێراقی نوێدا لەبری بەکارهێنانی کورد بۆ لاوازکردنی بەغدا و پاراستنی ڕاستەوخۆی بەرژەوەندیەکانی خۆی لە کوردستان و کەرکوک وەک ١٩٦٨، ١٩٧٤، سەردەمی جەنگی هەشت_ساڵە و پاش ڕاپەڕینی ١٩٩١، کە ڕاستەوخۆ لەگەڵ هێزە ناوچەییەکانی سلێمانیی و هەڵەبجەدا دەهاتەپێش و کاریدەکرد، ئیتر لە ڕێی دیدگای دروستکردنی بەغدایەکی بەهێزی مەیل-شیعەوە هەنگاوەکانی خۆی بۆ پشتیوانیی یان پشتتێکردنی لەگەڵ هەرێمدا گرتووەتەبەر.

دە ساڵێک زیاترە بەرژەوەندییەکان و قووڵاییە ستراتیژیەکانی تاران و بەغدا بەرانبەر کوردستان و کەرکوک بە تایبەتیی تەریبن و هەماهەنگیی وردیان لەسەرکراوە.

بۆ تێگەیشتن لە ڕوداوەکانی ئەم دواییەی پەیوەست بە ئێران و هەولێرەوە، لە چۆنێتیی مامەڵەکردنی تاران لەگەڵ دۆسیێی کەرکوک و پەراوێزخستنی کورد لەوشارەدا پێویستدەکات لەو ستراتیژەوە لێبڕوانرێت.

ئێران لەوە تێگەیشتووە کە عێراق بێ کورد ئەو عێراقە دڵخوازەی نابێت، کە دەیەوێت، بۆیە سیناریۆیەکی دووباڵیی لەبەرچاو گرتووە:

١. نایەوێت هەولێرێکی وا بسازێت، کە پێویستی بە بەغداد و تاران نەمێنێت و ببێتە فاکتەرێکیش بۆ هاندانی کوردانی ناو ئێران و ئارەزووی شۆڕش و سەربەخۆخوازیی ئاسایشی بخاتە مەترسییەوە.

٢. نە هەرێم هێندەیش لاواز بێت نەتوانێت هاوکاربێت بۆ سازاندنی عێراقێکی هاوپەیمان و هاومەزهەبی تاران.

دیارە بە خستنەسەری کەرکوک بۆ هەولێر ئەوەی یەکەم ڕوودەدات و بە لێکردنەوەی کەرکوک لە هەولێر دووەمیان ڕوودەدات.

هەواڵنامەی کتێب

دووەم: لکاندنی کەرکوک بە هەرێمەوە بۆ ئێران چی دەگەیەنێت؟

ئەگەرچـی حکومەتێکـی ناوەنـدی (بـە فۆرمەکـەی سـەردەمی بەعسـەوە) بوونـی نەمـاوە تـا فاکتـەری جیۆسیاسـیی وەک تاکەفاکتـەری ئابوریـی لەپێنـاو سـەروەریی دەسـەڵاتی ناوەنـددا هەژمونـی بەسـەر پەیوەندییـە دەوڵەتییەکانـدا جێبهێڵێـت، ئێسـتا زیاتـر هەژموونـی جیۆئیکۆنۆمیـی کەرکـوک وەک فاکتەرێـک باڵـی بەسـەر ئاراسـتەی ڕوداوەکانـی عێـراق و ناوخـۆی کوردسـتان و ناوچەکـەدا کێشـاوە. هێـزە ناوچەییەکانـی عێـراق چ لـە کوردسـتان، چ لـە عێـراق لـە ڕوی بەرژەوەندیـی ئابوریـی، بـازاڕی جیهانیـی و ڕۆڵـی لـە پێگـەی ئابوریـی ئەوانـدا، ئیـدارەی ململانێکانـی خۆیـان لـە نـاو کەرکـوک و لەبـارەی کەرکوکـەوە بـە جیـا و پێکیشـەوە دەکـەن.

جیۆپۆلەتیـک و جیۆئیکۆنۆمیـی کەرکـوک چ لـە سـەردەمی دەوڵەتـی ناوەندیـی عێـراق و چ لـە ئێسـتای فیـدراڵ و پڕململانێـدا گرنگیـی خـۆی لەدەسـتنەداوە، ئـەو هۆکارەیـش بـووە، کـە شکسـتی بـە سـەرجەم دانوسـتاندنەکانی نێـوان جوڵانـەوەی سیاسـیی کـورد لـە نیوسـەدەی ڕابـوردودا هێنـاوە، لـە ئێستایشـدا دیسـانەوە لـە چوارچێـوەی مـادەی (١٤٠) دا گرنگیـی کەرکوکـە و ڕۆڵـە ئابورییەکـەی، کـە ڕێگـری لـە گەیشـتنە ڕێکەوتنێکـی شـکۆمەندانەی هەولێـر و بەغـدا کـردووە.

شـوێنی جوگرافیـی، شـێوەی زەویـی، تۆپۆگرافیـا، فراوانیـی، سـەرچاوەکانی ئـاو، سـەرچاوە سروشـتییەکان و وزەی ئـەو شـارە لـە کۆنـەوە بارێکـی جیۆسیاسـیی داوەتـە کەرکـوک و لـە پارێزگاکانـی دیکـەی عێراقـی جیاکردووەتـەوە، دۆزینـەوەی نەوتیـش جیـا لـە ڕەهەنـدە بازرگانییـە دێرینەکـەی لـە سـەردەمی عوسـمانیدا، بـووە شـادەمارێکی ئابوریـی عێـراق و جـێ تەماحـی دراوسـێکان و ئامانجـی ئابوریـی جوڵانـەوەی سیاسـیی کوردسـتان [٢٧]. هێنـدە بەسـە کـە بزانرێـت سـامانی نەوتـی کەرکـوک بـوو وایکـرد ویلایەتـی موسـڵ بخرێتـە سـەر عێـراق تـا عێراقێکـی بەهێـز لەبـەردەم دراوسـێکانیدا لـە ڕوی ئابورییـەوە بتوانێـت سـەربەخۆییەکی هەبێـت [٢٨].

کەرکـوک لـە چوارچێـوەی هەرێمـی کوردسـتاندا بـۆ ئێسـتای سیاسـەتی گشـتیی ئێـران بـەو واتایـە دێـت، کـە لێکردنـەوەی کەرکـوک یەکسـانە بـە لاوازکردنـی بەغـدا لـە ڕوی جیۆپۆلەتیـک و جیۆئیکۆنۆمییـەوە، بـە پێچەوانەیشـەوە هەولێرێکـی بەهێـز و بێمنـەت بـە تـاران و بەغـدا پێکدێـت و دەبێتـە لانکـەی هاندانـی کوردانـی ئێـران و «دوژمنـە دێرینەکانـی وەک ئیسرائیـل و ئەمریـکا» دەکاتـە دراوسـێیەکی ئاژاوەگێـڕ بـۆ ئاسایشـی نەتەوەیـی تـاران.

هەولێـر بـە کەرکوکـەوە، بـۆ ئێـران واتـە لاوازکردنـی عێراقێکـی شـیعە و قوتبوونـەوە کیانێکـی ناشـیعیی و نائێرانیـی، کـە بـە وتـەی هەندێک ناوەندی سیاسـیی و سـەربازیی ئێران دەکاتـە ئیسرائیلێکی دووەم. لـە ئایندەیشـدا ململانێـی ئـەم دوو هێـزە (کـورد و شـیعە) واتـە لاوازکردنـی هەژمونـی ئێـران.

---

٢٧ امینحسـینی، ناسـیونالیزم کـرد و تاثیـر آن بـر موضـع گیـری ترکیـه در قبـال ژئوثلتیـک کرکـوک, پایـان نامـه ای کارشناسـی ارشـد روابـط بیـن الملل،(تهـران: دانشـکده ادبیـات و علـوم انسـانی دانشـگاه،١٣٩٢)، ص٤٣.

٢٨ مجموعه من الكتاب و الباحثين، كركوك مدينة القوميات المتآخية، ط ١. (اربيل: دار آراس، ٢٠٠٩)، ص١٠٥.

چونکە لە ئەگەری لکاندنی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان بە هەرێمەوە، ڕووبەری هەرێم دەبێتە دووهێندە و زیاتریش، واتە لە ٤٠٠٠٠ کم٢ بۆ ٨٥٠٠٠٠کم٢ ، ئەمەیش بەمانای گەیشتنە بە گەنجینەیەکی بەهێزی وزە و ئاو و خاک، واتە جێگیرکردنی ئابوورییەکی سەربەخۆ. هەروەک چۆن زیادکردنی دانیشتوانی کوردستانیشی لێدەکەوێتەوە، کە لە ٥٥٠٠٠٠٠ کەسەوە بۆ ٦٥٠٠٠٠٠ کەس دانیشتوانەکەی زیاددەکات[٢٩].

ئەمەیش دەرئەنجامی ئەرێنیی لە ڕووی هەڵبژاردن و ژمارەی کورسییەوە و مسۆگەرکردنێکی زیاتری ململانێیکانی هەڵبژاردنەکانی داهاتووی عێراق دەداتە هەولێر، هاوکات لە بودجەی عێراقدا ڕێژەیەکی زیاتر دەبچڕێنێت، ئەمەیش مەترسیی زیاتری لێدەکەوێتەوە، کە لانی کەم بەغدا و پێگەی ئێرانیش لە ناوچەکەدا لاوازدەکات.

سێیەم: هەرێم بێ کەرکوک:

هەرێم بێ کەرکوک، لای ئێران واتە کیانێکی سیاسیی کە پێویستی بە هەماهەنگیی بەغدا و تاران زیاترە. بەم شێوەیە هەولێر دەچێتەوە ئەو خاڵەی، کە هەم بەغدا وەک هەوادارێکی ئێران و هەم تارانیش دڵنیادەکاتەوە کە دراوسێیەکی نوێی نزیک بە ئەمریکا و ئیسرائیلی بۆ دروستناکات.

ئێران دەیەوێت پێشوەختە ڕێگریی لە دروستبوونەوەی ئازەربایجانێکی تر بکات، چونکە ئەو وڵاتە لە بری ئەوەی کار لەسەر شوناسە ئازەری-شیعیەکەی بکات (کە هەردوو شوناسەکە پێکهێنەری شوناسی ئێرانن)، بەڵام لەسەر تەزووی تورکبوون-ڕۆژئاواگەرایی (تورکیا-ئەمریکا) کاردەکات و بووەتە هەڕەشەیەکی زیندوو بۆ قووڵایی ستراتیژی ئێران. تاران نایەوێت ئەم ئەزموونە لە هەرێمی کوردستاندا دووبارەببێتەوە.

بە گشتییش ڕوانینی ئێرانییەکان (بە تایبەت دەوڵەت، ئەو ئسوڵگەرایانەی کە ئایدۆلۆژیانە بڕیاردەدەن و ئامانجەگەرایی لە بری واقیعگەرایی بەسەر سیاسەتی ئێراندا زاڵدەکەن نەک حکومەت) بۆ سەربەخۆیی ڕوانینێکی گەشبینانەیان نییە، بۆ ڕیفراندۆمیش لەو ڕوانگەیەوە سەیریاندەکرد. لای ئەوان کەرکوک ئەو گرەنتییە سیاسییەیە، کە ئایندەی سەربەخۆیی هەرێم مسۆگەر دەکات.

بۆیە هەندێک لە بەرپرسانی ئێرانیی وەک جۆرێک لە تەڵەی سیاسیی ئیسرائیل ڕیفراندۆمی کوردستانیان وەرگرت، ئەم ترسە لای ئێران شاراوە نییە، لە بەیاننامەکەی ٩/٢٧ی پەرلەمانتارانی ئێراندا هاتووە «بە درێژایی ساڵانێکی زۆرە، کە وڵاتی عێراق بووەتە ئامانجی پیلانگێڕییەکانی ئەمریکا-سەهیۆنیی، بەڵام نەتەوەی عێراق بە عەرەب، کورد، سوننیی و

---

٢٩ زهرا احمدی پور و محمود مبارکشاهی، موانع الحاق کرکوک بە دلت منطقهای کردستان(عراق)، فصلنامە ژئوپلیتیک،سال یازهم، شمارە دوم، تابستان، ١٣٩٤، ص٤٥ و٤٦.

شیعەوە بە جێگیریی خۆیان نەخشەکانی ئیستیکبارییان لەناوبردوە» لە بەیانەکەدا هاتووە، کە «ڕیفراندۆمی هەرێمی کوردستانی عێراق بەشێوەی نایاسایی دەتوانێت پێکەوەیی و سەروەریی خاکی عێراق بڕوشێنێت و عێراق دەخاتە ناوگێژاوی نوێوە.... ئێمە داواکارین حکومەتی ئێران ئاسانکاریی پێویست بۆ هاوکاریی حکومەتی عێراق بکات و بە هیچ جۆرێک ڕێگە بە کێشەسازیی سەهیۆنییەکان نەدەن»[30].

حسین ئەمیر عەبدوڵاهیان، بەڕێوەبەری گشتیی کاروباری نێودەوڵەتیی پەرلەمانی ئێرانیش لەوبارەوە گوتی: «شەکانەوەی ئاڵای ئیسرائیل لە ناو هەوادارانی ڕاپرسیی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان لە هەولێر ئەو پرسیارە دەهێنێتەئارا، کە ئایا ڕژێمی زایۆنیی گەورەترین بەرگریکاری وڵاتێکی کوردیی نییە؟» ئەو نوسیویەتی کە «بیستراوە مەسعود بارزانیی داوای لە تەلئەبیب کردوە، کە بەرگریی ئاشکرا لە ئەنجامدانی ڕاپرسیی ڕابگرێت»[31].

ئێران تەنها بیر لەوە ناکاتەوە، کە عێراقێک لەتدەبێت و کەرکوک دەچێتە سەر هەولێر. کە وەک بەشێک لە هاوپەیمان و قووڵایی ستراتیژیی و پێگەی مەزهەبیی و سیاسەتی کلتوریی خۆی دەزانێت، بەڵکو دیویکی تری مەترسیداری سەربەخۆیی (هەمان شێوەی تورکیا) لە ناوچە کوردییەکانی ناوخۆیدا دەبینێتەوە. چونکە پێیوایە کاریگەرییەکانی لەسەر کوردەکانی ئێران لە ڕوی زەمەنەوە، کاریگەریی کورتمەودا و دورمەودای جیاوازی لەسەر ئاستی سیاسیی، کلتوریی، ئابوریی و ئەمنیی کوردستانی ئێران دەبێت. ئێران باش درکی ئەوە دەکات، کە بە نێودەوڵەتیبوونی دۆسیەی کوردەکان و کەیسی مافەکانی لە ئاستی نێودەوڵەتیدا ئەمڕۆ بێت یان سبەی، شنەبا بێت یان ڕەشەبا هەندێکیشی بەر ئەو دەکەوێت و دەبێتە بارتەقای دۆسێکانی دیکەی، کە لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا بووەتە کێشەی ڕیشەیی و هەڕەشەی جدیی بۆ ئەو وڵاتە.

ئێران سێ وێستگەی سیاسیی گرنگی کوردەکانی عێراقی بیرنەچووە، کە کاریگەریی قووڵیان لەسەر ئێران جێهێشتووە.

یەکەم مەسەلەی حکومەتە کوردستانیەکانی شێخ مەحموود، کە زۆرینەی سەرکردە سیاسیی و عەشایەرییەکانی کوردستانی ئێرانی هاندا و کردە لایەنگر و دۆسیەی کوردەکانی لە سەردەمی پەهلەویی یەکەمدا بوژاندەوە و بگرە ئاڵۆزیی و هەڵگەڕانەوەی سەربازییشی بەدوای خۆیداهێنا. دووەم، دروستبوونی حیزبی هیوا، کە کاریگەر بوو لەسەر ئینتێلێجنسیای کوردانی ئێران و بووە هەوێنی دروستبوونی ژێکاف و دواتر لە هەناویدا کۆمارێکی کوردیی تێدا هێنایەدەرەوە. سێیەم، ئەزموونی هەرێمی کوردستان (بێ کەرکوک) کە مامەڵەی

30 http://www.hamshahrionline.ir/details/383644/Iran/politics

31 http://www.hamshahrionline.ir/details/382374/Iran/foreignpolicy

هەواڵنامەی ئێرێ

حکومەتی ئێران لەمەی دواییاندا واقیعیتر بووە لەوانەی پێشتر و توانیی نەک ئەوەی نەبێتە فاکتەری بوژانەوەی کوردانی نەیاری دەوڵەت، بگرە ئەزمونی مامەڵەی هەرێم و تاران زێڕینترین سەردەمی ئارامیی سنوریی بۆ ئێران دەستەبەرکرد، ئەمە جیا لەو هەماهەنگییە ئەمنییەی بەرەنگاربوونەوەی تیرۆر و پەرەپێدانی ئابوریی بە جۆرێک، کە هەنووکە لە فاکتە کاریگەرەکانی هێورکردنەوەی ئێرانە بۆ قبوڵکردنی کاردانەوە بەرانبەر مەیلی سەربەخۆیی کوردستانی عێراق.

لە سیناریۆی لکاندنی کەرکوک بە هەولێرەوە، ئێران وای دەبینێت یەک لەدوایەک ئەم کاردانەوانەی دەبێت:

١. بارستایی جیۆپۆلەتیکی هەرێمی کوردستان لە ئاستی عێراق و هەرێمایەتیدا بەرزدەکاتەوە.

٢. شیعە لایەنگرەکانی ئێران باڵێکی هاوپەیمانیان کە کوردەکانن و لە رێی ئەوانەوە توانیویانە عێراقێکی نزیک لە ئێران بسازێنن، دەخاتە مەترسییەوە.

٣. دۆسیەی سوننەکانی عێراق دەبوژێننەوە و دەبنە دەستکەلایەکی باش بۆ لاوازکردنی شیعەکانی بەغدا و هەرێمی کوردستانیش دورنییە لە داهاتوودا ببێتە پشتیوانی ئەجێندا سیاسییەکانی سوننەکان و لانی کەم بۆ پێکهێنانی هەرێمێکی سوننەنشین.

٤. زەمینەی سەربەخۆیی فەراهەمدەکات و عێراقێکی لاواز جێدەهێڵێت.

٥. بزوتنەوەی سیاسیی و شۆڕشگێرانی کوردەکانی ئێران هاندەداتەوە و خۆڵەمیشە کپکراوەکانی دەیان ساڵە دەگەشێنێتەوە و ئێران دەخاتە بەردەم هەڕەشەیەکی کاریگەر و نادیارەوە.

٦. یەکپارچەیی خاکی ئێران و ئاسایشی نەتەوەیی دەخاتە مەترسییەوە.

٧. لە ڕوی ئابورییەوە لە ئیران لە بەرنامەیدایە، کە نەوتی کەرکوک لە بری ئەوەی لە تورکیاوە ڕەوانەی بازاڕەکانی جیهان بکرێت، لە ئێرانەوە بنێردرێت و چەند جارێک ئەم هەوڵەی لە ڕێگەی بەغداد و چەند لایەنێکی کوردستانەوە داوە. بەڵام بە لکاندنی کەرکوک بە هەلێرەوە ڕەنگە جێبەجێکردنی ئەم پلانە دوربکەوێتەوە.

بۆیە وەک هەنگاوێکی پێشگیرانە، ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ پشتیوانیی و هاوکاریی حکومەتی عێراقیی لە گرتنەوەی کەرکوک و سەپاندنی دەسەڵاتیدا لەو ناوچانە کرد.

هەڵبەت ئەوەیش نادیدە ناگیرێت، کە ڕای نەرمی هەندێک لە کەسایەتیی نزیک حکومەت و ڕۆشنبیرانی ئێرانیی بەرانبەر نەک لکاندنی کەرکوک بە هەولێرەوە ئەرێنییە، بگرە لایەنگری سەربەخۆیی کوردستانیشن، بەڵام ئەمانە لە بڕیاری سیاسیی هەرێمایەتیی ئێراندا کەمتر کاریگەرن و زیاتر شۆڕشییەکان و ئامانجگەراکانی شۆڕشی ئیسلامیی ئێران سیاسەتی ئێران لە عێراق و کوردستاندا دیاریدەکەن.

ئێرانییەکان ئەم کۆمەکەی خۆیان بۆ عێراق لە گرتنەوەی کەرکوکدا ناشارنەوە. محەمەد محەمەدیی گولپایگانیی، سەرۆکی نوسینگەی ڕێبەری باڵای شۆڕشی ئیسلامیی ئێرانیی (عەلی خامینەیی) دوای ڕوداوەکانی ١٦ی ئۆکتۆبەری کەرکوک، ئاماژەی بەوە کرد، کە «ئەمریکا و ئیسرائیل نەخشەیانکێشابوو ئیسرائیلی دووەم دروستبکەن، بەڵام بە هۆی ڕێنماییەکانی ڕێبەری شۆڕشی ئیسلامیی ئێران (خامینەیی) و فیداکارییەکانی ژەنەراڵ قاسم سولەیمانیەوە نەخشەکانی هەڵوەشاندنەوە و کەرکوکیان ئازادکرد».

ئەوەیش ناشاردرێتەوە، کە ئێران تەنها لە ڕێی پشتیوانیی بەغداوە کەرکوکی لە کوردەکان وەرنەگرتەوە، بەڵکو سودی لەو پەیوەندیی و دۆستایەتییەش وەرگرت، کە ساڵانێکە لەگەڵ هێزە کوردییەکانی ناوخۆی هەرێمدا هەیەتی و بەم شێوەیە هەم پەیوەندیی ئێران و هێزە کوردییەکانی (وەک باڵێکی یەکێتیی نیشتمانیی) و هەم ناکۆکیی هێزە ناوخۆییەکانی هەرێمی کوردستان هاوکاری تەواوکردنی نەخشەی ئێران بوون بۆ کەمکردنەوەی مەترسییەکانی لەدەستدەرچوونی هەولێر و هەم مەترسییەکانی لکاندنی کەرکوکیشی بە هەرێمەوە بۆ ماوەیەکی درێژ دورخستەوە.

بۆ ئێستای سیاسەتی ئێران، گرتنەوەی کەرکوک بە مانای ئەوە دێت، کە هێزەکانی پێشمەرگە و دەسەڵاتی سیاسیی هەرێم دەگەڕێنرێنەوە بۆ قۆناغی پێش شەڕی داعش (٢٠١٤). واتە هەم پێشمەرج و زەمینەی ئابوریی بۆ کوردستانێکی سەربەخۆی گریمانکراو لەباربرا، هەم کوردەکانیش دەنێردرێنەوە بەغداد تا پێکەوە لەگەڵ شیعە هاوپەیمانەکانی ئێراندا ئەو عێراقەی دوای ٢٠٠٣ بهێڵنەوە، کە هاوپەیمانێکی نزیک و هاوبەشی سیاسەتە گشتییەکانی ئێرانە لە ناوچەکەدا.

لەلایەکی تریشەوە پلانی گواستنەوەی نەوتی کەرکوک لە ڕێی ئێرانەوە لە ئێستادا لە حاڵەتی بەرنامە بۆ دارشتندایە و حکومەتەکانی تاران و بەغدا لەم بوارەدا خێراتر لەوە دەجوڵێنەوە، کە چاوەڕێدەکرێت.

هێشتا مانگێک بەسەر ڕوداوەکانی ١٦ ی ئۆکتۆبەر و گرتنی کەرکوکدا تێنەپەڕیوە، بەڵام عەلا موسەویی، بەڕێوەبەری بازاڕگەریی نەوتی عێراقیش ئەوەی ئاشکراکردووە، کە گفتوگۆ لەبارەی گواستنەوەی نەوتی کەرکوک بۆ پاڵاوگەکانی کرماشان لە ئارادایە و لە قۆناغی یەکەمیشدا دەتوانرێت ڕۆژانە ١٥٠٠٠ بەرمیل نەوت لە ڕێی بارهەڵگرە نەوتییەکانەوە بۆ ئێران بگوازرێنەوە و لە قۆناغی دووەمیشدا ئەم ڕێژەیە دەگەیەنرێتە ٢٥٠٠٠ بەرمیل.

کە لەئایندەدا دورنییە ڕێگای گواستنەوەی نەوتی کەرکوک-کرماشان ببێتە جێگرەوەی بۆریی نەوتی کەرکوک-جەیهان، لەمەیشدا هەولێر و ئەنکەرە لە ڕوی ئابورییەوە زیانمەندی یەکەم دەبن.

هەواڵنامەی کتێب

کۆتایی و ئەنجام

لە کۆتایی ئەم ڕاپۆرتەدا دەتوانین چەند دەرئەنجامێک گەڵاڵەبکەین، کە وەک چەند خاڵێکی سەرەتایی بۆ تێگەیشتن لە ئایندەی کەرکوک بیانخەینەڕوو، بەم شێوەیە:

* لەبەر فرەڕەهەندیی کێشەی کەرکوک و پێکهاتەکانی، تا ئێستا ئەو چارەسەرانەی بۆ ئەم کێشەیە دانراون وەک بەشێک لە کێشەی ناوچە جێناکۆکەکان لە نێوان حکومەتی عێراق و حکومەتی هەرێمی کوردستاندا، نەیانتوانیوە چارەسەرێکی واقیعیی و گونجاوبن و جێی ڕەزامەندیی پێکهاتە سەرەکییەکانی کەرکوک، بەتایبەت ئەو ئامراز و هەنگاوانەی کە لە مادەی (١٤٠) ی دەستوری فیدراڵیدا تەبەنیکراون، لەبەرئەوە ئەم هەنگاوانە نەک تەنها بەشێکی کەمیان جێبەجێکراوە، بەڵکو هاوکات تەنها چەند ڕەهەندێکی کەمی کێشەکانی کەرکوک چارەسەردەکات.

* کورد لەو ماوەیەدا، کە لە کەرکوک باڵادەستیی ئەمنیی و کارگێڕیی هەبووە، نەک هەر خەمسارد و کەمتەرخەم بووە لە هەنگاونان بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان، بەڵکو هیچ بەرچاوڕونیی و پرۆژە و پلانێکی ستراتیژیی ئەوتۆیشی نەبووە بۆ چۆنێتیی مامەڵەکردنی لەگەڵ ئایندەی کەرکوک لە عێراقدا بەگشتیی و ئاسۆی چارەنوسی لەگەڵ هەرێمی کوردستاندا بەتایبەتیی. جگە لەمەیش، بە هاوشێوەی بەغداد، کەم جار بەدەنگ ئەو پرۆژانەوە چووە، کە لەلایەن چەندین لایەنی ناوخۆیی و دەرەکییەوە بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی کەرکوک، یان ناوچە جێناکۆکەکانی تر، پێشنیارکراون.

* ئەوەی پێویستە لەم دۆخەدا هەردوو لایەن (هەرێم و بەغداد) لێیتێبگەن ئەوەیە، کە باڵادەستبوونە تاکلایەن و کاتییەکان گرەنتیی چارەسەرکردنی ڕیشەیی کێشەکانی کەرکوک ناکەن، لە ئەنجامیشدا پێداگریی لەسەر باڵادەستیی تاکلایەنە (جا بۆ هەرێم یان بەغداد بێت) جگە لە بەفیڕۆدانی درێژخایەنی تواناکانی هەردوولا هیچ ئاکامێکی تری لێناکەوێتەوە، هەرکاتێکیش ئەم قەناعەتە لای هەردوولا گەڵاڵەبوو، ئەوە گەڕانەوەی جدیی بۆ دانوستاندنی هێورانە و چارەسەری ئاشتییانە ڕێگایەکی نزیکی پەسندکراو دەبێت لایان. یەکێک لەو چارەسەرانەیش کە ئێستا زۆرێک لە چاودێرانی دۆخەکەوە پێشنیارکراوە بریتییە لەو تێزەی، کە بە (حوکمڕانیی هاوبەش) ناسراوە، بەڵام ئەم چارەسەرەیش پێویستی بە لێکدانەوە و شیکردنەوەی زۆر هەیە، تا بتوانێت دەرهەقی چارەسەرکردنی زۆرێک لە ڕەهەندەکانی کێشەکە بێت بەتایبەت (کێشەی ئایندەی سیاسیی کەرکوک، کێشەی شێوازی حوکمڕانیکردنی کەرکوک، کێشەی چۆنێتیی بەڕێوەبردن و دابەشکردنی داهاتی نەوت و سەرچاوە سروشتییەکانی کەرکوک).

* مەترسیەکانی دۆخی ئەمنیی کەرکوک بەردەوامن و نائارامییەکی زۆرو دڵەڕاوکێی ئەمنیی لەکەرکوک هەیە، بەتایبەتیی لەلایەن پێکهاتەی کوردییەوە، بۆیە چارەسەری هەنوکەیی و خێرا ئەوەیە، کە فەرزکردنی دیفاکتۆی ئەمنیی یەکلایەن بەبێ متمانە ناتوانێت سەرکەوتوبێت.

* ڕوداوە ئەمنییەکانی کەرکوک ئەو ڕاستییەیان دەرخست، کە دەستی حیزب لەناو پێکهاتەی هێزەکانی پێشمەرگە، دابەشبونی سەربازیی دروستکرد، بۆیە فرەمەرجەعی سەربازیی هەموو پلانە سەربازییەکانی تێکدا، ئەمەیش خواستی زیاتر دروستدەکات لەسەر دروستکردنەوە و ڕێکخستنەوەی هێزەکانی پێشمەرگە لەچوارچێوەی هێزێکی نیشتمانیی خاوەن بیروباوەڕی سەربازی کورتە:

* لەدەستدانی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تر دەرئەنجامی لێکدانەوەی هەڵەی سەرکردایەتیی سیاسیی کورد بوو، نەك تەنها بۆ توانا و هێزی ناوخۆیی و سەربازیی هەرێمی کوردستان بەرانبەر بە ڕکابەرەکانی کورد لە ناو عێراقدا، بەڵکو بە هەڵە خوێندنەوەی هەمان ئەو سەرکردایەتییە بوو بۆ ڕوانگە و ئامانج و نیگەرانیی هێزە هەرێمیی و نێودەوڵەتییە کاریگەرە کانی وەك ئێران و تورکیا و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بەرانبەر بە نیازەکانی کورد لە ئەنجامدانی ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی لە هەرێم و ناوچە جێناکۆکەکان.

* لەدەستدانی کەرکوک ڕەنگدانەوەی شکستی کورد بوو لە دوو لایەنی سەرەکییەوە: ١) بونیادنانی پەیوەندییەکانی دەرەوە لەسەر بنەمای بەرژەوەندیی حیزبیی و شەخسیی نەبوونی خوێندنەوەیەکی بابەتیانە و قووڵ بۆ بەرژەوەندیی و نیگەرانییەکانی بەرانبەر. ٢) نائامادەگیی یەکریزیی و کۆدەنگیی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی لە هەرێم و هەروەها شکست لە بەرنامەڕێژیی لەسەر بنەمای نیشتمانیی بۆ بتەوکردنی پێگەی کورد لە کەرکوک و ناوچە دابراوەکاندا.

هەواڵنامەی کێتب

UNIVERSITY OF SULAIMANI
زانکۆی سلێمانی

CFS
Center for Future Studies

تویژینەوەی قۆناغی سێیەمی پرۆژەی:

ئایندەی کەرکوک

لەنێوان هەولێرو بەغدا

تویژەران:

....

د. ئومێد ڕەفیق فەتاح
د. عابد خالید ڕەسول

د. زمکان عەلی سەلیم
د. جەلال حەسەن مستەفا

م. هەردی مەهدی میکە

پرۆژەی هاوبەشی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەییەو
سەنتەری لێکۆڵینەوەی یاسایی و سیاسیی
لەکۆلێژی یاساو ڕامیاریی - زانکۆی سلێمانیی

.... سلێمانیی ....
شوباتی/٢٠١٨

هەواڵنامەی کتێب

دەستپێک

ئەم توێژینەوەیە بەرهەمی قۆناغی سێیەم و کۆتایی پرۆژەی (چارەنوسی کەرکوک لەنێوان هەولێر وبەغداد)ە، کە لەلایەن توێژەرانی (سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی) بە هاوکاری (سەنتەری لێکۆڵینەوەی یاسایی و سیاسی) کۆلێژی یاسا و رامیاری/زانکۆی سلێمانی جیبەجێ دەکرێت. ماوەی جێبەجێکردنی ئەم پرۆژەیە (٦) مانگی خایاند، کە سێ قۆناغی لە خۆدەگرت و لە هەر (٢)مانگ جارێک توێژینەوەیەک خراوەتەڕوو، قۆناغی یەکەم و دووەمی لە مانگی ئەیلولی / ٢٠١٧ و مانگی تشرینی دووەمی / ٢٠١٧ ئامادەکرا.

پرۆژەی (چارەنوسی کەرکوک لەنێوان هەولێر وبەغداد)، وەک پرۆژەیەکی فراوانی چەند قۆناغی، هەوڵ دەدات لەچوارچێوەی خوێندنەوەیەکی زانستی (سیاسی، یاسایی، مێژوویی و ئابووری)دا بۆ دۆسییەی کەرکوک وەڵام بۆ هەندێک لەو پرسیارانە بدۆزێتەوە، کە لە ئەنجامی دەرکەوتنی پێدراو و گۆڕاوە نوێییەکانی دۆخی هەنوکەیی کەرکوک لە ئارادان، هاوکات هەندێک بەرچاوڕوونی زانستیی نوێ لەسەر دۆسییەکە و ئامرازەکانی چارەسەرکردنی بخاتە بەردەست لایەنە پەیوەندیدارەکان.

پرسیاری سەرەکی ئەم پرۆژەیە، کە هاوکات چەقی ناوەرۆکی هەرسێ روماڵی هەرسێ قۆناغی توێژینەوەکەیە ئەوەیە: ئایندەی کەرکوک لە عێراقدا چی دەبێت؟

بۆیە پرۆژەکە لەسەر سێ ئاست بناغەی بۆ وەڵامدانەی ئەم پرسیارە دارشتووە:

- ئاستی یەکەم: داهاتوی سیاسی و کارگێڕیی کەرکوک،
- ئاستی دووەم: ڕەهەندی ئاسایشی کەرکوک،
- ئاستی سێیەم: ڕەهەندی هەرێمیی و نێودەوڵەتی.

گرنگی پرۆژەکە دەکرێ لەم خاڵانەدا کورت بکرێتەوە:

یەکەم: بۆ یەکەم جارە لێکۆڵینەوەیەکی وا فراوان لەسەر کەرکوک بکرێت پاش سەرهەڵدانی گۆرانکارییە نوێکانی وەک شکستی داعش و کاردانەوەکانی پاش ریفراندۆمی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان و ١٦ی ئۆکتۆبەری٢٠١٧ و دەستبەسەرداگرتنەوەی نادەستوورییانەی کەرکوک لەلایەن حکومەتی عێراقەوە.

دووەم: پرۆژەکە دەبێتە بەرچاوڕونییەکی باشتر بۆ پرۆسەی سیاسیی و حیزبە کوردستانییەکان بۆ ئەوەی هۆشیارانە مامەڵە لەگەڵ کەیسی کەرکوکدا بکەن.

گرنگترین ڕایەڵ و ڕەهەندەکانی ناوەرۆکی قۆناغی سێیەمی پرۆژەکە کە مانگی شوباتی٢٠١٨ ئامادەکراوە، لەڕووی میتۆدییەوە ئەڵقەیەکی تەواوکارە بۆ تێڕوانین و دەرئەنجامەکانی قۆناغی یەکەم و دووەمی پرۆژەکە. ئەم پرۆژەیە مەبەستییەتی توێژینەوە لە کۆی تایبەتمەندییەکانی دۆسییەی کەرکوک و ڕەهەندە ناوخۆیی و دەرەکییە جیاوازەکانی لە ماوەیەکی زەمەنی

هەوارنامەی کتێب

دیارکراودا، گرنگترین تایبەتمەندییەکانی ئەم دۆسییەیە ناجێگیریی قەیرانەکە و بەربەست و ئەو رێگاچارانەشە کە خراونەتەڕوو. بۆیە دەبینین کاتێک قۆناغی یەکەمی ئەم پرۆژەیە خرایەڕوو، کەرکوک بە دیفاکتۆ لە ئەنجامی بەرەنگاربوونەوەی فراوانخوازییەکانی داعش لەژێر دەسەڵاتی هێزەکانی پێشمەرگە و حکومەتی هەرێمی کوردستاندا بوو، لەسایەی ئەم دۆخەشدا واچاوەڕواندەکرا کە کورد چیدی ئەو ئامرازانەی کە خرابوونەڕوو بۆ چارەسەری دۆسییەی ناوچەجێناکۆکەکان بە رێگاچارە نەناسێنێت، بەتایبەیش مادەی (١٤٠)ی دەستووری عێراقی ساڵی ٢٠٠٥. بەڵام بە پێچەوانەی ئەو دۆخەی لە کاتی ئامادەکردنی قۆناغی دووەمی توێژینەوەکە، بەتایبەت لە دوای (١٦/ ١٠/ ٢٠١٧) گۆڕانکاری گەورە بەسەر دۆخی کەرکوکدا هات، بۆیە قۆناغی دووەمی پرۆژەکە لەسایەی ئەو دۆخە نوێیەدا پێداچوونەوە بۆ لایەن و ڕەهەندەکانی کێشەی کەرکوک کرد. بەڵام قۆناغی سێیەم وکۆتایی، زیاتر هەوڵی ئایندەبینی ئەو چارەسەر و پێشهاتانە دەدات کە بە ئایندەی یەکلاکردنەوەی کیشەکەوە پەیوەستن، لەسەر ئاستی ناوخۆیی هەرێمی کوردستان وعێراق و لەسەر ئاستی هەرێمی و نێودەوڵەتی.

هەواڵنامەی کتێب

باسی یەکەم:
دۆسییەی فرەڕەهەندی کەرکوک و چارەسەری تەوافوقی

دۆسـییەی کەرکوک دۆسـیەیەکی ئالـۆز و فرەڕەهەندە، چارەسەرەکانیشـی پێویسـتە فرەڕەهەند بـن. لـە ڕەهەنـدی شوناسـی نەتەوەیـی و مـافی چارەنووسـەوە تـا ڕەهەنـدی سـیاسی و ئیـداری و دەسـتووری و ئابـوری و کۆمەڵایەتـی. بۆیـە لێـرەدا هەوڵـدراوە لەسـەر چەنـد ڕەهەندێـک و لـە چەنـد ئاسـتێکدا وێنـای چەنـد چارەسـەرێک بـۆ قەیرانەکـە کـراوە:

یەکەم: حوکمڕانی هاوبەش و چارەنوسی کەرکوک:

چارەنوسـی کەرکـوک دەتوانێـت، چارەنوسـی پەیوەندیەکانـی نێـوان پێکهاتەکانـی عێـراق و پێکهاتەکانـی کەرکـوک لەلایـەک و نێوانـی حکومەتـی فیـدراڵ و حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتان لەلایەکیـترەوە دیاریبـکات. یەکێـک لـەو چارەسـەرانەی لەلایـەن سـکۆلەرەکانی بـواری ململانـێ (بـۆ ئـەو کۆمەڵگایانـەی دابەشـبون بەسـەر چەنـد پێکهاتەیەکـدا) پێشـنیاردەکرێت بریتیـە لـە حوکمڕانیی هاوبـەش (Power-sharing). بـەڵام حوکمڕانیـی هاوبـەش چەندیـن بیـردۆز و پیادەکردنـی مەیدانیـی جیـاوازی هەیـە. ڕەنگـە لـە هـەر کەیسـێکدا جۆرێـک لـە پیادەکردنـی حوکمڕانیـی هاوبەش بـە هۆی تایبەتمەندیەکانـی ئـەو کەیسـە هەبێـت. بـەدەر لـەوەش، پێویسـتە لـە دۆسـیەی کەرکوکـدا چەندیـن پرسـی تـر شـەنوکەو بکرێـت و ڕەهەنـدە ئالۆزەکانـی ئـەم دۆسـییەیە لەبەرچـاو بگیرێـت پاشـان باس لـە چۆنیەتـی پیادەکردنـی حوکمڕانیـی هاوبـەش بکرێـت.

لێـرەدا گرنگـە ئـەو پرسـیارە بکەیـن کـە ئایـا چـۆن دەکرێـت دۆسـییەی کەرکـوک لـە ڕێـی بیردۆزەکانـی حوکمڕانـی هاوبەشـەوە چارەسـەر بکرێـت؟ کـە بـۆ گـەڕان بـە دوای وەڵامـی ئـەم پرسـیارەدا پێویسـتە چەنـد پرسـیارێکیتر بکرێـت: چـی وادەکات دۆسـییەی کەرکـوک هێنـدە ئاڵـۆز بێـت؟ دەبێـت چ هەنـگاو بنرێـت پێـش ئـەوەی بـاس لـە حوکمڕانـی هاوبـەش بکرێـت؟ ئایـا ڕەهەنـد ناوخۆییـەکان کامانـەن کـە دۆسـییەی کەرکوکـی بـەم ئاقـارەی ئێسـتادا بـردوە؟

میکانیزمەکانـی ڕووبەڕووبوونـەوەی فرەیـی ئیسـنیی (Multiethnicity- مەبەسـت لـە فرەیـی ئاینـی، قەومـی، کەلتوریـی و مەزهەبیـە) دوو جـۆری سـەرەکیین کـە بریتییـن لـە: میکانیزمەکانـی سـڕینەوەی فرەیـی و میکانیزمەکانـی دانـان بـە فرەییـدا[1]. دەسـەڵاتدارانی هـەر دەوڵەتێـک بـۆ مامەڵەکـردن لەگـەڵ فرەیـی ئیسـنی پەنـا دەبەنـە بـەر یەکێـک لـەم دوو میکانیزمـە سـەرەکیانە. میکانیزمەکانـی سـڕینەوەی فرەیـی زۆرن لەوانـە تواندنـەوەی فرەیـی لـە بۆتەقـەی پێکهاتـەی زۆرینـە یـان کەمینەیەکـی دەسـەڵاتداردا، دەرکردن و بـەزۆر کۆچپێکردنـی ئەندامانـی پێکهاتەیەکی

1 Brendan O'Leary (2014), Macro-political Approaches to Ethnic Conflict Resolution https://www.youtube.com/watch?v=O76ilgnaaOE

هەولێرنامەی کتێب

ئیسنی یان زیاتر، لە ناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکیتری هەمان وڵات یان بۆ دەوڵەتێکیتر، یاخود ڕەنگە لە هەندێک کەیسدا بگاتە ئاستی جینۆساید لە پێناوی نەهێشتنی ڕۆڵێ فرەیی لە بونیادنانی دامەزراوەکانی دەوڵەتدا. هەروەها دامەزراندنی سیستەمی سیاسی لەسەر بنەمای دیموکراسی زۆرینەش یەکێکە لەو میکانیزمانە. میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی لەسەر داننەنان بە فرەییدا بونیادنراون و لە پێناو کەمکردنەوەی کاریگەرییەکانی فرەییدا لە بەڕێوەبردنی کایەی سیاسیدا پەیڕەودەکرێن. میکانیزمەکانی دانان بە فرەییدا زۆرن بەشێکیان لەسەر ئەو بنەمایە بونیادنراون کە دەبێت فرەیی دانیپێدابنرێت و لە هەندێک کەیسییشدا[٢] وەک بنەمایەکی پێکهێنانی سیستەمی سیاسی مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت. لە میکانیزمەکانی دانان بە فرەییدا فیدراڵیزم و دیموکراسیی تەوافوقی و جۆرەکانیتری حوکمڕانیی هاوبەشن.

ستراتیژی سەرەکی پێش بەکارهێنان و بەگەڕخستنی هەریەک لەم ڕێگایانە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ فرەییدا، ئەوەیە کە سەقامگیریی سیاسیی بێتەکایەوە. سەقامگیریی سیاسیی لەم نوسینەدا وا پێناسەکراوە کە بریتیە لە لەیەکتر نزیکبونەوەی ڕۆڵ و دامەزراوە فەرمی و نافەرمیەکان؛ بەو مانایەی هەتا ڕۆڵ و دامەزراوە فەرمییەکانی وەک حکومەت و پەرلەمان و پارێزگا و ئەنجومەنی پارێزگا نزیکتربن لە خواست و داواکانی خەڵک و پێکهاتەکانەوە، ئەوا سەقامگیریی سیاسی بەهێزترە و پێچەوانەکەشی ڕاستە. لەژێر دەسەڵاتی حکومەتە یەکلەدوایەکەکانی عێراقدا، بە تایبەت لەدوای ڕووخانی سیستەمی پاشایەتی و هاتنەسەرکاری سیستەمی کۆماریی لە ساڵی ١٩٥٨وە تا ساڵی ٢٠٠٣، لە پێناو لاوازکردن و نەهێشتنی جیاوازی و فرەیی ئیسنیدا لە کەرکوکدا، پەنایانبردۆتە بەر وەگەڕخستنی میکانیزمە جیاوازەکانی سڕینەوەی فرەیی. ئەم پەنابردنە بۆ ئەو میکانیزمانە لە پێناو هێنانەکایەی سەقامگیریی سیاسی لە کەرکوک و ناوچەکانی دەوروبەریدا بووە، بەڵام نەک هەر سەقامگیریی سیاسی دروستنەکردووە، بەڵکو نێوانی پێکهاتەکان و ڕۆڵ و دامەزراوە فەرمییەکانی دەوڵەتیان زیاتر بەرفراوانکردووە.

لە پارێزگای کەرکوکدا، بەپێی چەندین بەڵگە، لە سەردەمی حوکمڕانی حیزبی بەعسی عەرەبی ئیشتراکیدا، زۆرێک لە میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی بەکارهێنراوە. لەم ڕێگایەوە ویستراوە شوناسی پێکهاتەی کوردی بە ئاستێکی کەمتریش تورکمانی، لەو شارەدا بەشێوەیەک کاڵبکرێتەوە کە کاریگەرییان لە دامەزراوەکاندا تا کەمترین ئاست کەمبکرێتەوە. لەم پێناوەشدا، لەڕێی هێنانی عەرەب لە باشور و ناوەندی عێراقەوە بۆ ئەوەی نیشتەجێبکرێن لە کەرکوک، پێگەی پێکهاتەی عەرەبیی بەهێزکراوە بەوەی کە ژمارە و قەبارەیان زیادکراوە. لەو میکانیزمە سەرەکییانەی کە حکومەتەکانی عێراق بەکاریهێناون (بە تایبەت لەسەردەمی حکومڕانی بەعسدا) بریتین لە بەعەرەبکرنی کورد بەچەند شێوەیەکی جیاوازی وەک دەرکردنی کوردەکان لە کەرکوک و هاوردەکردنی عەرەب و دابەشکردنی زەویی نیشتەجێبون بەسەریاندا. کوردەکان لەسەر کارەکانیان دووردەخرانەوە یان بۆ

٢ وەک دیموکراسی زۆرینە.

کارکردن دەبرانە پارێزگاکانی ناوەند و باشوری عێراق. بەبەعسیکردنی کورد و تورکمان یەکێکتر بوو لەو میکانیزمانەی کە بە چڕیی کاری لەسەردەکرا. زیادلەوەش، لە ساڵی ١٩٨٨دا پرۆسەی ئەنفالکردنی کوردەکانی کەرکوک و ناوچەکانیتری کوردستان دەستپێکرد [٣]، (بەپێی ڕاپۆرتێکی هیومان ڕایتس وۆچ) تیایدا لەساڵی ١٩٩٣دا نزیک لە ١٠٠،٠٠٠ کەس [٤] گیانیان لەدەستداوە و زۆرینەیان لە بیابانەکانی باشوری عێراقدا زیندەبەچاڵکراون (لە ساڵانی دوای ٢٠٠٣وە چەندین گۆڕی بەکۆمەڵی کوردەکان لە بیابانەکانی عێراقدا دۆزرانەوە). هەموو ئەم میکانیزمانە بۆشایی نێوان خەڵک (بە تایبەت پێکهاتەی کورد لە کەرکوک) و ڕۆڵ و دامەزراوە فەرمیەکانی هێندەیتر فراوانکرد، بەمەش سەقامگیریی سیاسی بەرەو نەمان ڕۆیشت. لێرەوە دەگەینە ئەو دەرەنجامەی کە ناکرێت چیتر لە ڕێگەی بەکارهێنانی میکانیزمەکانی لەناوبردن و سڕینەوەی فرەیی ئیسنییەوە مامەڵە لەگەڵ فرەپێکهاتەیی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تری دەوروبەریدا بکرێت، چونکە نەک هەر سەقامگیریی بەهێز ناکات بەڵکو بەرەو لە ناوچوونی دەبات. لە دوای ٢٠٠٣ و ڕووخانی دەسەڵاتی حیزبی بەعسەوە، نەک تەنها کەرکوک بەڵکو هەموو پارێزگا و پێکهاتەکانی عێراق گەیشتبونە ئەو باوەڕەی کە دەبێت لە عێراقی نوێدا سیستەمێکی سیاسی پیادە بکرێت کە پشتبەستوو بێت بە وەگەڕخستنی میکانیزمەکانی ئیدارەی فرەیی و دانان بەگرنگییاندا لە دروستکردنی سەقامگیریی سیاسیدا.

دووەم: چارەسەری کێشەی کەرکوک لە دوای ٢٠٠٣تا٢٠١٨:

لەدوای ٢٠٠٣وە و دوای ئەوەی میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی لە کەرکوک و عێراق بە گشتی شکستیهێناو نەیتوانی سەقامگیریی سیاسی بهێنێتە کایەوە، دەسەڵاتی کاتیی هاوپەیمانان (Coalition Provisional Authorities -CPA) و ئەنجومەنی حوکم لە عێراق (نوێنەرانی پێکهاتە ئسینیەکانی عێراق) پەنایانبردە بەر بەکارهێنان و وەگەڕخستنی میکانیزمەکانی دانان بە فرەیی ئیسنیدا لە عێراق. هەر خودی ئەنجومەنی حوکم دانانێکی ئاشکرابوو بە دامەزراندنەوەی عێراقی نوێ لەسەر بنەمای گرنگیدان بە پێکهاتە ئیسینەکان [٥]. دوای هەڵوەشانەوەی ئەنجومەنی حوکم و دەسەڵاتی کاتیی هاوپەیمانان، حکومەتێکی کاتیی شوێنیگرتنەوە کە ئەویش لەسەر بنەمای دانان بە پێکهاتەکاندا دامەزرابوو و پۆستەکانی لەسەر هەمان بنەما دابەشکرابوون، ئەمەش بۆ حکومەتەکانی دوای ٢٠٠٥ تا ئێستا هەر ڕاستە. بێگومان ئەم بەگرنگگرتنەی پێکهاتە ئیسنیەکان و فرەیی ئیسنی کاریگەریی لەسەر کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان بەجێهێشت.

---

٣ بەپێی بڕیاری دادگای باڵای عێراق بە جێنۆساید ناسێنراوە.

4 Human Rights Watch (1993). Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds. Available on https://www.hrw.org/reports/1993/iraqanfal/ (accessed 12/02/18)

٥ ئەم ئەنجومەنە لە ژێر سەپەرشتی دەسەڵاتی کاتی هاوپەیمانان‌دا کاریدەکرد و پێکهاتبوو لە ٢٥ کەسایەتی لە پێکهاتە جیاوازەکان (١٢ کەسایەتی پێکهاتەی شیعەی عەرەب و ٥ کەسایەتی سونەی عەرەب و ٥ کەسایەتی پێکهاتەی کوردی و ٣ نوێنەر لە پێکهاتەکانی تر).

بـۆ چارەسـەرکردنی دۆزی کەرکـوک، وەک هەسـتیارترین ناوچـەی جێناکـۆک لـە عێراقـدا و دوای ئـەوەی کـە میکانیزمەکانـی سـڕینەوەی فرەیـی ئیسـنی نەیانتوانـی ئامانجەکانـی خۆیـان بپێکـن، لـە دەسـتووری عێراقیـدا مادەیەکـی تایبـەت بـە ئاسـاییکردنەوەی بارودۆخـی ئـەو ناوچانـەو و سـڕینەوەی ئاسـەوارەکانی ئـەو میکانیزمـە نادیموکرسـییانەی لەلایـەن دەسـەڵاتی بەعسـەوە بەگەڕخرابـون دانـرا. مـاددەی ١٤٠ی دەسـتووری هەمیشـەیی عێراقیـش جەختـی لـە جێبەجێکردنـی مـاددەی ٥٨ی یاسـای ئیـدارەی ڕاگوزەریـی کـردەوە و بـە ٣ قۆنـاغ دەیویسـت کێشـەکانی نێـو دۆسـییەی کەرکـوک چارەسـەر بـکات، کـە ئەوانیـش ئاسـاییکردنەوە، سـەرژمێریی و ڕیفرانـدەم بـوون. بەپێـی هەمـان مـاددەی دەسـتوور دەبـوو هـەر سـێ قۆناغەکـە لـە ٢٠٠٧/١٢/٣١ جێبەجێبکرانایـە، بـەڵام تەنهـا ڕێژەیەکـی کـەم لـە مامەڵەکانـی هاوڵاتیـان لـە قۆناغـی یەکـەم تەواوبـووە، چجـای دەسـتکردن بـە جیبەجێکردنـی قۆناغەکانیـتر[٦]. ئـەم مادەیـە نەیتوانیـوە، تـا سـاتی نوسـینی ئـەم توێژینەوەیـەش، چارەسـەرێکی گشـتگیر و هەمیشـەیی بێـت بـۆ کێشـەکانی دۆسـییەی کەرکـوک و ناوچـە جێناکۆکـەکان.

دۆسـییەی کەرکـوک، وەک ناوچەیەکـی جێناکـۆک، هێنـدە ئاڵۆزبـووە کـە وەک کەیسـێکی تایبـەت جیاکراوەتـەوە لـە هەمـوو پارێزگاکانـی تـری عێـراق. لـە کەرکوکـدا، تـا ئێسـتا لەبـەر هەسـتیاریی ئـەم کەیسـە تەنهـا یەکجـار هەڵبـژاردن بـۆ ئەنجومەنـی پارێـزگای کەرکـوک لـە سـاڵی ٢٠٠٥ ئەنجامـدراوە، لـە کاتێکـدا لـە هەمـوو پارێزگاکانیـتری عێراقـدا سـێ هەڵبـژاردن ئەنجامـدراوە، لـە سـاڵانی ٢٠٠٥ و ٢٠٠٩ و ٢٠١٣ دا (لـە هەرێمـی کوردسـتان لـە ٢٠١٤ کۆتـا هەڵبژاردنـی ئەنجومەنـی پارێـزگاکان ئەنجامـدراوە). تـا ئێسـتاش لـە پەرلەمانـی عێـراق و لـە ناوەنـدە سیاسـیەکاندا گفتوگـۆ دەربـارەی ئەنجامدانـی هەڵبژاردنـی ئەنجومەنـی پارێـزگاکان لـە کەرکـوک لـە ئارادایـە. لـە پـاش ١٧ی ئۆکتۆبـەری٢٠١٧ەوە، پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان کەرکـوک و ناوچەکانـی جێناکۆکەکانیـتر بـە داگیرکـراو دەناسـێنێت و پێیوایـە ناکرێـت هەڵبـژاردن لەژێـر سـایەی داگیرکاریـدا ئەنجامبدرێـت ٧. لایەنەکانیـتر لـە پێکهاتـەی تورکـمان و عـەرەب کـە پێشـتر لاوازبـون و کەمدەسـەڵاتی هێـزە سیاسـییە کوردییـەکان بـە هەلێـک بـۆ جەختکردنـەوە لەسـەر ئەنجامدانـی هەڵبـژاردن لـە کەرکـوک دەزانـن، بـەڵام دەیانەوێـت پۆسـتە باڵاکانـی کەرکـوک، بـە ڕێـژەی ٣٢٪-٣٢٪-٣٢٪ بەسـەر پێکهاتەکانـی کـورد، عـەرەب و تورکمانـدا دابەشـبکرێت و پێکهاتـەی مەسـیحیش لـە ٤٪ پۆسـتەکانی پێبدرێـت[٨]. ئـەم پێشـنیارە تـا ئێسـتا نەیتوانیـوە دەنگی

---

٦ چاوپێکەوتن لەگەڵ خالید شوانی ساڵی ٢٠١٣ لە لایەن د.جلال حسن مصطفى، توێژەر لە سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی.

٧ خەسرۆ گۆران: لە کەرکووک بەشداریی هەڵبژاردن ناکەین http://www.kdp.info/a/d.aspx?l=13&a=106688

٨ حسـين داود، أزمـة كركـوك تعقـد المشـهـد الانتخـابي في العـراق، الأحـد، ٢٨ ينايـر/ كانـون الثـاني ٢٠١٨، الحيـاة التجريبـي عـلى الرابـط الآتي: http://www.alhayat.com/Articles/٢٦٩٩٤٤٦٥/

کورد بەدەستبهێنێت چونکە خۆیان بە زۆرینە دەزانن [٩] و ئەم دابەشکردنەش بە جۆرێک لە ستەمی کەمینە دەزانن بەرامبەر بە زۆرینە. لێرەدا دەکرێت بپرسین ئەگەر ماددەیەکی دەستووری نەیتوانیبێت کێشەکانی دۆسییەی کەرکوک چارەسەر بکات و تا ئێستا تەنها یەک هەڵبژاردنیش ئەنجامدرابێت، چۆن دەتوانێت چارەسەری کێشەکانی دۆسییەکە بکات و بە چ میکانیزمێک ئەگەری سەرکەوتنی دەبێت؟

چۆن دەکرێت چارەسەری کێشەی کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکانی تر بکرێت؟

هەستیارترین کێشەی نێو دۆسییەی کەرکوک ئەوەیە کە کەرکوک بە قووڵی دابەشبوە بەسەر چەند پێکهاتەیەکی ئیسنیدا. زەحمەتە دیموکراسی زۆرینە بتوانێت چارەسەری کێشەی ئەو کۆمەڵگایانە بکات بە تایبەت کە پێشینەیەکی دیکتاتۆری و چەوساندنەوەی پێکهاتەکان لە ئارادا بووبێت. گرفتی گەورە تەنها لە کەرکوک خۆیدا نیە کە فرەئیسنیە، بەڵکو لەوەدایە کە عێراق (بە تایبەت لەدوای هاتنە سەرکاری سەردەمی کۆمارییەوە(١٩٥٨)، بە گشتی مێژوویەکی پڕ لە ستەم و چەوسانەوە و ڕەتکردنەوەی مافی کوردەکان و تەعریبکردنی لەخۆگرتووە. دیموکراسیەت لە عێراقدا ناکامڵ و پڕ لە قەیرانی هەیە. ئەم قەیرانانە لە کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکانی دەوروبەریدا قوڵتر و سەختتر دەردەکەون. بۆیە پرسیاری هەستیار و سەرەکی ئەوەیە چۆن دەتوانرێت کێشەی کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکانیتر بە شێوەیەک چارەسەر بکرێت کە بتوانێت سەقامگیری سیاسی لە کەرکوکدا دروستبکات و بەشداریش بێت لە دروستکردنی سەقامگیریی سیاسی لە عێراقدا؟

بۆ ئەوەی هەر ڕێگاچارەیەک لە کەرکوکدا سەرکەوتووبێت، وەک ناوچەیەکی جێناکۆک و دابەشبوو بەسەر چەندین پێکهاتەی ئیسنیدا، ئەوا دەبێت ئەم خاڵانە لەبەرچاوبگرێت:

- یەکەم، لەبەر دابەشبوونی پێکهاتەکانی کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکانی بەسەر سێ پێکهاتەی سەرەکییدا، کورد، تورکمان و سوننەی عەرەب، نابێت لە هەر ڕێگاچارەیەکدا کە تەبەنیدەکرێت هیچ یەک لەم پێکهاتانە لە دروستکردنی بڕیاری سیاسی بێبەشبکات. یەکێک لە کێشە بنەڕەتییەکانی سەقامگیرنەبوونی باری کەرکوک ئەوەیە کە پێکهاتەیەک خۆی بە بەشداری ڕاستەقینە لە دامەزراوەکانی کەرکوک و دروستکردنی بڕیاری سیاسیدا نەزانیوە [١٠].

- دووەم، لەبەر ئەو گۆڕانکاریە بنەڕەتیانەی لە دیمۆگرافیا و کارگێڕیی ئەو پارێزگایەدا و بەمەبەستی تواندنەوەی هەندێک لە پێکهاتەکانیدا ئەنجامدراوە (بە تایبەت لە سەردەمی

---

٩ ڕووداو، الكورد يرفضون توزيع المناصب في كركوك على أساس ٣٢٪ لكل مكون، ٥/٢/ ٢٠١٨ على الرابط الآتي:
http://www.rudaw.net/arabic/kurdistan/05022018

١٠ چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز حەسەن تۆران، ئەندام پەرلەمان لە خولی سێیەمی پەرلەمانی عێراق لە ڕۆژی ٢٠١٨/٢/١٨. چاوپێکەوتنەکە لەلایەن د.جەلال حەسەن مستەفا، توێژەر لە سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەییەوە ئەنجامدراوە.

حوکمداری حیزبی بەعسدا). گرنگە هەر ڕێگاچارەیەک لە گێرانەوەی ماف بۆ مافخوورواواندا هاوکاربێت. لەم ڕێگایەشەوە دەتوانرێت ئەو پەیامە بگەیەنرێتە پێکهاتەکان و خەڵکی ئاسایی، کە ئیتر خۆیان خاوەنی بڕیاری سیاسیین و سەردەمی چەوساندنەوە و بێبەشکردن تێپەڕێنێت. ئەمە وادەکات هاونیشتمانیان بە شوناسە جیاوازەکانیانەوە لە دروستکردنی سەقامگیریی سیاسیدا بەشداربن.

- سێیەم، هەرچارەسەرێک دەبێت تا ڕادەیەک سەربەخۆییەک لە بڕیاردانی کەلتورییدا بۆ پێکهاتە جیاوازەکان بهێڵێتەوە. مەبەست لە سەربەخۆیی کەلتووریی بریتیە لە سەربەخۆیی ئەو ناوەندانەی کە بەشدارن لە دروستکردن و پەرەپێدانی کەلتور، کە خوێندن و دەزگا ڕۆشنبیرییەکان بە زمانی پێکهاتەکان دەگرێتەخۆی.

سێیەم: حوکمڕانی هاوبەش وەک چارەسەری کێشەی کەرکوک:

حوکمڕانیی هاوبەش دوو جۆری سەرەکی هەیە کە ناودەبرێن بە: دیموکراسیەتی تەوافوقی و سێنتریپێتاڵیزم (ناوەندگەرایی- Centripetalism). هەریەک لەم تیۆرانە ئارگومێنتی تایبەت بەخۆیان هەیە تا بیسەلمێنن کە هەر یەکێکیان گونجاوترە لەوەیتر و دەتوانێت سەقامگیریی سیاسیی لەو ناوچانەدا بونیادبنێت کە بە قوڵیی دابەشبوون بەسەر چەند پێکهاتەیەکی ئیسنی جیاوازدا. لەم نوسینەدا زیاتر جەخت لە دیموکراسیەتی تەوافوقی بۆ چارەسەری کێشەی کەرکوک دەکەینەوە، بەڵام لە ناواخنی چارەسەرەکەدا بەشێک لە ڕەخنەکانی سێنتریپێتاڵیزم لەبەرچاو دەگرین.

دیموکراسیەتی تەوافوقی لە چەندین کەیسدا لە جیهان بەکارهاتووە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی ئەو ناوچانەی کە بەقووڵیی دابەشبوون بەسەر چەند پێکهاتەیەکی ئیسنی جیاوازدا وەک لوبنان و بەلجیکا ئێرلەندای باکور و چەندین کەیستر. لە هەندێک لەم کەیسانەدا ڕەنگە پێکهاتەکان دووچاری شەڕی ناوخۆ بوونایەتەوە ئەگەر تەبەنی دیموکراسیەتی تەوافوقیان نەکردایە. بەڵام مەرج نیە لە نێو سیاسەتی ڕۆژانەدا بەتەواویی سەقامگیر بێت. ئارێند لایپارت (Arend Lijphart) یەکێکە لەو سکۆڵەرە دیارانەی کە سەرەتاکان و بنەڕەتەکانی تیۆری دیموکراسیەتی تەوافوقی خستۆتەڕوو. لایپارد گەیشتە ئەو قەناعەتەی کە دەکرێت دیموکراسی تەوافوقی (وەک هۆڵەندای ساڵانی شەستەکان) لەو دەوڵەتانەدا کە چەندین پێکهاتەی جیاوازیان تێدایە لە بەدیهێنانی سەقامگیریی سیاسیدا سەرکەوتوو بێت[11]. کاتێک لە ساڵی ١٩٦٩دا بۆ یەکەمجار ئارتیکلێکی لەسەر دیموکراسیەتی تەوافوقی نووسی، تیۆریی باو تەنها دیموکراسیەتی زۆرینە بوو، کە بۆ نمونە لە بەریتانیادا پەیڕەو دەکرا.

ئارێند لایپارت دەنوسێت دەکرێت دیموکراسی لەو کۆمەڵگایانەی بە قووڵی دابەشبون

11 Arend Lijphart (1969). Consociational Democracy, World Politics, Vol. 21, No. 2, pp. 207-225.

بەسەر چەند پێکهاتەیەکی جیاوازدا سەرکەوتوو بێت ئەگەر تەوافوقی بێت، کە ئەم بنەمایانەی هەیە:

یەکەم: حکومەتێکی هاوپەیمانیی فراوان (Grand coalition) کە تیایدا هەموو پێکهاتە دیارەکانی ئەو کۆمەڵگایە نوێنەرایەتی کرابن، جا پێکهاتەکان لە ڕووی زمان یان ئاین یان مەزهەبەوە جیاواز بن (واتە پێکهاتەی ئیسنی بن).

دووەم: ئەو پێکهاتە ئیسنیانە دەبێت خاوەنی خۆبەڕێوەبەریی کەلتوریی (Cultural autonomy) بن.

سێیەم: ڕێژەییبوون (Proportionality) لە نوێنەرایەتی سیاسی و دامەزراندنی مەدەنیدا.

چوارەم: ڤیتۆی کەمینە (Minority veto) سەبارەت بە مافە گرنگەکانی کەمینەکان و سەربەخۆیی کەلتورییان[١٢].

لایپارد باس لەوە دەکات ئەم بنەڕەتانەی دیموکراسیی تەوافوقی دەکرێت بە چەندین شێوەی جیاواز بە دامەزراوەیی بکرێن. دەکرێت دامەزراندنی سیستەمی سیاسیی لەسەر بنەمای دیموکراسی تەوافوقی لە کۆمەڵگایەکەوە بۆ یەکێکیتر دامەزراوەی جیاواز بهێنێتەکایەوە. دەکرێت سەرکەوتن و کارابوون یان شکستی ئەو دامەزراوە تەوافوقییانە لە کەیسێکەوە بۆ کەیسێکی تر جیاوازبن[١٣].

ڕەنگە لە کەرکوک و ناوچە جێناکۆکانیدا هێنانەکایەی دیموکراسیی تەوافوقی تا ڕادەیەک ئاسانتر بێت لە هەندێک کەیسی تر. چەند هۆکارێک وادەکەن ئەم ئارگومێنتە سازبکەین. یەکێک لەو هۆکارانە ئەوەیە دەستووری عێراقی ڕێگر نیە لە تەبەنیکردنی شێوازێکی تایبەت لە خوبەڕێوەبەریی لە هەر پارێزگایەکی عێراقدا. لە دەستووری عێراقیدا، بەدەر لەوەی هاوڵاتیان، بە جیاوازی زمان و مەزهەب و ئاینیانەوە، بە یەکسانی مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێت و هەمان مافیان هەیە، بەڵام پێکهاتەکان دەتوانن مافە کەلتوریەکانی خۆیان لە خوێندن و گەشەپێدانی بنەما پەروەردەییەکان و هەبوونی قوتابخانەی تایبەت پیادەبکەن. مادەی ٣ی دەستوور دان بەوەدا دەنێت کە عێراق وڵاتی نەتەوە و دین و مەزهەبە جیاوازەکانە و مادەی٤ی برگەی یەک زمانی عەرەبی و کوردی بە زمانی فەرمی لە عێراقدا دەناسێنێت و لەسەر ئەوەی کە تورکمان و سریان و ئاشوریەکان مافیان هەیە جەختدەکاتەوە، نەوەکانیان لە دامەزراوە فێرکاریەکانی حکومەتدا بە زمانی دایک گۆشبکەن و لە دامەزراوە فێرکاریە تایبەتیەکانیشدا دەتوانن هەر زمانێکی تر بۆ خوێندن تەبەنیی بکەن. برگەی ٤ی مادەی ٤ی

---

12 Arend Lijphart (1996). The Puzzle of Indian Democracy: A Consociational Interpretation, The American Political Science Review, Vol. 90, No. 2, pp. 258-268

13 Arend Lijphart (2008). Thinking about Democracy: Power sharing and majority rule in theory and practice, Routledge, Oxford, UK. p.4

دەستوور هەردوو زمانی تورکمانی و سریانی لەو یەکە ئیداریانەدا کە چڕیەکی دانیشتوان (کثافة سکانیة) پێکدەهێنن بە زمانی فەرمیی دەناسێنێت. دادگای باڵای فیدراڵی لە عێراق تەفسیری "چڕی دانیشتوان" بەوە دەکات ئەو کۆمەڵانەن کە قورسایی و دەرکەوتنێکی دیاریان هەیە لەو شارانەدا کە چەندین پێکهاتەی قەومی جیاوازیان تێدایە و کاریگەرن لە ڕەوتی کۆمەڵگا و بەشدارن لە بزاوتنیدا، ئەمەش بەپێی بڕیارەکەی دادگای باڵای فیدراڵی، بەسەر تورکمان و سریانیەکانی کەرکوکدا جێبەجێدەبێت[14]. هەر بەپێی هەمان بڕیاری دادگای باڵای فیدراڵی، تابلۆکانی ڕێنیشاندان و ڕێبەدیکردن لە کەرکوکدا دەتوانرێت بە هەر ٤ زمانی کوردی، عەرەبی، تورکمانی و سریانی بنوسرێن. لە ئێستادا ئەم بڕیارە لە کەرکوکدا لە زانکۆ و ڕێگاوبان و شوێنە فەرمیەکانی تردا پەیڕەودەکرێت. ئەم مادەیەی دەستوور ئەوە دەگەیەنێت کە حکومەت پێویستە بودجەی خوێندن و پەروەردە بە هەر زمانێکی ناو خاکی عێراق فەراهەمبکات. ئەمە جێبەجێکردنێکی ڕوونی بنەمای سێیەمی تیۆرەی دیموکراسی تەوافوقییە کە باس لە سەربەخۆیی کەلتوریی هەموو پێکهاتە ئیسنیە دیارەکان دەکەن.

بنەڕەتی یەکەمی تیۆرەکەی لایپارد باس لە دروستکردنی حکومەتێکی هاوپەیمانیی فراوان و گشتگیر دەکات لەو پێکهاتانەی کە قورساییەکی دیار و بەرچاویان لەو ناوچەیەدا هەیە. لایپارد پێیوایە ئەم بنەڕەتەی یەکەم ناتوانێت دەستی لێهەڵبگیرێت ئەگەر بمانەوێت سەقامگیریی سیاسی لە ڕێی دیموکراسیی تەوافوقییەوە لەو ناوچانە بەدیبهێنین کە بە قووڵی بەسەر چەندین پێکهاتەی ئیسنی جیاوازدا دابەشبوون. کە هەریەک لەم بنەڕەتانەی تیۆرەکەی لایپارد، دەکرێت بەچەند شێوازی جیاواز بە دامەزراوە بکرێن. لە کەرکوکدا جۆرێک لە حکومەتی لۆکاڵی فراوان و گشتگیر بوونی هەبووە، بەڵام لەبەر هەستیاریی بارودۆخی کەرکوک و بۆ خۆلادان لە ناسەقامگیریی، تا ئێستا تەنها یەک هەڵبژاردن لە ساڵی ٢٠٠٥ بۆ حکومەتی لۆکاڵی کەرکوک ئەنجامدراوە. هەر سێ پێکهاتە سەرەکیەکەی کەرکوک (کورد، عەرەب و تورکمان) لە حکومەتی لۆکاڵیی کەرکوک و لە ئەنجومەنەکەیدا نوێنەریان هەبووە، بەڵام بەردەوام تورکمان و عەرەب لەوە ناڕازیی بوون کە کورد هێندەی قورسایی خۆیان مافیان پێنەدراوە و لە دوای ٢٠٠٣ وە ڕێژەی کورد لە دامەزراوەکاندا زۆر زیادیکردووە[15]. لەم پێناوەشدا چەندین جار پێکهاتەکان بەسەرپەرشتی نێردەی نەتەوە یەکگرتووەکان

---

١٤ بڕیاری دادگای باڵای فیدراڵی ژمارە ١٥ی ساڵی ٢٠٠٨. لەسەر ئەم لینکە دەقی بڕیارەکە بخوێنەوەرە https://www.iraqfsc.iq/krarat/2/2008/15_fed_2008.pdf

١٥ چاوپێکەوتن لەگەڵ حسن توران لە ٢٠١٨/٢/١٨. چاوپێکەوتنەکە لەلایەن د.جلال حسن مصطفی، توێژەر لە سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی، ئەنجامدراوە.

هەولێرنامەی کتێب

(یونامی-UNAMI) کۆبونەویان ئەنجامداوە بۆ چارەسەرکردنی ئەو گرژیانەی لە نێوان نوێنەرانی ئەو پێکهاتانەدا دروستبوون. لە ساڵی ٢٠٠٩ دا نوێنەرانی کەرکوک (کە ٢٥ کەس بوون) لە ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوک و هەموو پێکهاتە جیاوازەکان بەشداریانکرد، لە وێرکشۆپی "جیبەجێکردنی ڕاگەیاندنەکەی دەریای مردوو: چارەسەرە دادەپەروەر و دوورمەوداکانی تەحەدیەکانی حوکم لە کەرکوکدا" و ئیمزایان لەسەر چەند چارەسەرێک کرد بۆ ئەوەی بە زووترین کات بخرێنە بواری جێبەجێکردنەوە. لە گرنگترین ئەو چارەسەرانە درووستکردنی حکومەتێکی گشتگیرە لە پێکهاتە سەرەکی و دیارەکانی کەرکوک. پۆستەکانی ئەم حکومەتە لۆکاڵییە لە نێوان ئەو پێکهاتانەدا بەڕێژەی لە ٣٢٪ بۆ هەریەک لە پێکهاتەکانی کورد و عەرەب و تورکمان و لە ٤٪ یش بۆ پێکهاتەی مەسیحی. ئەم ڕێکەوتنەی پێکهاتە جیاوازەکان لەسەر ئەم دابەشکردنەی پۆستەکان بە "ڕێکەوتنی بەرلین" ناسراوە. دابەشکردنی ئەم پۆستانە جەختکردنەوەیە لە جێبەجێکردنی مادەی ٢٣ی یاسای هەڵبژاردنی ئەنجومەنی پارێزگاکانی ساڵی ٢٠٠٨.

لە ئێستادا تورکمان و عەرەبەکان جەخت لەسەر جێبەجێکردنی ئەم ڕێکەوتنە و مادەی ٢٣ یاسای هەڵبژاردنەکانی ئەنجومەنی پارێزگاکانی ساڵی ٢٠٠٨ دەکەنەوە، بەڵام پێکهاتەی کوردیی ڕەتیدەکاتەوە. هۆکاری ڕەتکردنەوەکەش ئەوەیە کە کورد خۆی بە زۆرینە دەزانێت و دابەشکردنی پۆستەکان بە یەکسانیی لە نێوان ئەو سێ پێکهاتە سەرەکییە بە دادپەروەرانە نابینێت. لە ڕاستیدا، ئەم "دابەشکردنە یەکسانە" لە بنەڕەتدا پێشنیاری سەرکۆماری ئەو کاتی عێراق (جلال تاڵەبانی) بوو و لە ناو ئەوانەشدا کە ئیمزایان لەسەر کردووە ئەندامانی باڵای حیزبە کوردستانییەکانی کەرکوک هەن. ئەوەی لە ئێستادا بە پێویست دەزانرێت ئەوەیە کە نوێنەری پێکهاتە سەرەکییەکانی کەرکوک جارێکیتر دەستبکەنەوە بە دانووستاندن بۆ ئەوەی بگەنە دابەشکردنێکی نوێی پۆستەکان بەشێوەیەک هەموو پێکهاتەکان ڕازیبکات و دادپەروەریی تێدا بەدیبێت.

هەردوو بنەڕەتەکەی تری تیۆرەی دیموکراسیی تەوافوقی کە ڕێژەییانە دابەشکردنی پۆستەکان و ڤیتۆی کەمینەن، دەکرێت بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی خۆیان لە بەرەنجامی حکومەتی گشتگیردا دروستبن. وەک لە سەرەوە ئاماژەی پێدرا دەکرێت بە پێی ڕێکەوتنی بەرلین و مادەی ٢٣ی ئاماژەپێدراو پۆستەکانی کەرکوک بە یەکسانیی دابەشبکرێت لە نێوان پێکهاتە سەرەکیەکانی کەرکوکدا. هەربەپێی هەمان ڕێکەوتن و مادە، ئەو پۆستانەی ئەم دابەشکردنە دەیگرێتەوە هەموو پۆستە باڵاکانی (وەک پارێزگار، جێگری پارێزگار، سەرۆکی ئەنجومەن و هەندێک پۆستی تر) و پۆستە مامناوەند و پۆستە بچوکەکانن. ئەم ڕێژەیی دابەشکردنەی پۆستەکان گرفتی زۆرە. گرفتی سەرەکی ئەم جۆرە لە دابەشکردنی پۆستەکان ئەوەیە کە ناودەبرێت بە ستەمی کەمینە (Minority tyranny). لەبەرئەوەی

لە دوای ٢٠٠٣وە تا ئێستا نە لە عێراق و نە لە کەرکوک سەرژمێریی نەکراوە و ڕوون نییە کە هەر یەک لە پێکهاتەکان لە سەدا چەندی دانیشتوانی کەرکوک پێکدەهێنن، لە ئێستادا کوردەکان خۆیان بە زۆرینە دەزانن و وایدەبینن دابەشکردنی پۆستەکان بە یەکسانی ستەمێکە لە زۆرینە لەلایەن کەمینەکانەوە. گرفتێکی تر ئەوەیە ئەم چارەسەرە، دابەشکردنی پۆستەکان بە یەکسانیی، بە"هەمیشەیی" بوونێتی. دەکرێت بۆ ماوەیەکی کاتی و بۆ چەند خولێک ئەم چارەسەرە بتوانێت سەقامگیریەکی سیاسیی دروستبکات ئەگەر پێکهاتەکان لەسەری ڕێکبکەون، بەڵام لە دوورمەودادا ئەگەری زۆرە ناسەقامگیریی بهێنێتەکایەوە، چونکە ڕێژەی دانیشتوان دەگۆڕێت و سیاسییەکانیش هەڵوێست و بۆچونەکانیان دەگۆڕدرێن. گرفتێکی تری ئەم دابەشکردنە ئەوەیە تەنها کەسە حیزبییەکانی ناو پێکهاتەکان دەتوانن ئەم پۆستە باڵا و مامناوەند و بچوکانە وەربگرن، ئەمەش ڕێگە خۆش دەکات بۆ ئەوەی کەسانی نەشیاو و ناشایستە ببنە بەرپرس. بەرەنجامی ئەمەش بریتی دەبێت لە زیادبوونی گەندەڵی و بەرتیل و ناچالاکی فەرمانگەکان و بێزاربوونی هاووڵاتیان لە بیرۆکراسیەتی فەرمانگەکان و چەندین شوێنەواری تری ئەم جۆرە دابەشکردنەی پۆستەکان.

ڤیتۆی کەمینەکان دوا بنەڕەتی تیۆرەکەی لایپاردە کە بە دیموکراسیی تەوافوقی ناسراوە. ڤیتۆی کەمینەکان بۆ ئەوەیە ئەگەر یەکێک لە پێکهاتەکان وا هەستی کرد زیانمەند دەبێت لە دەرکردنی بڕیارێک یان یاسایەک ئەوا بتوانێت ڕێگربێت لە تێپەڕاندنییان. بەمەش هیچ یەکێک لە پێکهاتەکان خۆیان بە زیانمەند نازانن و هەوڵی ڕاوەستاندن نادەن لە دژی پرۆسەی سیاسی و سەقامگیریی سیاسی دروستببێت. لە ڕاستیدا، ڤیتۆی کەمینە دەتوانرێت لە چەند دامەزراوەیەکی کەرکوکدا پیادەبکرێت بە تایبەت لە ئەنجومەنی پارێزگادا کە شوێنی دەرکردنی بڕیار و یاساکانە بۆ پارێزگاکە. بەڵام نابێت ئەوە لە یادبکرێت کە ڤیتۆی کەمینە چەند لایەنێکی نێگەتیڤیشی هەیە کە دەبێت بە میکانیزمی گونجاو خۆی لێ بەدوور بگیرێت. یەکێک لەو خاڵە نێگەتیڤانە ئەوەیە کە بڕیاردان زۆر قورس دەبێت و ماوەیەکی درێژی دەوێت و بەمەش هاووڵاتییان زیانمەند دەبن و بڕیاردانیش کات و تێچونێکی زۆری دەبێت. بۆ ئەوەی بتوانرێت چارەسەری ئەم گرفتە بکرێت پێویستە دوو هەنگاوی گرنگ بنرێت: یەکەم هەنگاو ئەوەیە کە میکانیزمی گونجاو دابنرێت بۆ ئەوەی بەکارهێنانی ڤیتۆی کەمینەکان سنووردار بکرێت بە هەندێک بواری دیاریکراو و تایبەتەوە کە ڕاستەوخۆ و بە ڕوونی زیانبەخش بێت لەسەر بوون و گەشەی هەریەک لە پێکهاتەکان. دووەم هەنگاویش ئەوەیە کە ڤیتۆی کەمینەکان دانەبەزێتە ناو هەموو دامەزراوەکان، بەڵکو تەنها لە ئەنجومەنی پارێزگادا پەیڕەو بکرێت.

چوارەم: فاکتەرە کاریگەرەکانی سەر دیموکراسی تەوافوقی لە کەرکوک:

دەبێت ئەوە ڕوون بێت کە دیموکراسیی تەوافوقی ڕەنگە چارەسەربێت بۆ ئەو کێشانەی کەرکوک کە ناوخۆیین و پەیوەندیان بە سیاسەتی ناو پارێزگاکەوە هەیە، بەڵام هەندێک فاکتەری دەرەکی هەن کە کاریگەر دەبن (بە شکست یان سەرکەوتن) لەسەر چارەسەری کێشەی کەرکوک. دەبێت ئەم فاکتەرانە بە ووردی و بە جیا لەبەرچاو بگیرێن و مامەڵەیان لەگەڵ بکرێت و چارەسەری سەربەخۆیان بۆ بدۆزرێتەوە. هەندێک لەو فاکتەرانە:

یەکەم، کاتێک باسی چارەسەری تەوافوقی بۆ کەرکوک دەکەین دەبێت بپرسین: بۆ کام باری سیاسیی کەرکوک سەرکەوتوترە، کاتێک کەرکوک لە باری ئێستایدا بمێنێتەوە یان بێتە بەشێک لە هەرێمی کوردستان یان ببێتە هەرێمێکی سەربەخۆ؟ لە ڕاستیدا، وەڵامی ئەم پرسیارە دەبێت بە پرۆژەیەکی نوسینی سەربەخۆ ئەنجام بدرێت، بەڵام پێشبینیەکان بۆ ئەوە دەچن کە ئەگەر کەرکوک ببێتە هەرێمێکی سەربەخۆ، ئەوا هەم کاریگەری دەرەکی لەسەر کەمدەبێتەوە و هەم هێز و دەسەڵاتی ناوخۆییشی زیاتردەبێت. کە وا دەکات لایەنەکان پۆستی زیاتریان هەبێت لە حکومەتی هەرێمی کەرکوکدا و زیاتر خۆیان بە خاوەنی هەرێمەکە بزانن و خۆیان بە بێبەش نەزانن و بەمەش سەقامگیریی زیاتر دروستدەبێت.

دووەم، کێشەی کەرکوک ڕەهەندی دەرەکی (هەرێمی کوردستان و حکومەتی فیدراڵی) و ڕەهەندی هەرێمیی (دەستێوەردانی تورکیا و ئێران) و ڕەهەندی نێودەوڵەتیی (نەتەوە یەکگرتووەکان کە یۆنامی نوێنەرایەتی دەکات) هەیە. ئەم ڕەهەندانە، بە تایبەت ڕەهەندە دەرەکی و هەرێمییەکان، تا ڕادەیەکی بەرچاو چارەسەری کێشەی کەرکوکی ئاڵۆزتر و قورستر کردوە. بۆیە بۆ هەر چارەسەرێکی کێشەی کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکانی پێویستدەکات ئەم ڕەهەندانە لەبەرچاوبگیرێت و چارەسەری گونجاویان بۆ بدۆزرێتەوە.

سێیەم، هەندێك کێشەی ماوەدرێژ کە لە نێوان هەرێمی کوردستان و حکومەتی فیدراڵیدا (ڕەهەندی دەرەکی) هەن تا ئێستا وەک خۆیان ماوون و هیچ چارەسەرێکی گونجاویان بۆ نەدۆزراوەتەوە. ئەم کێشانە ڕاستەوخۆ پەیوەندیان بە چارەسەری کێشەی کەرکوکەوە هەیە و کێشەی دەستوورین، وەک مادەی ١٤٠ی دەستووری عێراقی تایبەت بە ناوچەجێناکۆکەکان و نەبوونی یاسای نەوت و گاز، کە دەرهێنان و هەناردەکردن و فرۆشتنیان ڕێکبخات. بەبێ گەیشتنە ڕێکەوتنێکی گونجاو لە نێوان حکومەتی هەرێمی کوردستان و حکومەتی فیدراڵی عێراق لەسەر ئەم پرسە دەستووریانە، زۆر زەحمەتە چارەسەری تەوافوقی ڕۆڵی خوازراوی خۆی بگێڕێت. لە ڕاستیدا، ناکرێت چاوەڕێی دیموکراسیی تەوافوقیی بکرێت ئەو کێشە دەستووریانە چارەسەر بکات، چونکە تەنها چارەسەریی کێشە ئیدارییەکانی پارێزگای کەرکوک دەکات.

پێنجەم: ڕێگاچارەی دەستووریی و یاسایی دۆسییەی کەرکوک:

ئاشکرایە ئێستا لای حکومەتی عێراقی تاکە ڕێگەچارەیەک کە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کەرکوک پەسەند و ڕەوا و یاسایی بێت بریتییە لە بنەماکانی دەستووری عێراقی ساڵی (٢٠٠٥) و ئەو ئامرازانەش کە ئەم دەستوورە (مادەی ١٤٠دا) لەخۆی گرتووە. دیارە ئەم مادەیەش بەم شێوەیە ڕەنگرێژی چارەسەری کێشەکە کردووە:

"یەکەم: دەسەڵاتی ڕاپەڕاندن هەنگاوی پێویست دەنێت بۆ تەواوکردنی جێبەجێکردنی پێداویستیەکانی مادەی (٥٨) لە یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت بۆ قۆناغی گواستنەوە بە هەموو بڕگەکانیەوە.

دووەم: ئەو بەرپرسیاریەتیەی لەسەر شانی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنە لە حکومەتی ئینتیقالیدا کە لە مادەی (٥٨) لە یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت بۆ قۆناغی گواستنەوەدا ئاماژەی پێکراوە، بەردەوام دەبێت و دەکەوێتە ئەستۆی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنی هەڵبژێردراو بەگوێرەی ئەم دەستوورە بۆ ئەوەی بە تەواوی جێبەجێ بکرێت (ئاساییکردنەوە، سەرژمێری، لە کۆتاییدا ئەنجامدانی ڕاپرسی لە کەرکوک و ناوچەکانی تر کە ناکۆکیان لەسەرە بۆ دیاریکردنی ویستی هاوڵاتیان) لە ماوەیەکی دیاریکراودا کە لە مانگی ٢٠٠٧/١٢ تێپەڕ نەکات.".

کەواتە وەک دەبینین ناوەڕۆکی ئەم مادەیە جەخت لەسەر بەرپرسیارێتی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندن (حکومەتی فیدراڵی) دەکات بەرامبەر جێبەجێکردنی تەواوی ئەو پێداویستییانەی لە مادەی (٥٨)ی یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت بۆ قۆناغی گواستنەوەی ساڵی (٢٠٠٤) هاتووە[١٦]، کە ئەمە دەقەکەیەتی:

"١ - حکومەتی گواستنەوەی عێراق بەتایبەتی دەستەی باڵای چارەسەرکردنی کێشەکانی موڵکایەتی خانوو بەرەو لایەنە پەیوەند ارەکانی تر بە پەلە ڕێوشوێن ئەگرنە بەر بۆ لابردنی ئەو زوڵمەی بەهۆی ڕەفتارەکانی ڕژێمی پێشوو ڕوویداوە، لەگۆڕینی باری دانیشتوانی چەند ناوچەیەکی دیاریکراو خۆی دەنوێنێ بە (کەرکوك) یشەوە لەڕێگای ڕاگواستن و دورخستنەوەی خەڵك لەشوێنی نیشتە جێبوونیان و لەڕێگای کۆچ پێکردنی زۆرە ملێوە لەناوەوەو لەدەرەوەی ناوچەکەداو نیشتە جێکردنی خەڵکی نامۆ بە ناوچەکە ولەڕێگای گۆڕینی نەتەوایەتی (تصحیح القومیة) وەو بۆ نەهێشتنی ئەم زوڵمە لەسەر حکومەتی عێراقە ئەم هەنگاوانەی لای خوارەوە بنێت:

أ- سەبارەت بە نیشتەجێ ڕاگوێزراوەکان و دوورخراوەکان و کۆچپێکراوو کۆچکردووەکان بەگونجان لەگەڵ یاسای دەستەی باڵای چارەسەرکردنی کێشەکانی موڵکایەتی خانوبەرەو

---

١٦ مادەی (١٤٣)ی دەستووری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥ دەڵێت: "یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت بۆ قۆناغی گواستنەوە و پاشکۆکەی هەڵدەوەشێنەوە لەپاش پێکهێنانی حکومەتی نوێ جگە لە بڕگەی (أ)ی مادەی (٥٣) و مادەی (٥٨).".

عەواڵنامەی کتێب

ڕێوشـوێنە یاسـایەکانی تـر پێویسـتەحکومەت لەماوەیەکـی شـیاودا نیشـتەجێکان بگەڕێنێتـەوە سـەر مـاڵ و موڵکـی خۆیـان، ئەگـەر ئـەوەش نەتوانـرا پێویسـت حکومـەت قەرەبوویەکـی دادپەروەرانەیـان بکاتـەوە.

ب- سـەبارەت بـەو کەسـانەی هێـنراون بـۆ ناوچـە دیاریکـراوەکان پێویسـتە حکومـەت بەپێـی مـادەی ١٠ ی یاسـای دەسـتەی بـاڵای چارەسـەری کێشـەکانی موڵکایەتـی خانوبـەرە لـە کێشـەکانیان بکۆڵێتـەوە، بـۆ مسـۆگەر کردنـی سـەرلە نـوێ نیشـتە جێکردنەوەیـان، یـان زامنکردنـی قەرەبوکردنەوەیـان لەلایـەن دەوڵەتـەوە، یـان ئەگـەری بەخشـینی زەوی تـر پێیـان لـە لایـەن دەوڵەتـەوە لەنزیـك شـوێنی نیشـتە جێبوونیـان لـەو پارێزگایـەی لێـوەی هاتـوون یـان قەرەبوکردنـەوەی خەرجـی گواسـتنەوەیان بـۆ ئـەو ناوچانـە.

ج- سـەبارەت بـە وکەسـانەی بێبەشـکراون لـە دامەزرانـدن یـان پێویسـتیەکانی گـوزەران بـۆ ئـەوەی ناچاریـان بکـەن لـە زێـدی خۆیـان کـۆچ بکـەن و ناوچـە و زەویەکانیـان بەجێبهێڵن پێویسـتە حکومـەت هانـی ئـەوە بـدات دەرفەتـی نوێـی کاریـان لـەو ناوچـەو زەویانـە بـۆ بڕەخسـێنێت.

د- سـەبارەت بەگۆڕینـی نەتـەوە (تصحیـح القومیـه) پێویسـتە حکومـەت هەمـوو بڕیارەکانـی پەیوەسـت هەڵبوەشـێنێتەوە و ڕێگـە بـدات کەسـانی زیـان لێکەوتـوو بەبـێ زۆرلێکـردن و گوشـار مافـی خۆیـان لـە دیاریکردنـی ناسـنامەی نەتەوەیـی پەیـڕەو بکـەن.

٢- ڕژێمـی پێشـوو بـە مەبەسـتی بەدیهێنانـی ئامانجـی سیاسـی دەسـتکاری سـنوورە ئیداریەکانـی کـردووە و گۆڕیویەتـی. بۆیـە پێویسـتە لەسـەر ئەنجومەنـی سـەرۆکایەتی و حکومەتـی گواسـتنەوەی عێراقـی ڕاسـپاردە پێشـکەش کۆمەڵـەی نیشـتمانی بکـەن لەپێنـاو چارەسـەرکردنی ئـەو گۆڕانکارییـە ناڕەوایانـە، خـۆ ئەگـەر ئەنجوومەنـی سـەرۆکایەتی نەیتووانـی بـە کـۆی دەنـگ لەسـەر چەنـد ڕاسـپاردەیەك ڕێـك بکەوێـت ئـەوا پێویسـتە ئەنجومەنـی سـەرۆکایەتی بەکـۆی دەنـگ ناوبژیوانێکـی بێلایـەن دامەزرێنێـت بۆلێکۆڵینـەوە لەسـەر کێشـەکە و پێشکەشـکردنی ڕاسـپاردە، ئەگـەر ئەنجومەنـی سـەرۆکایەتی نەیتوانـی لەسـەر ناوبژیوانێـك ڕێککەوێـت ئـەوا پێویسـتە ئەنجومەنـی سـەرۆکایەتی داوا لەسـکرتێری گشـتی نەتـەوە یەکگرتـووەکان بـکات کـە کەسـایەتییەکی نێودەوڵتـی نـاودار بـۆ ئـەو ناوبژیوانییـە دەستنیشـان بـکات.

٣- چارەسـەری یەکجارەکـی ئـەو زەویانـەی کێشـەیان لەسـەرە بەکەرکوکیشـەوە دوا ئەخرێـت بـۆ پـاش جێبەجێکردنـی ڕێوشـوێنەکانی سـەرەوە و ئەنجامدانـی سـەرژمێریەکی داد پەروەرانـە و شـەفافی دانیشـتووان، واتـا تـا کاتـی پەسـەندکردنی دەسـتووری هەمیشـەیی. پێویسـتە ئـەم چارەسـەرە بەشـێوەیەك بێـت کـە لەگـەڵ بنەماکانـی دادپەروەریـدا بگونجێـت و ویسـتی دانیشـتووانی ڕەسـەنی ئـەو زەویانـەش لەبەرچاوبگیرێـت."

بـەڵام وەک دەزانرێـت تـا ئیسـتا زۆربـەی ئـەم هەنگاوانـە جێبەجـێ نەکـراون، ئەمـەش دەگەڕێتـەوە بـۆ دوو هـۆکار:

یەکەم: کەمتەرخەمی حکومەتی فیدراڵی (ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق) لە جێبەجێکردنی ئەو ئەرکانە بۆ چارەسەرکردنی دۆسییەکە کە خراوەتە ئەستۆی، هەرچەندە ئەمە بێ دەروەستی لایەنی دووەمی ناکۆکییەکە ڕەتناکاتەوە کە (حکومەتی هەرێمی کوردستان)ە، بەڵام دیارە بەرپرسیارێتی سەرەکی دەکەوێتە ئەستۆی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنی حکومەتی فیدراڵی کە بەپێی دەقەکانی سەرەوە لە هەردوو دەستووری کاتی (ساڵی ٢٠٠٤) و دەستووری هەمیشەیی (ساڵی ٢٠٠٥) بەرپرسیارێتی کرداری و ڕاستەوخۆی لە دابینکردنی پێداویستییەکانی چارەسەرکردنی کێشەکە خراوەتە ئەستۆی. بێگومان ئەم کەمتەرخەمییەی حکومەتی فیدراڵی جگەلەوەی پێشێلکردنێکی ئاشکرای دەقەکانی دەستوورە، هاوکات چەندین ئاکامی نەرێنیی لێکەوتووەتەوە، وەک بێبەشکردنی دانیشتوانە ڕاگوێزراوەکانی کەرکوک (هاوشێوەی دانیشتوانە ڕاگوێزراوەکانی ناوچە جێناکۆکەکانیتر) لە پیادەکردنی چەندین مافی سیاسیی و دارایی و کەسییان، هەروەها بێبەشکردنی کۆی نیشتەجێبووانی ئەم ناوچانە لە خزمەتگوزاری و پێداویستییە ڕۆژانەییەکانیان، بەتایبەت کە لەم ناوچانەدا هەمیشە جۆرێک لە دووئیدارەیی (ئیدارەی فیدراڵی و ئیدارەی هەرێم) هەبووە، کە لەلایەک بووەتە هۆی خۆدزینەوەی هەردوو ئیدارەکە لە زۆربەی بەرپرسیارێتییەکانی سەرشانیان، بەو بیانووەی کە ئیدارەکەیتر لێی بەرپرسیارە، لەلایەکیتریش بووەتە هۆی لاوازیی چاودێری حکومیی بەسەر دامەزراوە کارگێڕیی و ئەمنییەکانی ئەم ناوچانە، کە کەمتەرخەمییان بەرامبەر خزمەتکردنی هاوڵاتیانی ناوچەکە هەبووە. هەموو ئەمەش دۆخێکی لەباری بۆ بڵاوبوونەوەی گەندەڵی دارایی و کارگێڕیی لە دەزگاکانی کەرکوکدا ڕەخساندووە، هاوکات بووە بە هۆی سەرچاوەی نائارامی سیاسیی و ئەمنی لە شارەکەدا کە بەردەوام هەڕەشەبووە بۆ سەر گیان و مافی هاووڵاتییانی، چ لەلایەن گروپە تیرۆریستییەکان (وەک: قاعیدە و داعش) یان لەلایەن خودی دەزگا سەربازی و چەکدارییەکانی سەر بەحکومەتی عێراقی (وەک حەشدی شەعبی) کە ئێستا بەشێوەیەکی نادەستووری حکومەتداریی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانیتر دەکات.

دووەم: لاوازی و ئاڵۆزی ئەو ئامراز و پێداویستی و هەنگاوانەی کە لە دەقەکانی سەرەوەدا، لە هەردوو دەستووری کاتی (ساڵی ٢٠٠٤) و دەستووری هەمیشەیی (ساڵی ٢٠٠٥)، وەک چارەسەر بۆ کێشەکە خراونەتە ڕوو، لەبەرئەوەی هەندێک لەم ئامرازانە جگە لەوەی چارەسەری سەرپێی و ڕووکەشن بۆ دۆسییەکە، هاوکات ناشتوانن زامنی چارەسەری هەندێک ڕەهەندی دۆسییەکە بکەن لە داهاتووی دووردا، بەتایبەت کێشەی شوناسی شاری کەرکوک و کێشەی چۆنێتی بەڕێوەبردنی سەرچاوە سروشتییەکانی پارێزگاکە.

دیارە نە کەمتەرخەمی حکومەتی فیدراڵ لە چارەسەرکردنی کێشەکە و نە لاوازی ئەو ئامرازنەش کە بۆ چارەسەرکردنی دانراون، لە گرنگی دۆسییەکە و پێویستی چارەسەرکردنی کەم دەکاتەوە، بەڵام هەر هەنگاوێک لە داهاتوودا بۆ چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە

بنرێت پێویستە ئەم دوو هۆکارەی سەرەوە، کە تائیستا ڕێگربوون لە زوو چارەسەرکردنی، لەبەرچاوبگرێت. ئەمەش بە بڕوای ئێمە بە دوو پێشمەرجی سەرەکی دەکرێت:

یەکەم: بوونی چەند ئامرازێکی کارا کە بتوانێت حکومەتی فیدراڵی (ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق) ناچاربکات چیدی کەمتەرخەمانە مامەڵە لەتەک چارەسەرکردنی دۆسییەکە نەکات، ئەمەش بە بوونی چەند گرەنتییەک دەبێت، وەک بەدواداچوونی بەردەوام بۆ ئەو هەنگاوانەی کە حکومەتی فیدراڵی بۆ جێبەجێکردنی بەرپرسیارێتییەکانی سەرشانی بە ئاراستەی چارەسەرکردنی کێشەکانی دۆسییەکەدا دەینێت، لەگەڵ بوونی لێپرسینەوەی بەردەوام لەم حکومەتە (ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق) هەرکاتێک کەمتەرخەمی لە جێبەجێکردنی ئەرکەکانی سەرشانیدا هەبوو. لەماوەی ڕابردوودا تەنیا دەزگایەکی فەرمی هەبووە بۆ جێبەجێکردنی مادەی ١٤٠ ئەویش "لێژنەی جێبەجێکردنی مادەی ١٤٠"ە کە بەفەرمانی دیوانی سەرۆکایەتی کۆمار ژمارە (٤٦ – م ر ن /١٣٧٣/٤٨) لە (٢٠٠٦/٨/٩) پێکهێنراوە. بەڵام وەک زانراوە ئەم لیژنەیە تەنها ئامرازێکی جیببەجێکردنە و هیچ دەسەڵاتێکی چاودێریکردن و لێپرسینەوەی لەحکومەتی فیدراڵ نییە جگەلەوەی کە لەژێر کۆنترۆڵی خودی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنی فیدراڵیدایە. بۆیە لەچوارچێوەی دەقەکانی سەرەوەدا (بەتایبەت مادەی ٥٨ی یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراق بۆ قۆناغی گواستنەوەی ساڵی ٢٠٠٤) ڕەنگە بکرێت لەداهاتوودا ئەو ئەرکی (بەدواداچوون و لێپرسینەوەیە) لە دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنی فیدراڵی کە پێشتر ئاماژەمان پێکرد بە سێ دەزگا و لایەن بسپێردرێت کە ئەوانیش بریتین لە:

١- سەرۆک کۆماری عێراق، کە بەشی دووەمی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنی حکومەتی فیدراڵییە.

٢- دەسەڵاتی یاسادانانی عێراق، بەتایبەت (ئەنجومەنی فیدراڵی – مجلس الإتحاد) کە تائێستا وەک بەشی دووەمی پەرلەمانی عێراق پێک نەهێنراوە.

٣- سکرتێری گشتی نەتەوەوە یەکگرتووەکان، بەتایبەت ئەگەر لای هەندێک لە پێکهاتەکانی کەرکوک دڵنیایی تەواونەبوو کە ئەو دوو لایەنەی سەروە (سەرۆکی کۆماری عێراق و پەرلەمانی عێراق) دەتوانن بە شێوەیەکی تەندروست بە ئەرکی "بەدواداچوون و لێپرسینەوە"کە هەستن.

دووەم: هەموارکردن و پێداچوونەوە بەو ئامراز و پێداویستییانەی کە تائێستا بۆ چارەسەرکردنی دۆسییەکە جێبەجێکراون، دیارە سەرەکیترین ئامرازیش بریتییە لە مادەی ١٤٠. بەڵام لەبەرامبەر ئەم هەموارکردنەدا چەند ڕێگرییەک هەیە، یەکێکیان بریتییە لە مەشروعییەتی ماوەی جێبەجێکردنی مادەکە، کە خودی خۆی وادەیەکی بۆ جێبەجێکردنی داناوە ئەویش (٢٠٠٧/١٢/٣١)ە، دیارە (١٠ ساڵ) زیاتر بەسەر ئەم وادەیەدا چووە وهێشتا چەند هەنگاوێکی کەمی مادەکە جێبەجێکراوە. ڕێگرییەکیتر بریتییە لە چونێتی هەموارکردنەوەی مادەکە، کاتێک دەبینین لە مادەی (١٢٦) دەستووری عێراقدا چەند مەرجێکی توند بۆ هەموارکردنی هەر بنەما و مادەیەکی دەستوورەکە هەیە[١٧]، بەڵام هیچ یەکێک لەو مەرجانە زامنێکی ئەوتۆی

١٧ مادەی (١٢٦)ی دەستووری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥ دەڵێت: " یەکەم: سەرۆک کۆمارو ئەنجومەنی

بـۆ مافـەکانی هەرێمـی کوردسـتان و مـافی هەندێـک لـە پێکهاتـەکانی کەرکوکـی تێـدا نییـە (بەتایبـەت کـورد)، بەشـێوەیەک گرەنتـی ئـەوە بـکات کـە ئەگـەر لـە داهاتـوودا مـادەی (١٤٠) هەموارکـرا، زامنی مـافی ڕەوای هەمـوو ئـەم لایـەن و پێکهاتانـە بـکات و کێشـە تەنهـا بەوشـێوەیە چارەسـەر نـەکات کـە بەرژەوەندییـەکانی حکومـەتی فیدراڵـی دەیخوازێـت.

کەواتـە لەسـایەی ئـەم دۆخـەدا، سـەبارەت بـەو ڕێگریانـەی سـەرەوە، هەرچـی پەیوەسـتە بـە ماوەی بەسـەرچوونی مـادەی (١٤٠)، ئـەوا بـەڕای زۆربـەی یاساناسـان، دەسـتووری وڵاتان بە گشـتی و دەسـتووری عێراقـی سـاڵی (٢٠٠٥)یـش بەتایبـەتی، هیـچ وادەیەکـی دیاریکـراوی بـۆ بەسـەرچوونی بنەمـا و مـادەکانی تێـدا نییـە، ئـەوەی بەسـەرچووە تەنهـا وادەیـەک بـووە کـە دەکـرا چارەسـەری کێشـەکانی دۆسـییەکەی تیابکرێـت، بـەڵام دیـارە هـەم خـودی کێشـەکە مـاوە و هـەم خـودی ئـەو دەسـتوورەش کـە ئامـرازی بـۆ چارەسـەرکردنی دانـاوە هێشـتا کارایـە و هەڵنەوەشـاوەتەوە، بۆیـە مـادەی (١٤٠) تەنهـا ئـەو کاتـە بەسـەردەچێت کـە کـۆی دەسـتوورەکە هەڵبوەشـێتەوە یـان بـەو شـێوەیەی کـە خـوودی دەسـتوورەکە لەمـادەی (١٢٦) ئامـاژەی بۆکـردووە هەموارکرێـت یـان بەیەکجـاری لاببرێـت. ئەمـە جگـە لـەوەی کـە دەسـتوور چەندیـن مـادەی تـری هاوشـێوەی مـادەی (١٤٠)ی تێدایـە، وەک مـادەی (٦٥ و ١٣٧ و ١٤٢)[18]، کـە وادە بـۆ جێبەجێکردنیـان دانـراوە، بـەڵام ئـەو وادانـە بەسـەرچوون و هیچیشـیان نرخـی دەسـتووریيان لەدەستنەداوە.

وەزیـران پێکـەوە یـان پێنـج یەکـی ئەندامانـی ئەنجومەنـی نوێنـەران مافـی پێشـنیارکردنی هەموارکردنـی دەسـتووریان هەیـە.

دووەم: نابێـت ئـەو بنەمـا بنەڕەتیانـەی لـە بەنـدی یەکـەم و مـاف و ئازادیانـەی بەنـدی دووەم کـە لـەم دەسـتووردا هاتـوون هەموارکرێـن مەگـەر پـاش دوو خولـی هەڵبژاردنـی تـرو بـە ڕەزامەنـدی (٣/٢)ی ئەندامانـی ئەنجومەنـی نوێنـەران لەسـەریو ڕازیبوونـی گـەل لـە ڕێـگای ڕاپرسـی گشـتیەوەو پەسـەندکردنی سـەرۆک کۆمار لەماوەی حـەوت ڕۆژدا.

سـێیەم: نابێـت ئـەو مادانـەی تـر کـە لـە خاڵـی دووەمـی ئـەم مادەیـەدا ئاماژەیـان پێنەکـراوە هەمـوار بکرێـن مەگـەر پاش ڕازیبوونـی (٣/٢)ی ئەندامانـی ئەنجومەنـی نوێنـەران لەسـەریو ڕازیبوونـی گـەل لـە ڕێـگای ڕاپرسـی گشـتیەوەو پەسـەندکردنی سـەرۆک کۆمـار لەمـاوەی حـەوت ڕۆژدا.

چـوارەم: نابێـت هیـچ هەموارکردنێـک لـەو مادانـەی دەسـتووردا ئەنجـام بدرێـت کـە دەبێتـە هـۆی کەمکردنـەوەی ئەو دەسـەڵاتانەی هەرێمـەکان کـە ناکەونـە سـنووری دەسـەڵاتە تایبەتەکانـی حکومەتـی فیدرالیـەوە تەنیـا بـە ڕەزامەنـدی دەسـەڵاتی یاسادانانی هەرێمـی پەیوەندیدارو ڕەزامەنـدی زۆرینـەی دانیشـتوانی لـە ڕێـگای ڕاپرسـی گشـتیەوە.

پێنجـەم: أ- هەموارکردنەکـە بـە پەسـەندکراو دادەنرێـت لەلایـەن سـەرۆک کۆمـارەوە پـاش تێپەڕبوونـی ئـەو ماوەیـەی لـە بڕگـەی (دووەم)و (سـێیەم) ی ئـەم مادەیـە ئامـاژەی پێکـراوە لەکاتـی پەسـەند نەکردنیـدا.

ب- هەموارکردنەکە لە بەرواری بڵاوکردنەوەیەوە لە ڕۆژنامەی فەرمیدا کاری پێدەکرێت".

١٨ مـادەی (٦٥)ی دەسـتووری کۆمـاری عێـراق سـاڵی ٢٠٠٥ دەڵێـت: "ئەنجومەنێکـی یاسـادانان پێکدەهێنرێـت کـە بـە (ئەنجومەنـی فیدرالـی) ناودەبرێـت، نوێنەرانـی هەرێـم و ئـەو پارێزگایانـە لـە خۆدەگرێـت کـە ناکەونـە سـنووری هیـچ هەرێمێکـەوە ، پێکهاتـەو مەرجەکانـی ئەندامێتیـو بـواری تایبەتمەندێتـی ئـەم ئەنجومەنـەو هەرچـی پەیوەندیـدارە بـەم بـوارەوە بـە یاسا ڕێکدەخرێـت بـە زۆرینـەی دوو لـە سـێی (٣/٢) دەنگـی ئەندامانـی ئەنجومەنـی نوێنـەران.".

بەڵام هەرچی پەیوەیستە بە ئەستەمی هەموارکردنی دەستوور لە ناویشیدا مادەی (١٤٠)، ئەوا دەکرێت کەم و کوورتییەکانی ئەم مادەیە و ئاڵۆزی و لاوازی ئەو ئامرازانەش کە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان لە خۆی گرتووە، لەجیاتی هەموارکردن بە دانانی یاسایەک چاکسازی تێدابکرێت، بەڵام دەبێت ئەم یاسایە لە کەشێکدا دابنرێت کە بوونی هەموو ئەو هاوسەنگی و گرەنتیانە زامنکرابێت کە لە کاتی هەموارکردنی دەستوورەکەدا پێویستن، بەتایبەتی بۆلایەنی هەرێمی کوردستان و بۆ پێکهاتەی کورد لە کەرکوک و ئەوناوچانەدا.

جگە لەم گرەنتییە ڕواڵەتیانەش کە پەیوەستن بە شێوازی دانانی یاساکەوە، پێویستە هاوکات چەند زامنێکی بابەتیش لە یاساکەدا هەبێت، بەشێوەیەک سەرجەم ئەو ئامرازە نوێیانەی کە دەخرێنە چوارچێوەی یاساکەوە دەبێت هیچیان بۆ هیچ گروپ و پێکهاتەیەکی کەرکوک گرەنتی کەمتر لەوەی تیانەبێت کە ئێستا لە مادەی (١٤٠)دا هەیە.

ڕەنگە چەند ڕەهەندێکی گرنگ کە پێویستە لە یاساکەدا هەبێت، بریتین لەمانەی خوارەوە:

- پێداگریکردن لە پابەندبوون بە بنەماکانی پێکەوەژیان وحوکمڕانی هاوبەش و دابەشکردنی دادپەروەرانەی سەرجەم داهات و هەل و دەستکەوتە مادی و مەعنەوییەکان لە شارەکەدا.

مادەی (١٣٧)ی دەستووری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥ دەڵێت: "کارکردن بە حوکمی ئەو مادانەی تایبەتن بە ئەنجومەنی فیدرالیەوە لەهەر شوێنێک لەم دەستوورەدا ئاماژەی بۆ کرابێت دوادەخرێت تا کاتی دەرچوونی بڕیارێک لە ئەنجومەنی نوێنەرانەوە بە زۆرینەی دەنگی (٣/٢)ی ئەندامانی لە خولی دووەمی هەڵبژاردنی خۆیدا کە پاش کارابوونی ئەم دەستوورە دەیبەستێت.".

مادەی (١٤٢)ی دەستووری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥ دەڵێت: " یەکەم: ئەنجومەنی نوێنەران لەسەرەتای کاریدا لیژنەیەکی تایبەت لە ئەندامانی پێکدەهێنێت کە نوێنەرایەتی پێکهاتە سەرەکیەکانی کۆمەڵگەی عێراقی بکات، ئەرکی بریتیە لە پێشکەشکردنی ڕاپۆرتێک بۆ ئەنجومەنی نوێنەران لە ماوەیەکدا کە لە چوار مانگ تێپەڕنەکات، تێیدا ڕاسپاردەی پێویست لە خۆبگرێت سەبارەت بە هەموارکردنی پێویست کە دەکرێت لە دەستوور ئەنجام بدرێت، لیژنەکەش هەڵدەوەشێنرێتەوە دوای ئەنجامدانی ئەرکەکانی.

دووەم: هەموارکردنە پێشنیارکراوەکان بە یەک جار دەخرێتە بەردەمی ئەنجومەنی نوێنەران بۆ دەنگدان لەسەری، هەروەها ئەو پێشنیارانەی بۆ هەموارکردن خراونەتە ڕوو بە پەسەندکراو دادەنرێن بە ڕەزامەندی زۆرینەی ڕەهای ئەندامانی ئەنجومەن.

سێیەم: ئەو مادانەی کە بە پێی بڕگەی دووەمی ئەم مادەیە لەلایەن ئەنجومەنی نوێنەرانەوە هەموار کراوە دەخرێتە ڕوو بۆ گەل بەمەبەستی ئەنجامدانی ڕاپرسی لەسەری، لە ماوەیەکدا کە لە دوو مانگ تێپەڕ نەکات لە بەرواری پەسەندکردنی لەلایەن ئەنجومەنی نوێنەرانەوە.

چوارەم: ڕاپرسیەکە لەسەر مادە هەموارکراوەکان بە سەرکەوتوو دادەنرێت ئەگەر زۆرینەی دەنگدەران ڕەزامەندی لەسەر نیشان بدەن، هەروەها (٣/٢)ی دەنگدەران لە سێ پارێزگا یان زیاتر ڕەتی نەکەنەوە.

پێنجەم: بڕگەکانی ئەم مادەیە مادەی (١٢٦) ناگرێتەوە کە پەیوەندی هەیە بە هەموارکردنی دەستوور تا کاتی کۆتاییهێنان بە ئەنجامدانی هەموارکردن کە لەم مادەیەدا ئاماژەی پێکراوە.".

- پێویستیی ڕه‌نگدانه‌وه‌ی ئه‌م بنه‌مایانه‌ له‌ چه‌ند دامه‌زراوه‌یه‌كی یاسایی هه‌ڵبژێردراودا، به‌شێوه‌یه‌ك ده‌كرێت جگه‌ له‌ ئه‌نجومه‌نی پارێزگا، كه‌ ئێستا هه‌یه‌ و له‌سه‌ر بنه‌مای نوێنه‌رایه‌تیكردنی دانیشتوانی ناوچه‌كه‌ به‌پێی ڕێژه‌یان له‌ شاره‌كه‌دا دامه‌زراوه‌، ده‌كرێت ئه‌نجومه‌نێكیتری هه‌ڵبژێردراو به‌ناوی (ئه‌نجومه‌نی پێكهاته‌كان) له‌سه‌ر بنه‌مای نوێنه‌رایه‌تیكردنی یه‌كسانی پێكهاته‌كان دابمه‌زرێت، به‌ تایبه‌ت كه‌ هه‌ندێك پێشنیار هه‌بوو به‌ نوێنه‌رایه‌تیكردنی پێكهاته‌ سه‌ره‌كییه‌كانی كه‌ركوك (كورد و عه‌ره‌ب و توركمان) له‌ ئه‌نجومه‌نی پارێزگادا به‌ ڕێژه‌ی (٣٢٪ - ٣٢٪ - ٣٢٪) بۆ هه‌ریه‌كێكیان به‌یه‌كسانی، له‌گه‌ڵ ڕێژه‌ی (٤٪) بۆ پێكهاته‌ی مه‌سیحییه‌كان له‌ شاره‌كه‌دا، بۆیه‌ ده‌كرێت ئه‌م پێشنیاره‌ له‌ پێكهاته‌ی ئه‌نجومه‌نێكیتردا (ئه‌نجومه‌نی پێكهاته‌كان) جێبه‌جێبكرێت. هاوكات ئه‌م ئه‌نجوومه‌نه‌ جگه‌ له‌وه‌ی پێویسته‌ له‌ڕووی پێكهاته‌وه‌ له‌ ئه‌نجومه‌نی پارێزگا جیاوازبێت، ده‌بێت له‌ ڕووی ده‌سه‌ڵاتیشه‌وه‌ جیاوازبێت، به‌تایبه‌ت ده‌سه‌ڵاتی ئه‌نجامدانی ئه‌و كاروبارانه‌ی پێبدرێت كه‌ كاریگه‌رییان له‌سه‌ر پێكه‌وه‌ژیان و دابه‌شكردنی یه‌كسانیی هه‌ل و داهاته‌كانی شاره‌كه‌ هه‌یه‌.

- پێویستی دیاریكردنی ماوه‌یه‌كی زه‌مه‌نیی له‌نێوان (٥ - ٧) ساڵ، كه‌ وه‌ك (قۆناغێكی گواستنه‌وه‌) دۆخێكی تایبه‌ت به‌ شاری كه‌ركوك بدرێت و به‌شێوه‌ی حوكمڕانی هاوبه‌ش به‌ڕێوه‌ببرێت و له‌و ماوه‌یه‌شدا كار بۆ چاره‌سه‌ركردنی كێشه‌كانی بكرێت.

- پێویستی هه‌بوونی چه‌ند ئامرازێك كه‌ زامنی چاودێریكردنێكی نێوده‌وڵه‌تی بكات به‌تایبه‌ت له‌ لایه‌ن یۆنامی-ه‌وه‌، بۆ چۆنێتی جێبه‌جێكردنی یاسای ئاماژه‌بۆكراو له‌سه‌ره‌وه‌ و هه‌روه‌ها بۆ چاودێرییكردنی ڕه‌وشی چاره‌سه‌ركردنی كێشه‌كانی دۆسییه‌ی كه‌ركوك و به‌ڕێوه‌بردنی هاوبه‌ش تیایدا.

- پێویستی هه‌بوونی چه‌ند ئامرازێكی كرداریی بۆ به‌رجه‌سته‌كردنی بنه‌مای ڕوونسازی(شه‌فافیه‌ت) له‌ به‌رهه‌مهێنان و به‌كاربردن و وه‌ده‌ستهێنانی داهاتی سه‌رچاوه‌ سروشتییه‌كانی شاره‌كه‌ (نه‌وت وگاز)، كه‌ تا ئیستا جێگای ململانێی توندی به‌غداد و هه‌رێمی كوردستانه‌ له‌لایه‌ك، له‌لایه‌كیتریش جێی بایه‌خپێدانی سه‌رجه‌م پێكهاته‌كانی شاره‌كه‌یه‌ كه‌ داهاتی ئه‌م سه‌رچاوه‌ سروشتییانه‌ به‌شێوه‌یه‌ك ئاڕاسته‌ بكرێت سه‌رجه‌م هاووڵاتیانی شاره‌كه‌ لێی سودمه‌ندبن و قه‌ره‌بووی چه‌ندین ساڵ له‌ سته‌م و بێبه‌شكردن و ماڵوێرانییان بۆ بكاته‌وه‌.

- پێویسته‌ پێداگریی له‌سه‌ر پابه‌ندبوونی حكومه‌تی فیدراڵی بكرێت به‌ جێبه‌جێكردنی سه‌رجه‌م ئه‌و ئه‌و هه‌نگاوانه‌ كه‌ ماده‌ی (١٤٠) له‌خۆی گرتوون، له‌ هه‌رسێ قۆناغه‌كه‌ (ئاساییكردنه‌وه‌، سه‌رژمێریی و ڕاپرسی). له‌م چوارچێوه‌یه‌شدا بودجه‌یه‌ك ته‌رخانبكرێت بۆ جێبه‌جێكردنی قۆناغی یه‌كه‌م (ئاساییكردنه‌وه‌)، هه‌ر له‌ قه‌ره‌بووكردنه‌وه‌ی ڕاگوێزراوانه‌وه‌ تا كێشه‌ی زه‌ویوزار و موڵكایه‌تی و پاشان هه‌ڵوه‌شاندنه‌وه‌ی ئه‌و یاسا و بڕیارانه‌ی كه‌ ڕژێمی به‌عس به‌مه‌به‌ستی ئه‌نجامدانی گۆڕانكاریی ئیداری و دیمۆگرافی و ئابووری و كۆمه‌ڵایه‌تی له‌

شارەکەدا دەریکردوون. پاشتر هەنگاو بۆ جێبەجێکردنی قۆناغی دووەم (قۆناغی سەرژمێری) بنرێت. دەشێت ئەم قۆناغەش هاوکات لەگەڵ جێببەجێکردنی قۆناغی یەکەم (ئاساییکردنەوە) ئەنجام بدرێت، بەلام لەسایەی بوونی چەند مەرج و زامنێکدا، وەک ڕەچاوکردنی گشتکیری لە سەرژمێرییەکەدا بەشێوەیەک سەرجەم ئەو کەسانە بگرێتەوە کە پێشتر لەلایەن ڕژێمی بەعسەوە ڕاگوێزراون، ئەگەرچی هێشتا ئەم کەسانە هەلی گەڕانەوە و نیشتەجێبوونیان لە کەرکوکدا بۆ نەڕەخسابێت، هەروەها بوونی چاودێری نێودەوڵەتی بەتایبەت لە لایەن یۆنامی-یەوە بۆ چۆنیتی بەڕێوەچوونی پرۆسەی سەرژمێرییەکە. لە دوای جێبەجێکردنی ئەم دوو قۆناغەش، (کە زۆربەی ماوەی "قۆناغی گواستنەوەکە"ی بۆ تەرخانبکرێت) لە کۆتا ساڵدا هەنگاو بۆ جیبەجێکردنی قۆناغی سێیەم (ڕاپرسی) بکرێت، بەشێوەیەک هاولاتیانی ناوچەکە سەرپشک بکرێن لە هەڵبژاردنی یەکێک لەم بژاردانە:

١- ماوەنەوەی کەرکوک وەک پارێزگایەکی ئاسایی عێراق و لەژێر سایەی حکومەتی فیدراڵدا.

٢- چوونە پاڵ هەرێمی کوردستان و لەژێرسایەی حکومەتی ئەم هەرێمەدا.

٣- بوون بە هەرێمێکی سەربەخۆ و لەژێر سایەی حکومەتێکی تایبەت بە هەرێمی کەرکوک خۆیدا.

٤- جێگیرکردنی کەرکوک وەک ناوچەیەکی حوکمڕانی هاوبەش لەنێوان هەرێم و بەغدادا تا ماوەیەکی نادیار و درێژخایەن.

٥- یاخود هەر بژاردەیەکی تر کە دەشێ لە کاتی جێبەجێکردنی قۆناغی گواستنەوەدا بێتە ئاراوە (وەک چوونە پاڵ هەرێمێکیتر کە لە داهاتوودا پێکبهێنرێت).

لەهەموو بارێکیشدا ئەنجامی ڕاپرسییەکە بە زۆرینەی دەنگی "دەنگدەرانی ڕاستەقینە" یەکلاییبکرێتەوە.

هەواڵنامەی کتێب

باسی دووەم:
ئایندەی دۆسییەی ئاسایشی کەرکوک

لە گرنگترین و هەستیارترین ئەو بابەتانەی کە لە رویەکەوە هەرەشەیە، لە رویەکی ترەوە مەترسی بەکارهێنانی سیاسیانەی هەیە لە سەر ئایندەی کەرکوک دۆسییەی ئاسایشی کەرکوکە، روداوەکانی ١٦ی ی ئۆکتۆبەر هاوسەنگی هێزی لەکەرکوک گۆڕی و دۆسیەی ئاسایش لە شاری کەرکوک لە ئێستادا لە دەست هێزەکانی دژە تیرۆری عێراق و هێزەکانی پۆلیسدایە، هێزەکانی پێشمەرگەو ئاسایشی کوردستان بە هیچ شێوەیەک لە بەڕێوەبردن و ئیدارەی دۆسیەی ئاسایشی کەرکوک بەشدار نین.

بۆ تێگەیشتن لە ئایندەی دۆسییەی ئاسایشی کەرکوک، پێویستە هەڵوەستە لەسەر ئەم سێ تێگەیشتنە بکرێت:

یەکەم: تێڕوانینی پێکهاتەکانی کەرکوک

بۆ بەڕێوەبردنی دۆسییەی ئاسایشی کەرکوک لە تێڕوانینی پێکهاتەکانی کەرکوکەوە، بە پێی مامەڵەی رۆژانەو بەریەککەوتنی ئاسایشی دانیشتوان لەگەڵ ئەم دۆسیەیەدا گۆڕانکاری بەسەرداهاتوە، پێکهاتەی تورکمانی وا سەیری ئەم دۆسێیە دەکات کە لە نەبونی دیسپلینێکی ئاسایشیی تۆکمەو دەزگایەکی رێکخراوی هەواڵگری بۆشایی ئاسایش لەکەرکوک هەیە، بۆ نمونە تەنها لە مانگی کانونی دووەمی٢٠١٨دا سێ کەسایەتی تورکمانی کراوەتە ئامانج و دوانییان تیرۆر کراون. ئەو دۆخە ئاسایشییەی ئێستا هەیەی دەرئەنجامی سیاسەتی هەڵەی حکومەتی ناوەندی و سیاسەتی خراپی هەرێمی کوردستانە لە دوای ٢٠٠٣، بۆیە پێویست دەکات دەزگا ئاسایشییەکانی کەرکوک بە تایبەتی پۆلیس سەرلەنوێ پیاچوونەوەیان بۆ بکرێت [١٩].

پێکهاتەی عەرەبی لە کەرکوک هەرچەندە لە ئێستادا بە شێوەیەکی کاتی پۆستی پارێزگاری کەرکوکیان بەدەستەوەیە، بەڵام بە نیگەرانییەوە مامەڵە لەگەڵ دۆخە تازەکەی دوای ١٦ی ئۆکتۆبەری٢٠١٧دا دەکەن و پێیانوایە تا ئێستا دیار نییە نەخشەی سیاسی کەرکوک بەرەو کام ئاراستە هەنگاو دەنێت. لە ئێستادا ئەنجومەنی عەرەبی لە کەرکوک کە ئاڕادەیەک گردبونەوەیەکە نوێنەرایەتی عەرەبی سوننەی کەرکوک دەکات، پشتگیری لە دۆخی ئاسایشی کەرکوک دەکات و پێیوایە تەنها لە دوای شازدەی ئۆکتۆبەرەوە یاسا سەروەرە و دەسەڵاتی یاسا لە کەرکوکدا بوونی هەیە، ئەو ئارامیەی لە کەرکوک هەیە دەرئەنجامی مومارەسەی پیشەیی هێزە ئەمنییەکانی کەرکوکە، بۆیە ئەنجومەنی عەرەبی لە

---

١٩ چاوپێکەوتن لەگەڵ حەسەن تۆران. ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق لە پێکهاتەی تورکمانی.

کەرکـوک پشـتیوانی لـە هەمـوو ئـەو هەنـگاوە یاسـایی و دەسـتووریانە دەکات کـە حکومـەتی ناوەنـدی لـە کەرکـوک جێبەجێـی دەکات [٢٠].

ئەمـە لـە کاتێکدایـە پێکهاتـەی کـوردی بـە تـەواوی دژ بـە هەنـگاوەکانی حکومـەتی ناوەندییـە و بـە هەنگاوێکـی نـا دروسـت و نادەسـتووری پێناسـەی دەکـەن، چونکـە بـە پێـی دەسـتوور و بـە پێـی ڕێکەوتنـی ئەمنـی لـە دوای سـاڵی ٢٠١١ەوە لـە ٢٠تشرینـی یەکـەم ڕێکەوتنێـک کـراوە لـە نێـوان هـەر یـەک لـە هێـزەکانی وڵاتـە یەکگرتـووەکانی ئەمریکا و هێـزەکانی عێـراق و هێـزەکانی پێشـمەرگە لەسـەر بەڕێوەبـردنی هاوبـەشی ئاسـایش لـە ناوچـە جێناکۆکـەکان، لـە بڕگـەی (ب) لیژنـەی بـاڵای وەزاری هاوبـەش لەسـەر بەڕێوەبـردنی ئاسـایشی هاوبـەش لـە کەرکـوک، لـە سـەر ئـەم شـەش خاڵـە ڕەزامەندبـوون [٢١]:

١ـ لابردنی سنوری ناوچەی ئاسایشیی هاوبەش .

٢ـ شێری ئاڵتونی تاکە هێزی کرداریی لە خاڵەکانی پشکنین-دا دەبێت.

٣- هێزەکانـی شـێری ئاڵتونـی ئەرکـی پاراسـتنی خاڵەکانـی پشـکنین و پارێـزگاری لـە خۆیـان دەکـەن بـە دووری ٥٠٠مەتـر لـە نزیـک خالـی پشـکنینی هاوبـەش.

٤ـ هێـزەکانی شـێری ئاڵتـونی ڕێوشـوێنی ئاسـایشی لەنێـوان بازگـە هاوبەشـەکان ڕێکدەخـات، ئەمـەش پـاش هەماهەنگـی لەگـەڵ سـەنتەری هەماهەنگـی هاوبـەش لـە کەرکوکـدا.

٥ـ زیادکردنـی سرییـەی چـوارەم لـە هێزەکانـی شـێری ئالتونـی بـۆ ئامانجـی دروسـتکردنی خالـی پشـکنینی هاوبـەش.

٦ـ هێـزەکانی پۆلیـسی عێراقـی هەڵدەسـتێت بـە بەڕێوەبردنـی پرۆسـەی ئاسـایش لـە نـاو شـاری کەرکـوک.

پێکهاتـەی کـوردی لـە کەرکـوک ئـەم دۆخـە ئەمنییـەی کەرکـوک بـە دۆخێکـی سـەپێنراو دەزانێـت، بۆیـە داوای پیاچوونـەوە و پابەندبـوون بـە دەسـتوور و ئـەو ڕێککەوتنـە هاوبەشـانە دەکات کـە لـە نێـوان هیـزەکانی حکومـەتی عێـراق و هێـزە ئەمنییـەکانی عێراقـدا بەسـتراوە.

دووەم: تێڕوانینی حکومەتی هەرێم و حکومەتی فیدراڵی بۆ ئاسایشی کەرکوک

حکومـەتی عێـراق لـە دوای ریفراندۆمـی ٢٥ی ئەیلـولی ٢٠١٧ داوای گەڕانـەوەی دەسـەڵاتی فیدراڵـی دەکـرد بـۆ ناوچەجێناکۆکـەکان، بۆیـە لـە بەرەبەیـانی ١٦ی ئۆکتۆبـەری ٢٠١٧، حکومـەتی ناوەنـدی دەسـتیکرد بـە پرۆسـەی جووڵانـدنی هێـزەکانی بـەرەو سـەنتەری شـاری کەرکـوک و لـە ماوەیەکـی کەمـدا چـووە شـوێنە زینـدووەکانی شارەکەو سـەنتەری شـار، حکومـەتی عێراقـی ئـەم هەنـگاوە بـە "هەنـگاوی سـەپاندنی یاسـاو چەسـپاندنی دەسـەلاتی فیدراڵـی" دەزانێـت و پشـت

٢٠ بەیاننامەی ئەنجومەنی عەرەبی لە کەرکوک لە ٢٠ـ١٢ـ ٢٠١٧

٢١ ڕێکەوتنی هاوبەشی هێزەکانی ئەمریکاو عێراق و هێزەکانی پێشمەرگە لە ٢٠ تشرینی یەکەمی ٢٠١١.

ئەستوره بە بڕیاری ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق. لەلایەکترەوە توانی بەم هەنگاوەی تا رادەیەک لە سیاسەتی هەرێمییدا پرەنسیپی (سفرکردنەوەی کێشەکانی) لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ بەدەستبهێنێت، بە تایبەتی تورکیاو ئێران کە هەموو دەرگایەکی هەماهەنگی هەواڵگریی، ئابوریی و سەربازییان بۆ عێراق کردەوە [٢٢]. جگە لەوەی ئەمریکا رۆڵی بریتی بوو لەوەی کە تێکچوونی پەیوەندییەکانی هەرێم و بەغدا نەبێتە هۆی ئەوەی کە لە شەڕی داعش ساردییان بکاتەوە. هەروەها ئەمریکا بەفەرمی رایگەیاند لەگەڵ یەکپارچەیی خاکی عێراقدایە. بۆیە ئەمریکا بۆ گەیشتن بەم مەبەستە بەردەوام پەراوێزی گفتوگۆی بۆ هەولیر و بەغدا دروستکردوە، چونکە کوردستان بۆ ئەمریکا ناوچەیەکی ستراتیژیەو ناکرێت لە دەستبدرێت. پەرلەمانتارێکی کورد (لە نوێنەرانی پارتی دیموکراتی کوردستان) لە ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق دەڵێت: "ئەمریکییەکان لە هەوڵی ئەوەدان دۆخی کەرکوك و ناوچە دابڕاوەکانی تر چاکبکەنەوە". باس لەوەشدەکات مەسعود بارزانی دڵنیای کردۆتەوە دەستبەرداری کەرکوك نابێت و لەئێستادا چاوەڕێی سەرخستنی هەوڵی ئەو لایەنانەن، کە نێوەندگیری دەکەن. "ئێستا لەبارەی کەرکوك و ناوچە دابڕاوەکانەوە بێدەنگیمان هەڵبژاردوە و چاوەڕێدەکەین ئەو کەسانەی نێوەندگیری دەکەن، دۆخەکە ئاسایی بکەنەوە و هێزەکانی پێشمەرگە بگەڕێنەوە بۆ شوێنەکانی خۆیان، بەپێچەوانەوە نە سەرکردایەتی سیاسیی کوردستان دەتوانێت خەڵکەکەی خۆی رابگرێت، نە خەڵکەکەش دەتوانن خۆیان رابگرن [٢٣]. کەواتە ئەمریکییەکان پرۆژەی نوێییان هەیە بۆ بەڕێوەبردنی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان. باس لەوەش دەکرێت کە ئەمریکیەکان بنکەی سەربازی تر لەو ناوچانە دەکەنەوە. ئەرکی ئەم بنکانە چارەسەری ئەو کێشانە دەبێت کە چاوەڕوان دەکرێت رووبدەن.

حکومەتی هەرێمی کوردستان هەڵوێستی رون و ئاشکرای ئەوەیە کە ئەم هەنگاوانەی حکومەتی ناوەندی کە بە ناوی یاسا و سەپاندنی دەسەڵاتی فیدراڵیەوە دەستیپێکردوە، هەنگاوی نادەستوورین و پێشێلکردنی زەقی دەستووره، چونکە کەرکوک بە پێی ماددەی ١٤٠ ی دەستووری عێراق ناوچەیەکی جێناکۆکە و دەبێت بە هاوبەشی لە هەموو روویەکەوە بەڕێوە ببرێت، لەبەرئەوە دەبێت بەڕێوەبردنی ئاسایشی ئەو ناوچەیە لە ئەستۆی هێزێکی هاوبەشدا بێت. هەمیشە هەرێمی کوردستان جەختی کردۆتەوە کە پابەندی گرتنەبەری رێگەی دەستووری و یاساییە بۆ چارەسەرکردنی ناکۆییەکانی نێوان دەسەڵاتە فیدراڵییەکان و هەرێم، لە هەمان کاتیشدا دووپاتی دەکاتەوە کە بڕوای وایە پێویستە ئەمە ببێتە بنەمایەك بۆ دەسپێکردنی دیالۆگێکی نیشتمانیی گشتگیر بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکییەکان لە رێگەی جێبەجێکردنی تەواوی ماددەکانی دەستووری عێراقەوە، بە جۆرێك ببێتەهۆی

---

٢٢ د. ایلاف راجح هادي - المركز الديمقراطي العربي، http://democraticac.de/?p=50871

٢٣ شاخەوان عەبد الله ، ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق .

زامنکردنی پاراستنی ماف و دەسەڵات و تایبەتمەندییەکان کە لە دەستووردا هەن، بەو پێیەی ئەمە تاکە ڕێگەیە بۆ زامنکردنی یەکێتیی خاکی عێراق، وەك لە ماددەی یەکەمی دەستووردا هاتووە [٢٤] رای حکومەتی هەرێمی کوردستان ئەوەیە کە لە ڕێگەی گفتوگۆوە دۆخەکە ئاسایی بکرێتەوە، چونکە ئێستا کەرکوک بە دۆخێکی نائاساییدا تێدەپەڕێت.

سێیەم: مەترسی سەرهەڵدانەوەی گروپە تیرۆریستیەکان لە کەرکوک

لە ئێستادا داعش لە رووی مەیدانی و خاکێکی دیاریکراوە لە عێراقدا کۆتایی هاتووە، بەڵام مەترسییەکانی سەرهەڵدانەوەی هەیە و ئەمریکییەکان و هێزەکانی هاوپەیمانی نێودەوڵەتی دژ بە داعش ئەم ئەگەرەیان نەشاردۆتەوە، بە تایبەتی لە کەرکوک و ناوچەکانی دەوروبەری، چونکە ئەم ناوچەیە جگەلەوەی کەمترین روبەڕوبونەوەی سەربازی تیایدا ڕویداوە، باوەشێکی باشی خۆڕێکخستنەوە و خۆ حەشاردانی ئەم گروپانەیە، بۆیە دەزگا هەواڵگرییەکانی وڵاتانی هەرێمیی و نێودەوڵەتی باس لەوە دەکەن ئەم گروپانە لەسەر ئایندەی ئاسایشی کەرکوک مەترسیدارن. ئەمە جگە لەوەی چالاکی ئاشکرا و کردەوەی تیرۆریستی ئەنجامدەدەن، بۆ نمونە لە ٢٠١٨/٢/٢٠ لە رۆژئاوای کەرکوک لە کردەوەیەکی تیرۆریستیدا (٢٧) چەکداری هێزەکانی حەشدی شەعبیان تیرۆرکرد، ئەم کردەوەیە دەکرێت وەکو زەنگێکی مەترسیدار مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت، هەروەها گروپێکی تر لە ناوچەکانی کەرکوک خۆیان بە ناوی (ئاڵای سپی) ڕێکخستۆتەوە کە هەڕەشەی تێکدانی ئاسایش لەسەر ناوچەکانی کەرکوک دروستدەکەن [٢٥].

ئەمە سەرەڕای ئەوەی رۆژنامەی عوکازی سعودی(عكاظ) کە پشتی بە زانیاری هەواڵگری بەستوە، راپۆرتێکی بڵاوکردۆتەوە باس لەوە دەکات سەرکردایەتی داعش پلانی ئەوەیان هەیە هێرش بکەنە سەر کەرکوک و داگیری بکەن [٢٦]. ئەمەش مانای وایە مەترسییەکان راستەقینەن و بە دوای دەرفەت و بۆشایی ئاسایشییدا دەگەڕێن، بۆیە هەموو بۆشاییەکی ئاسایش دەرفەتی بەردەم هێزە تیرۆریستیەکان و مەترسی بۆسەر ئاسایشی هاوڵاتیان زیاتر دەکات .

24 http://cabinet.gov.krd/a/d.aspx?s=040000&l=13&a=56021

25 https://www.alhurra.com/a/Iraq-attack-Hawija-hashed-Isis/419634.html

٢٦ جريده العكاظ السعودي، //http:// www.okaz.com/

باسی سێیەم:
ئایندەی کەرکوک لە سیاسەتی هەرێمایەتی و نێودەوڵەتیدا

یەکەم: ئایندەی کەرکوک لە تێڕوانینی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا

دەکرێت وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ڕۆڵێکی کاریگەر بگێڕێت لە چارەنووسی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان لە ئایندەدا، بە تایبەت پاش شکست پێهێنانی پرۆژەی خەلافەتی ئیسلامی لە عێراق و سوریا کە گرووپی دەوڵەتی ئیسلامی (داعش) ئامانجی چەسپاندنی بوو. کەرکوک پێگەیەکی گرنگی دەبێت لە سیاسەتی داهاتووی ئەمریکا بەرامبەر بە عێراق نەك تەنها لەبەر ئەوەی دروستکردنی جۆرێك لە جێگیریی ناوخۆیی لە عێراقدا پێویستی بە چارەسەر هەیە بۆ ململانێی کورد و عەرەب لەسەر کەرکوك و ناوچە جێناکۆکەکانی تر، بەڵکو لەبەر ئەوەی هاوپەیمانە ڕۆژئاواییەکانی تری واشینتۆن، بە تایبەتی بەریتانیا، بەرژەوەندی ئابوری گەورەیان هەیە لە سەرچاوە وزەییەکانی کەرکوك و سەرتاسەری عێراق. ئەم بەشە باس لەم دوو ڕەهەندەی سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکا دەکات تایبەت بە چارەنووسی کەرکوك لە نێوان هەولێر و بەغدادا.

ڕەهەندی یەکەم: دروستکردنی سەقامگیری ئەمنی و سیاسی لە عێراقدا

بەدەستهێنانەوەی دەسەڵاتی سیاسی لە لایەن ئەمریکاوە لە عێراق ئامانجێکی سەرەکی واشنتۆنە و ئیدارەی ئەمریکا بە جدی کار بۆ ئەو ئامانجە دەکات، بە تایبەت دوای تێکشکاندنی سەربازی داعش لە عێراق. ئەم ئامانجەی ئەمریکا پەیوەستە بە هاوسەنگکردنی دەسەڵاتی ئێران لە عێراق و تەواوی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، دەردەکەوێت ئەمریکییەکان دەیانەوێت هەڵەی "تەسلیمکردنی عێراق بە ئێران" لە دوای ٢٠٠٣ وە ڕاستبکەنەوە.

لە ڕووانگەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاوە، سنوردارکردنی دەسەڵاتی ئێران لە عێراق پێویستی بە دروستکردنی سەقامگیری سیاسی و ئەمنی هەیە لە عێراقدا، بەهۆی ئەوەی ململانێی تایفی و ئیسنی و غیابی جێگیری سیاسی و شەراکەتی فیعلی لە نێوان پێکهاتە جیاوازەکانی عێراقدا بۆتە هۆکاری دروستبوونی بۆشایی سیاسی و ئەمنی، کە بەردەوام لە لایەن ئێرانەوە ئەم بۆشاییە پڕکراوەتەوە. دۆزینەوەی چارەسەرکردنی کێشەی کەرکووك و ناوچە دابڕاوەکانی تر فاکتەرێکی گرنگی جێگیری و ئارامی سیاسی دەبێت لە ئایندەدا، دەکرێت ببێتە پێگەی گرنگپێدانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا.

ئەوەی ئاشکرایە لەمبارەیەوە ئەوەیە ئەمریکا پشتگیری تەواوی سەرۆکوەزیرانی ئێستای عێراق حەیدەر عەبادی دەکات، بەوپێیەی عەبادی لە سێ ساڵی ڕابردوودا خۆی

بـە دوورگرتـووە لـە جێبەجێکردنـی ئەجێنـدای ئێرانـی لـە عێـراق [27]. بـە پێچەوانـەی سـەرۆك وەزیرانـی پێشـووی عێـراق نـوری مالیکـی و هاوپەیمانەکانـی لـە هێزەکانـی حەشـدی شـەعبی (بە تایبەتـی هێزەکانـی بـەدر و کەتائیبـی حیزبـولا و عەسـایبی ئەهلـی حـەق) کـە پاڵپشـتی تـەواوی ئەجێنـدای ئێرانـی دەکـەن لـە عێـراق [28]، عەبـادی هەوڵیـداوە سـنورێك بـۆ هەژموونـی ئێـران لـە عێـراق دابنێـت و هـاوکات ڕێگەنەدانیـش بـوو بـە بەشـداریکردنی هێزەکانـی حەشـدی شـەعبی لە ئۆپەراسـیۆنی کۆنترۆڵکردنـەوەی موسـڵ لـە سـاڵی ڕابـووردوودا [29]. لـە ڕوانگـەی ئەمریکییەکانـەوە، گـەر عەبـادی دووبـارە وەك سـەرۆك وەزیـران هەڵبژێردرێتـەوە، ئـەوا نـەك دەبێتـە فاکتـەری جێگیـری سیاسـی و ئەمنـی (بـەو پێیـەی عەبـادی بـاوەڕی بـە بەشـدارییێکردنی گرووپـە تایفـی-نەتەوەییـە غەیـرە شـیعەکانی دیکـەی عێـراق هەیـە، لەوانـە کـورد و سـوننە) بەڵکـو جۆرێـك لـە هاوسـەنگی و سـەربەخۆیی دەگێڕێتـەوە بـۆ عێـراق بـە تایبەتـی لـە پەیوەندییـە دەرەکیەکانیـدا. چارەسـەرکردنی کێشـەی کەرکـووك و ناوچـە دابـڕاوەکان دەبێـت لـە سـیاقی ئـەم سـتراتیژەی ئەمریـکادا لێکدانـەوەی بـۆ بکرێـت.

یەکێـك لـە سـیناریۆکان ئەوەیـە پـاش هەڵبژاردنـەوەی عەبـادی بـۆ جـاری دووەم وەك سـەرۆك وەزیرانـی عێـراق، ئەمریـکا هەوڵبـدات کە دۆسـییەی ناوچـە جێناکۆکـەکان لە ڕێگەی دەسـتوورەوە چارەسـەر بـکات. جەختکردنـەوەی عەبادی لە دەسـتووری عێـراق بـۆ ڕووبەڕووبوونـەوەی هەوڵی هەرێمـی کوردسـتان دەکرێـت بکرێتـە بنەمـا بـۆ یەکلاکردنـەوەی کێشـەی کەرکـووك لـە نێـوان هەولێـر و بەغـدا، بـەو پێیـەی مـاددەی ١٤٠ ماددەیەکـی دەسـتوورییەو نەخشـە ڕێگایەکیشـە بـۆ یەکلاکردنـەوەی کێشـەی کەرکـوك و ناوچـە دابڕاوەکانـی تـر. بـەڵام ژمارەیـەك ئاڵنـگار لەبـەردەم ئـەم سـیناریۆیەدایە.

لەلایەکـەوە، بەهێزبوونـەوەی ڕۆڵـی سیاسـی ئەمریـکا لـە عێراقـدا وابەسـتەی هەڵبژاردنـەوەی عەبادییـە وەك سـەرۆك وەزیرانـی عێـراق بـۆ جـاری دووەم لـە ڕێگـەی سـەرکەوتنی لـە هەڵبژاردنەکانـی مانگـی ئایـاری ٢٠١٨دا. وادەردەکەوێـت ئامـادەکاری بەرچـاو بـە پشـتیوانی ئەمریـکا بـۆ بەدەسـهێنانی ئـەم سـەرکەوتنە لـە هەڵبژاردنەکانـدا کـراوە. دروسـتکردنی لیسـتی

27 Maher Chmaytelli, “ Abadi Keeps Iran at arm’s length in war on Islamic State’, Reuters, (February 21, 2016), available at: https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-abadi-insight/iraqs-abadi-keeps-iran-at-arms-length-in-war-on-islamic-state-idUSKCN0VU0ER

28 Martin Chulove, ‘From Tehran to Beirut: Shia militias aim to firm up Iran’s arc of influence’, ‘The Guardian’, (16/01/2017), available at:
https://www.theguardian.com/world/2017/jun/16/from-tehran-to-beirut-shia-militias-aim-to-firm-up-irans-arc-of-influence

29 Jamie Dettmer, ‘Militias Insist on Joining Liberation of Mosul’, VOA, (17/09/2016), available at: https://www.voanews.com/a/shiite-militias-insist-on-joining-liberation-of-mosul/3555246.html

سـەرکەوتن (قائمـة النـصر) (وەك لیسـتێکی سـەربەخۆ لـە حزبـی دەعـوەی شـیعی) و هەوڵـدان بـۆ وەگەڕخسـتنی سـەرکەوتن بەسـەر داعـش، شکسـتپێهێنانی هەوڵـی کـۆرد بـۆ سـەربەخۆیی، بەڵێنـدان بـۆ جەنـگان دژی گەندەڵـی و بەفیرۆدانـی داهاتـی گشـتی چانسـی دەرچوونـەوەی عەبـادی بـۆ خولێکـی تـر زیاترکـردوە، هەرچەنـدە شکسـتی سـەرۆك وەزیـران بـۆ بەدیهێنانـی ریفـۆرم تـا ئێسـتا سـەرکەوتنی بەدەسـتنەهێناوە[٣٠]. بـەڵام هەڵبژاردنـەوەی عەبـادی وەك رێگایـەك بـۆ چارەسـەری دۆزی کەرکـوك پێویسـتی بەوەیـە پـارت و لایەنـە سیاسـییەکانی هەرێم پاڵپشـتی هەڵبژاردنـەوەی عەبـادی بکـەن و متمانەیـان لـە لادروسـت بێـت بـەوەی لـە داهاتـوودا سـەرۆك وەزیرانـی عێـراق کار بـۆ چارەسـەری ناوچـە جێناکۆکـەکان دەکات بـە شـێوەیەك کـە بەرژەوەندییەکانـی کـورد پارێزراوبـن.

ناردنـی مووچـەی فەرمانبەرانـی هەرێـم لـە لایـەن عەبادییـەوە دەکرێـت ببێتـە نیشـانەی نیازپاکـی بەرامبـەر بەکـورد و هەروەهـا دەکرێـت ببێتـە بنەمـای کاری هاوبەشـی کـورد و عەبـادی بـۆ کاتـی هەڵبـژاردن و دوای هەڵبـژاردن، بـە تایبـەت یەکلاکردنـەوەی دۆزی کەرکـوك لـە نێـوان هەولێـر و بەغـداد. بـەڵام ئاڵینـگاری سـەرەکی لێـرەدا ئەوەیـە تـا ئێسـتا پـارت و لایەنـە کوردییەکان هەڵوێسـتێکی دیاریـان نییـە سـەبارەت بـە هاوپەیمانـی بەسـتن لەگـەڵ لیسـتەکەی عەبـادی. لەمـەش مەترسـیدارتر ئەوەیـە لایەنـە کوردییـەکان هەڵوێسـت و بیروبۆچوونـی جیاوازیـان لەسـەر پێشـبرکێی هەڵبـژاردن لـە کەرکـوك و ناوچـە دابـڕاوەکان هەیـە. پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان تـا ئێسـتا بریـاری بایکۆتکردنـی هەڵبژاردنەکانـی داوە لـە کەرکـوك بـەو پێیـەی کـە دەسـەڵاتی حکومەتـی عێراقـی لـە دوای ١٦ی ئۆکتۆبـەری ٢٠١٧وە بـە نـاڕەوا دەزانێـت. تـا ئێسـتا ئـەوەی دیـارە یەکێتـی نیشـتمانی کوردسـتان بـە تەنهـا بەشـداری لـە هەڵبژاردنـەکان دەکات لـە کاتێکـدا بزوتنـەوەی گـۆڕان و چەنـد پـارت و لایەنێکـی تـر پێکـەوە دەچنـە پێشـبرکێی هەڵبـژاردن لـە ناوچـە جێناکۆکـەکان.

دەکرێـت ئـەم دابەشـبوونە پێگـەی کـورد لـە کەرکـوك و جێناکۆکـەکان لاوازبـکات و کاریگـەری هەبێـت لـە سـەر حسـاباتی سیاسـی دوای هەڵبـژاردن لـە لایـەن عەبادییـەوە (گـەر ببێتـەوە سـەرۆك وەزیـران). لەگـەڵ ئەمەشـدا، هێشـتا زووە بـۆ حوکمـدان لەسـەر ئـەدای کـورد و رێککەوتنـە سیاسـیەکانی دوای هەڵبـژاردن بـە تایبـەت بـە لەبەرچاوگرتنـی ئـەو راسـتییەی کـە پێکهێنانـی حکومـەت و رێککەوتنـە سیاسـییەکان زیاتـر لـە دوای هەڵبژاردنـەوە. دەکرێـت ئامـاژە بـەوە بکرێـت ئەمریکییـەکان رۆڵـی گـەورە ببینـن راسـتەوخۆ لـە دوای هەڵبژاردنەکانـەوە بـۆ پێکهێنانـی بەرەیەکـی بەهێـز لـە لیسـتەکەی عەبـادی و کـورد و سـوننە و شـیعەی "میانـڕەو". گـەر هاوکێشـەکان بـەم ئاراسـتەدا بـڕۆن، ئـەوا ئەگـەری جۆرێـك لـە رێککەوتـن لەسـەر ئاینـدەی

30 Kirk H. Sowell, 'Abadi's Failed Reforms', 'Carnagie Endowment for International Peace/ Sada', (27/11/2015), available at: http://carnegieendowment.org/sada/62004

ناوچەجێناکۆکەکان دەبێت لە نێوان کورد و لایەنی عەرەبی سەرکەتوو لە هەڵبژاردنەکاندا (مەبەست عەبادییە لێرەدا).

لە لایەکیترەوە، دەرکەوتنی لاوازی لە تواناکانی عەبادی بۆ راکێشانی لایەن و پارتە سیاسیەکانی تری عێراق بۆ ناو لیستی سەرکەوتن دەکرێت ئالینگاریەکیتر بێت بۆ ئەجێندای سیاسی ئەمریکا لە عێراق و چارەسەری دەستووری بۆ دۆزی ناوچە جێناکۆکەکانی نێوان هەولێر و بەغدا. بەجێهێشتنی لیستەکەی عەبادی لەلایەن رەوتی حیکمەتی سەر بە عەمار حەکیم، بە ئاماژەی لاوازی عەبادی لە قەڵەمدەدرێت وەك بنەمایەك دادەنرێت بۆ داواکردن لە ئەمریکا لەپێناو دەستبەرداربوون لە عەبادی و گەڕان بە دوای سەرکردەیەکی جێگرەوە بۆ پشتیوانیکردنی [٣١]. تەنانەت ئەگەر لیستەکەی عەبادی سەرکەوتن بەدەستبهێنێت ئەوا دەبێت لەگەڵ هێزە شیعی و سوننیەکانیتردا بکەوێتە دانوستان لە پێناو پێکهێنانی حکومەتدا، ئەمەش ئاڵۆزی زیاتر دەکات بۆ چارەسەرکردنی دۆسییەی کەرکوك لە نێوان هەولێر و بەغدا، بەهۆی ئەوەی کە ئەمریکا و عەبادی ئەو هێز و لایەنانەیتر رازی بکەن بە هەر رێککەوتنێك لەگەڵ کورد لە ئایندەدا لەبارەی چارەنووسی کەرکوکەوە.

سیناریۆی دووەم ئەوەیە هێزێکی بەدەر لە هاوپەیمانی ئەمریکا (لیستەکەی عەبادی) لە هەڵبژاردنەکاندا سەرکەوتن بەدەستبهێنێت و ببێتە حاکمی داهاتووی عێراق. لێرەدا دانوستانەکانی پێکهێنانی حکومەت و رۆڵی کورد لەو حکومەتەدا شێوەی چارەسەری دۆسییەی کەرکوك لە نێوان هەولێر و بەغدا دیاری دەکات. هەر هێزێك لە داهاتوودا ببێتە لایەنی دەسەڵاتدار پێویستی بە هاوکاریە سەربازی و ئابوری و سیاسی و دیبلۆماسیەکانی ئەمریکا دەبێت، هەر بۆیە دەبێت بە جۆرێك لەگەڵ ئاڕاستەی سیاسەتی ئەمریکا بۆ داهاتوی عێراق خۆی بگونجێنێت. وەك ئاشکرایە لە ئێستادا ئەمریکا کار بۆ مانەوەی درێژخایەنی خۆی لە رووی سەربازییەوە لە عێراق دەکات لە رێگەی بەرفراوانکردنی رێککەوتنامەی ئەمنی لە نێوان عێراق و ئەمریکا، کە پێشتر لە ٢٠٠٨دا لە نێوان هەردوو وڵاتدا ئیمزاکراوە.

مانەوەی ئەمریکا لە عێراق بۆ سێ مەبەستە: ١.جەنگان دژی تیرۆریزم. ٢.زامنکردنی بەرژەوەندییە بازرگانی و نەوتییەکانی هاوپەیمانە رۆژئاواییەکانی ئەمریکا. ٣.کەمکردنەوە و سنوردارکردنی دەسەڵاتی ئێران لە عێراق.

---

31 Jessa Rose Dury-Agri & Omer Kassim, 'Iraqi Prime Minister's Coalition Fractures, Signaling Change of Premier', 'Institute for the Study of War', (08/02/2018), available at: http://www.understandingwar.org/backgrounder/iraqi-prime-minister%E2%80%99s-electoral-coalition-fractures-signaling-change-premier

لە حاڵەتی سەرکوتنی لیستی دەوڵەتی یاسا بەسەرکردایەتی نوری مالیکی (بە هاوپەیمانێکی گرنگی ئێران هەژماردەکرێت) لە هەڵبژاردنەکانی داهاتوودا و بڕیاردانی بۆ زیاتر پتەوکردنی دەسەڵاتی ئێران لە عێراق، ئەوا دەکرێت عێراق ببێتە ساحەی ململانێی توندی ئەمریکی-ئێرانی ئەمەش هەوڵەکانی ئەمریکا بۆ دۆزینەوەی چارەسەرێکی سیاسی-دەستووری بۆ کێشەی کەرکوك ئاڵوز دەکات. نزیکی کورد لە هەڵویستی ئەمریکا دەبێتە هۆی ئەوەی ئێران و هاوپەیمانەکانی دژایەتی گەورەی کورد بکەن بۆ بەدەستهێنانەوەی تەنانەت کەمترین دەسەڵات لە کەرکوك و ناوچەجێناکۆکوکانیتر. لە باشترین حاڵەتدا و لە کاتی سەرگرتنی ئەم سیناریۆیەدا، کورد (بە مەرجێك توانای دروستکردنەوەی هەڵویستی یەکگرتوی هەبێت سەبارەت بە چارەنووسی کەرکوك) دەتوانێت بێ لایەنی لە ململانێی ئەمریکی-ئێرانی هەڵبژێرێت و لەگەڵ دەسەڵاتدارانی عێراق خۆی بگونجێنێت، لەم حاڵەتەشدا گرەنتی نابێت بۆ بەدەستهێنانەوەی کاریگەری بەسەر ناوچەجێناکۆکوکاندا.

رەهەندی دووەم: بەرژەوەندیە ئابووریەکانی هاوپەیمانەکانی ئەمریکا لە کەرکوك:

ئاشکرایە سەرچاوە نەوتی و گازییەکانی کەرکوك (و هەرێمی کوردستان) جێگەی بایەخپێدانی هێزە هەرێمایەتی و نێودەوڵەتییەکانی وەك ئێران، تورکیا و روسیایە. ئێران و تورکیا هەر یەك ئامانجیانە کە ببنە سەنتەری وزەی هەرێمیی و جیهانی، نەوت و گازی عێراق بە گشتی و کەرکوك بە تایبەتی بە پێکهێنەرێکی سەرەکی گەیشتن بەو ئامانجە دەزانن. بەرژەوەندییە ئابوورییەکانی روسیا لە رێگەی چالاکیەکانی کۆمپانیای روزنەفت لە بواری وزەدا لە هەرێم و عێراقدا رەنگی داوەتەوە.

هەرچەندا ولاتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا بە شێوەیەکی راستەوخۆ ئامانجی لە بەدەستهێنانی نەوتی عێراقدا نییە، هاوپەیمانە رۆژئاواییەکانی واشنتۆن بە تایبەت بەریتانیا، بەرژەوەندی گەورەی هەیە لە وەبەرهێنان لە نەوت و گازی عێراق بە تایبەتی لەکەرکوك. بەمەش ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە شێوەیەکی ناراستەوخۆ بەشداردەبێت لە ململانێکانی ئایندەی نەوت و گازی کەرکوك، بەو پێیەی لەندەن هاپەیمانی واشنتۆنە و لە شەری دژی داعشدا رۆڵێکی بەرچاوی سەربازی و دبلۆماسی هەبووە.

تەنها دوو رۆژ دوای دەستبەسەرداگرتنەوەی کەرکوك(١٦ئۆکتۆبەر) لەلایەن بەغداوە، دەسەڵاتدارانی حکومەتی فیدراڵی عێراقی داوایان لە کۆمپانیای بریتش پێترۆلیۆم (BP) کرد کە کار بکات بۆ نوێکردنەوەی پاڵاوگەکانی کەرکوك و کۆمپانیاکەش ئامادەیی بۆ جێبەجێکردنی ئەم کارە دەربڕی[٣٢]. بە هەمان شێوە کۆماری ئیسلامی ئێران کە رۆڵیکی سەرەکی هەبووە

32 David Shepered& Erika Solomon, 'Iraq Approaches BP to develop reclaimed Kirkuk oilfields', Financial Times, (October 19, 2017),available at: https://www.ft.com/content/c532ff96-b3ed-11e7-aa26-bb002965bce8

لـە گێڕانـەوەی دەسـەڵاتی فیدراڵـی بـۆ کەرکـوك، ئامادەیـی خـۆی بـۆ گەیاندنـی نەوتـی ئـەو شـارە بـەدەرەوەی عێـراق لـە ڕێگـەی ئێرانـەوە دەربڕیـوە. بـە هـۆی هـاوکاری ئێرانـەوە بۆیـان، پێدەچێـت دەسـەڵاتدارانی عێـراق بێبـەش نەکـەن لـە وەبەرهێنـان لـە نـەوت و گازی کەرکوکـدا. هاتنـی ئـەم هێـزە ئیقلیمـی و نێودەوڵەتییانـە بـۆ کەرکـوك پێدەچێـت کاریگـەری هەبێـت لەسـەر چارەسـەرکردنی دۆزی کەرکـوك لـە ئاینـدەدا بـە مەرجێـك حکومەتـی فیدراڵـی بتوانێـت ئاسـایش لـە شـارەکەدا بـە شـێوەیەك دابیـن بـکات کـە لـە خزمەتـی جێبەجێکردنـی چالاکییـە ئابوورییەکانـی هێـزە دەرەکییـەکان بێـت.

لەبەرامبـەر هەماهەنگـی تورکیـا لەگـەڵ حکومەتـی فیدراڵـی عێراقیـدا لـە شکسـتپێهێنانی هەوڵـی کـورد بـۆ جیابوونـەوە لـە عێـراق، ئەنکـەرە (هاوشـێوەی ئێـران) چاوەڕوانە بەغدا پاداشـتی لـە نـەوت و گازی کەرکـوك بداتـەوە. گـەر حکومەتـی عێـراق بتوانێـت بەرژەوەندییـە جیـاوازە نێودەوڵەتییـەکان لـە سـوودوەرگرتن لـە نـەوت و گازی کەرکـوك پێکـەوە بگونجێنێـت و ئاسـایش بـە بـێ کـورد لـە کەرکـوك دابیـن بـکات، ئـەوا داخـوازی و هەوڵـی کـورد بـۆ گەڕانـەوە بـۆ کەرکوك و چارەسـەری ئاشـتییانەی ئـەو دۆزە لـە داهاتـوودا بـە شـێوەیەك کـە لـە بەرژەوەنـدی کـورد بێـت، ئەسـتەم و قورسـتر دەبێـت. هاوبەشـیپێکردنی بەریتانیـا لـە وەبەرهێنانـی نەوتـی کەرکـوك، هەوڵـی بەغدایـە بـۆ بەهێزکردنـی شـەرعییەتی دەسـەڵاتەکەی لـە کەرکـوك و لـە ڕووانگـەی ڕۆژئـاواوە بـە تایبەتـی واشـینتۆن و لەنـدەن کـە دوو هێـزی هاوپەیمانـی کـوردن لـە عێـراق، بـەڵام هیـچ لـەم هێزانـە پشـتگیری سـەربەخۆیی کوردیـان لـە عێـراق نەکـرد. مەبەسـتی بەغـدا لێـرەدا لاوازکردنـی هاوپەیمانێتیـە دەرەکییەکانـی هەولێـرە لـە هـەر دانوسـتاندنێکی داهاتـوو لـە نێـوان کـورد و عـەرەب لـە عێراقـدا لەسـەر یەکلاکردنـەوەی چارەنووسـی کەرکـوك. گـەر ئەمریـکاش بیەوێـت پشـتیوانی کـورد بـکات لـەو پرۆسـەیەدا ئـەوا پێویسـتە بەرژەوەندییەکانـی بەریتانیـا لـە نەوتـی کەرکـوك لەبەرچـاو بگرێـت.

دووەم: ئایندەی کەرکوك لە تێڕوانینی ئێراندا

ئێرانو هەرێم؛ هەماهەنگی ناچاری

ڕوداوەکانـی ١٦ی ئۆکتۆبـەری٢٠١٧ و کۆنترۆڵکردنـەوەی کەرکـوك لەلایـەن عێراقـەوە بە هاوکاری ئێـران، لوتکـە و ئەنجامـی ئـەو بەریەککەوتنـە بـوو کـە پـاش نیـو سـەدە لـە پەیوەنـدی و هـاوکاری کـورد و ئێـران، ئـەم دوو لایەنـەی لـە "دۆسـتایەتی خۆویسـتانە"وە گواسـتەوە بۆ دۆخی "هاوسـێیەتی ناچـاری"، لانیکـەم لـە چـاوی ڕای گشـتی کوردسـتان و حکومەتـی هەرێمـەوە، ئەگەرچـی بـە ڕەسـمی ئەمـەش دەرنەبڕدرابێـت. پرسـیارەکە ئەوەیـە: چـی وایکـرد مێـژووی هاوبەشـی پەیوەنـدی، هاوسـنووری، بەرژەوەندییـە ئابووریـی و سیاسـییە یەکانگیرەکانـی هەولێـر و تـاران نەتوانێـت ڕێگربێـت لـەوەی ئێـران ڕاشـکاوانە پشـتیوانی سـەربازی و سیاسـیی بەغـدا بـکات بـۆ وەدەرنانـی دەسـەڵاتی

هەرێم لە کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان؟ ریفراندەم بە کەرکوکەوە چ مەترسییەکی گریمانەیی بۆ تاران سازکرد کە ئەو وڵاتە نەتوانێت چاوپۆشی لێبکات؟

ئێران راشکاوانە کۆدی پووچکردنەوەی کاریگەری ریفراندەمی بە کەرکوکەوە گرێدا و لە ئانی دەستبەسەرداگرتنەوەی کەرکوک هەڵوەشاندنەوەی "پیلانی ئیسرائیل-ئەمریکای لە رێی ریفراندۆمەوە" لە مینبەرە سیاسییەکەی هەینیانی تاران و میدیاکانیدا راگەیاند. وتاربێژی کاتیی نوێژی هەینی تاران (ئەحمەد خاتەمی) پاش ١٦ئۆکتۆبەر روون و راست وتی دەیانەوێت کورد لەگەڵ عێراقدا بمێننەوە. وتیشی "درود بۆ عێراق کە دەستوبردی کرد و کەرکوکی لەوان [کورد] سەندەوە" بە بەرپرسانی نوێی هەرێمی کوردستانیشی وت: "یەکجار ئەزموون بەسە و لەگەڵ دەوڵەتی یەکپارچەی عێراقدا هاورێگا بن و مەبنە یاریچەی دەستی رژێمی سەهیۆنی و ئەمریکا" [٣٣]. کەواتە گەر کەرکوک سەر بە هەرێم بێت گریمانەی چ سیناریۆیەکی مەترسیدار بۆ ئێران دەسازێنێت؟

کەرکوک لە چوارچێوەی بنەماکانی سیاسەتی ئێران لە هەرێمی کوردستان:

پرسی هەستیاری کەرکوک بە هێڵە گشتییەکانی سیاسەتی ئێران و بنەماکانی لە ناوچەکەدا وابەستەیە. وادەردەکەوێت لکاندنی تاکلایەنەی کەرکوک بە هەرێمەوە راستەوخۆ لێدانی بەرژەوەندییە پرەنسیپییەکانی تارانی لێکەوتبێتەوە. بۆ رونکردنەوەی ئەم پرسە و بە وردبوونەوە لە مامەڵەی ئێران لەگەڵ هەرێمی کوردستان و هێزە سیاسییەکانی ئەم ناوچەیەدا دەکرێت هێڵە گشتییەکانی سیاسەتی ئێران لە کوردستان لە چەند خاڵێکدا کورتبکرێنەوە:

١. دژایەتی دابەشبوونی یەکجاری و سەربەخۆیی هەنگاوبە هەنگاوی هەرێمی کوردستان و پاراستنی یەکپارچەیی خاک و سەروەری وڵاتی عێراق.

٢. مامەڵە لەگەڵ هەرێمی کوردستان لە چوارچێوەی عێراق: مامەڵەی تەواوکاری کورد و شیعە و جێکردنەوەیان لە چوارچێوەی سیاسەتی گشتی ئێران لە ناوچەکەدا.(بڕوانە: راپۆرتی قۆناغی دووەمی پرۆژەی چارەنووسی کەرکوک لە نێوان هەولێر و بەغداد: www.centerfs.org)

٣.پاراستنی پەیوەندی تاران و هەرێمی کوردستان و هێزە کاریگەرەکانی، لە بەرامبەر ئاسایشی ناوچەکە و دۆستی پەیوەندیدارەکان بە قوڵایی ستراتیژیی ئاسایشی ئێرانەوە، وەک ئاسایشی سنورەکان، بنەبڕ و سنوردارکردنی چالاکییەکانی ئۆپۆزسیۆنی چەکداریی کوردانی ئێران.

٤. رێگریکردن لەوەی کوردستان ببێتە بەرەیەک یان بچێتە ناو بەرەیەکەوە و ببێتە

---

٣٣ سایتی خبرگزاری تسنیم، ١٩آبان١٣٩٦:
https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/08/19/1569654/

ناوچەی جێنفوزی نەیارانی ئیران، وەک ئیسرائیل و ئەمریکا.

٥. ڕێگریکردن لە گەشەی گروپە نەتەوەخوازەکان و پان-کوردییەکانی هەرێمی کوردستان بە جۆرێک کاریگەری و جێکەوتە لەسەر کوردستانی ئێران جێبهێڵێت و پشتیوان و بوژێنەرەوەی بیری ناسیۆنالیستانە و سەربەخۆییخوازی کوردانی ئێران بێت [٣٤].

کەواتە هەر ڕووداو و هۆکارێکی سیاسی ببێتە هۆی لەقکردنی یەکێک لەم پایانەی پۆڵەسی ئێران لە ناوچەکەدا جۆرێک لە هەڕەشەیە لە قوڵایی ستراتیژی و بەرژەوەندییەکانی ئێران. بە دەستوبردکردنی ئێران و هاوپەیمانانی لە ناوچەکەدا لە یەکلاکردنەوەی خێرای مەسەلەی کەرکوک و دەرهێنانی لە ژێر نفوزی هەولێردا، دەردەکەوێت هەستیاری کەرکوک زۆر زیاتر و بایەخدارترە لە ڕەچاوکردنی بەرژەوەندی هاوبەشی هەرێمی کوردستان و پەیوەندی مێژوویی و سیاسی و تەنانەت گەر ئایندەی پێکەوەکارکردنی تاران و هەولێریش بخاتە مەترسییەوە.

ئەوەی پاش ١٦ ئۆکتۆبەر دەرکەوت ئەوە بوو کە دیدگای بڕیاردەری سیاسەتی ئێرانی بۆ مامەڵەکردنی لەگەڵ هەرێمی کوردستانی پاش ٢٠١٧/٩/٢٥ لەسەر بنەمای سیناریۆی گریمانەکراوی ئێرانە بۆ ریفراندۆم (کە دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستانییە بە کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانەوە).

ئێران ئەم سیناریۆیەی بە نزیکترین سیناریۆ لە واقیع زانی و وەک واقیعێکی چاوەڕێکراویش مامەڵەی لەگەڵدا کرد، کە باوەڕی وایە ریفراندەم پرۆژەیەکی ئیسرائیلی-ئەمریکییە و سەربەخۆیی کوردستان ئامانجەکەی تێکدانی ناوچەکە و دژایەتی بەرژەوەندی ئێرانە [٣٥]، تەنانەت ڕابەری کۆماری ئیسلامی ئێران (لە دیداری سەرەتای مانگی ئۆکتۆبەری٢٠١٧ لەگەڵ ڕەجەب ئەردۆگانی سەرکۆماریی تورکیادا) ڕایگەیاند ریفراندەمی سەربەخۆیی "خیانەت بوو"، ڕابەری ئێران باوەڕی وابوو کە "ئەمریکا و هێزەدەرەکییەکان بەدوای دروستکردنی ئیسرائیلێکی نوێدا دەگەڕێن" بۆ بەرگرتن لەم کێشانە بە پێویستی زانی کە "ئێران و تورکیا بە لێکتێگەیشتنێک بگەن و بەرجەستەی بکەن". [٣٦] ئەڵبەت هەرواشیان کرد.

کەواتە لە دوو لایەنەوە کەرکوک لە ڕوانگەی ئەو بنەما سەرەکییانەی سیاسەتی ئێران لە عێراق و کوردستاندا کە خرانەڕوو، بۆ تاران جێگەی بایەخە: وەک دڵێک بۆ ڕاگرتنی یەکپارچەیی عێراق و پێویستی کورد بە بەغدا و تاران، وەک تەواوکارێکیش بۆ هیلالی شیعی.

ڕووداوەکانی دوای ٩/٢٥ وەک ئەنجام و دەرخەری (کاشف) نیگەرانیی کەڵەکەبووی ئێران بوون بەرامبەر کەرکوک، کە سەرچاوەکەی دەگەڕایەوە بۆ:

---

٣٤ جعفر حق¬پناه، کردها و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول، (تهران: موسسه فرهنگی مطالعات، ١٣٨٧)، ص١٨١.

٣٥ بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: هەردی مەهدی(٢٠١٧): کوردستان، ئێرانێکی تر یان ئیسرائیلی دووەم، (OCTOBER 8, 2017): https://www.centerfs.org/kurdistan-another-iran-or-israel/

٣٦ ڕوزنامه رسالت، شماره٩٠٥٠سال سی و دوم، پنج شنبه، ٢٠١٧/١٠/٥، ص١.

١. ئـەوەی کـورد بەبردنەوەی٦٣٪دەنـگ لـە ٢٠٠٥ و زۆرینـەی کورسـییەکانی پارێـزگای کەرکوکـی (٢٦لـە ٤١کورسـی) دەستخسـت. لـە ٢٠٠٧یشـدا هەرێـم بـە تـەواوی کۆنترۆڵی ئاسایشـی کەرکوکـی گرتەدەسـت. لـەوەش زیاتـر هەرێـم بێبـاک لـە بەغـدا و هـەر لایـەک حکومەتـی مەحەلییـان پێکهێنـا، کـە وایکـرد وەک نەیارێـک بەرامبـەر بەغـدا دەرکەوێـت لـە بـری تـەواوکار و هاوپەیـمان، کـە دەکاتـە پێچەوانـەی خاڵێکـی بنەمایـی سیاسـەتی گشـتی ئێـران.

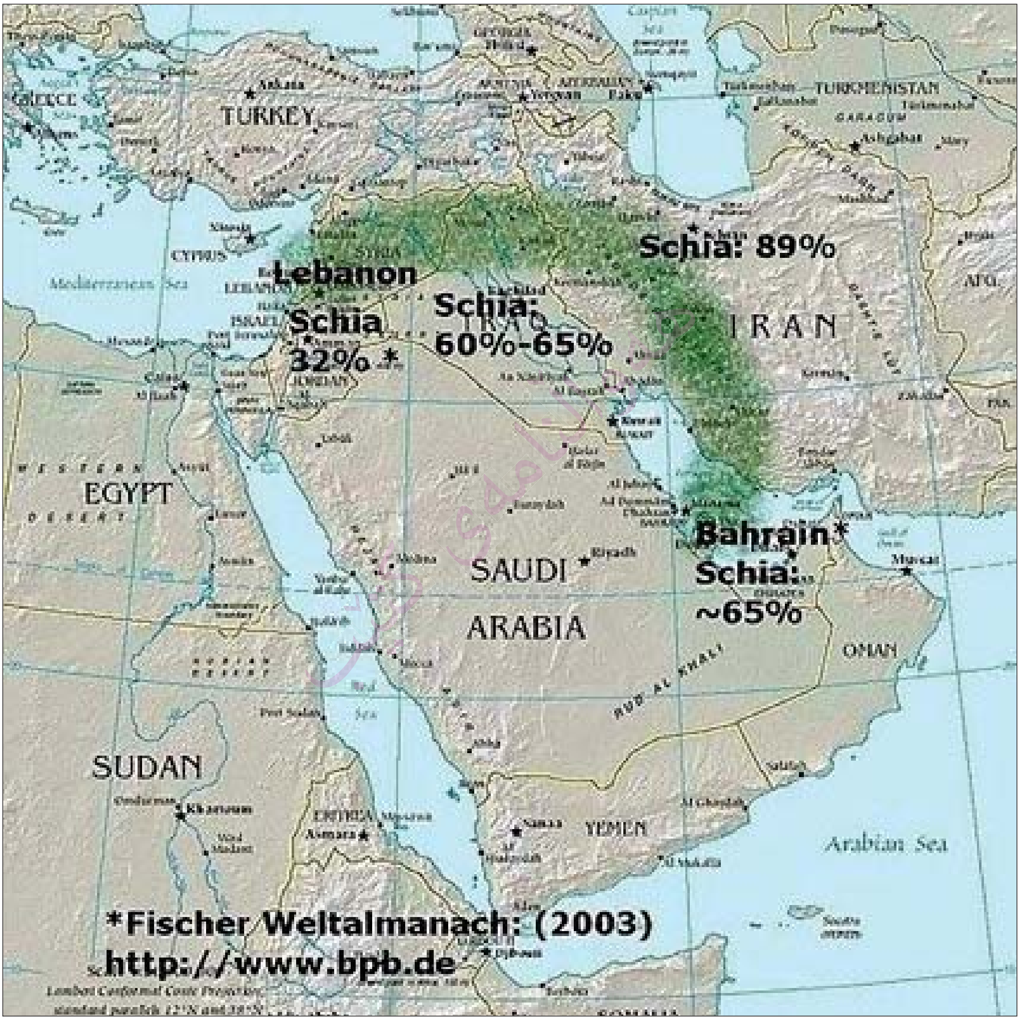

٢. لـەوەش زیاتـر بەهـۆی دەرکەوتنـی داعـش و لـە ٢٠١٤ەوە، ناوچـە جێناکۆکـەکان لـە روی نفـوزی سیاسـی و ئابوریـیـەوە بـە تـەواوی کەوتنـە بندەسـتی هەرێمـی کوردسـتانەوە بووبوونـە هەڕەشـەی بێباکـی هەولێر بەرامبـەر تـاران.

ئـەم دۆخـە و ئەنجامدانـی ریفرانـدۆم و پەرتـی ناوماڵـی کوردسـتان پێکـەوە هەسـتیاری ئێرانیـان چەنـد بەرامبـەر کـردەوە و هـاوکات هەلێکـی زێڕیـن بـە کۆدەنگـی هەرێمایەتـی

بـۆ تـاران هێنایەپێـش تـا سـەرجەم کارت و فیگـەرە سـەرەکییە دەوڵەتـی و نادەوڵەتـی و هـاوکارە ناوچەییەکانـی بەکاربهێنێـت بـۆ کەمکردنـەوەی مەترسـی چاوەڕوانکـراوی هەولێـر و سـەربەخۆیی هەرێـم.

ئێـران لـە ڕێـی وتەبێـژی وەزارەتـی دەرەوەیـەوە پـاش هەڵکردنـی ئـاڵای کوردسـتان لـە کەرکـوک ئـەم هەسـتیاریی و مەترسـیدارییەی نەشـاردەوە راشـکاوانە وتـی: دژی ئەنجامدانـی راپرسـی و یەکلایەنـە گێڕانـەوەی کەرکوکـە بـۆ سـەر هەرێـم [٣٧] .

نیگەرانیەکانی ئێران بۆ کەرکوکێک لەسەر هەرێم بێت کامانەن؟

بـۆ وەڵامـی ئـەو پرسـیارە دەکرێـت لـە راقـەی پـڕ لـە نیگەرانیـی ئـەو وڵاتـە بـۆ ئاینـدەی هەرێمـی کوردسـتان (کەرکـوک و جێناکۆکەکانـی لەسـەر بێـت) لێکبدرێتـەوە، کـە لـە دیـدی تارانـەوە بـە مانـای ئەمانـە دێـت:

ا. زیاتربوونـی نائارامـی و تێکچوونـی سیسـتم و سـنوریی بـاوی سیاسـی ناوچەکـە کـە ئێران و عێـراق و تورکیـاش دەخاتـە مەترسـییەوە.

ب. لاوازبوونی میحوەری بەرگری (مقاومە).

ج. لاوازبوونی ئیئتیلافی ئێرانی لە ناوچەکە لە چوارچێوەی پارادایمی شیعی-سوننی.

د. نیگەرانی لە مەترسی باڵکانیزەکردنی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست.

هـ. نیگەرانـی لـە دوبارەبوونـەوەی ئەزمونـی ئازەربایجـان و لەدەسـتدەرچوونی هەرێمـی کوردسـتان بەهـۆی هەبوونـی نەیارەکانـی ئێـران لـە هەرێمـدا.

و.کاریگەریی جێهێشتن لەسەر بزوتنەوەی ناسیۆنالیستی کوردیی لە ئێران.

ز.گەشـەی گروپـە چەکـدارە نەیارەکانـی ئێـران کـە لـە هەرێمـی کوردسـتانن و دورنییـە لـە ئایندەشـدا هەولێـر پشـتیوانییەکانی بۆیـان زیـاد بـکات [٣٨].

دیوێکیـتری دیـوی جیۆئیکۆنۆمـی کەرکـوک و سـەرچاوە دەوڵەمەندەکانییەتـی بـە وزە، بەجۆرێـک هەڕەشـەی بـۆ ئاینـدەی ئاسایشـی ئێـران سـازاندووە، بـە لەبەرچاوگرتنـی ئـەوەی کەرکـوک یەدەکـی نەوتـی نزیکـەی ٤٠٠٠٠٠٠٠٠ملیـار بەرمیـل نەوتـە و دووەمیـن کێڵگـەی نەوتـی عێراقـە پـاش بـەسرە. پشـکی ٤٠٪ی نـاردەی دەرەکـی نەوتیـی عێراقـە. [٣٩] لـەم روانگەیـەوە بەشـێکیتری هەسـتیاریی ئێـران بـۆ کەرکـوک پەیوەنـدی بـە دیـدی مێژوویـی و سیاسـی ئێرانـە بـۆ بوونـی ئیسرائیـل، دیـدی بڕیاردەرانـی نـاو شۆڕشـی ئیسـلامی ئێـران لەسـەر هەمـان دیـد بیناکـراوە. لای ئـەوان هـۆکاری سـەرەکی پشـتیوانی ئیسرائیـل بـۆ

---

٣٧ سـیاتی رادیـۆ فـەردا، ٣٠ بهمـن ١٣٩٦: https://www.radiofarda.com/a/f4_iran_kirkuk_referendum_kurdistan_dangerous/28705682.html

٣٨ اردشیر پشنگ (١٣٩٦)، چرایی نگرانی ایران از جدایی طلبی اقلیم کردستان، له سایتی فراتاب: http://www.faratab.com/news/6647/

٣٩ سعید ساسانیان (١٣٩٦)، چرا کرکوک مهم است؟ سایت خبرگزاری فارس، ١٣٩٦/١/١٥: http://www.farsnews.com/13960114001429

جیابوونـەوەی هەرێـم لـە بەغـدا، دابینکردنــی سـەرچاوەی دڵنیـای وزە و سـوتەمەنییە، پێیانوایـە ئیسرائیـل هـەر لـە سـەرەتای دامەزراندنییـەوە(١٩٤٨) کێشـەی ئاسایشـی وزەی هەیـە و دابینکردنـی وزەی بـە درێژایـی ٦٠سـاڵ وابەسـتە بـووە بـە چۆنێتـی پەیوەنـدی ناجێگیـری ئـەو وڵاتـە لەگـەڵ وڵاتانـی ناوچەکـەدا. ئـسوڵگەرا و بڕیاردەرانـی سیاسـەتی ئێسـتای ئێرانیـش وا بیردەکەنـەوە ئیسرائیـل دەیەوێـت لـە ڕێـی هەرێمـی کوردسـتانەوە دەسـتیبگات بـە سـەرچاوە پڕداهـات و دڵنیاکـەی کەرکـوک و بێباکـی بـکات لـە مەترسـی کەمیـی وزە و وڵاتانـی ناوچەکـە. تـاران بـاوەڕی وایـە ئێسـتاش ئیسرائیـل گەورەتریـن کڕیارەکانـی نەوتـی هەرێمـی کوردسـتانە.[٤٠]

ئێسـتا بـە دیققەتدانـەوە لـە پێنـج خاڵەکـەی بنەمـا گشـتییەکانی سیاسـەتی ئێران لەگەڵ هەرێمی کوردسـتاندا کـە جۆرێـک لـە سـەوابیتی سیاسـیی ئایدۆلـۆژی ئـەو وڵاتـەش پێکدێنـن و بـە لێکدانیـان لـە چوارچێـوەی مێنتاڵێتـی عەقڵـی سیاسـیی ئێرانییەکانـی پـاش شۆڕشـی ئیسـلامی و ئـەو حـەوت خاڵـەی کـە هـۆی نیگەرانـی تـاران بـوون کـە پێشـتر خرانـەڕوو، دەتوانرێـت بوترێـت و ببینرێـت کـە ئێـران لەسـەر ئـەو سیاسـەتە گشـتیانە دەڕوانێتـە کەرکـوک کـە لـە پیادەکردنیـدا عێراقێکـی یەکگرتـوو و بەرەیەکـی بەهێـزی بەرگـری دژە ئەمریـکا و بەشـێک لـە پـرۆژەی پێکەوەگەیاندنـی هاوپەیمانانـی ناوخـۆی عێـراق (کورد-شـیعە) و دەرەوەی عێـراق گوتـاری بەرەنگاری(شیعە-سـوننە) و دواجـار دنیای گریمانەکـراوی هیلالـی شـیعی بـۆ دەسـتەبەردەکەن. جیـا لـەوەی کـە ئاسایشـی ناوخـۆی ئێـران و ناوچـە کوردییـەکان و سـنووردارکردنی نەیارانـی چەکـداری کوردسـتانی ئێرانیـش وابەسـتەیە بـەوەی کـە کەرکـوک سـەربە هەولێـر بێـت یـان بەغـدا، کـە لـە یەکەمیانـدا دەبێتـە هەڕەشـە بـۆ تـاران و بێباکـی بـە بازرگانـی لەگـەڵ ئێـران و لـە دووەمیانـدا دەبێتـە هـەل بـۆ پێویسـتی هەمیشـەیی هەولێـر بـە تاران.(لـە قۆناغـی دووەمـی ڕاپۆرتەکـەدا زیاتـر لەوبارەیـەوە ڕونکراوەتـەوە: https://www.centerfs.org/)

بـەڵام بەلێکردنـەوەی کەرکـوک لـە هەولێـر ئیـتر کۆتایـی دنیـای پەیوەنـدی تـاران-هەولێـر نابێـت. بـە لەبەرچاوگرتنـی جیۆپۆلەتیـک، جیۆئیکۆنۆمـی و ئاسایشـی سـنووریی هـەردوولا دەردەکەوێـت هێشـتا مامەڵـەی ئێـران بـۆ هەرێمـی کوردسـتان نـەک پێویسـتە بەڵکـو "لـەو وڵاتـە دۆسـتانەش" کاریگەرتـر و جێکەوتـەی زیاتـری بـە هەرێـم و خـودی ئێرانیـش جێهێشـتووە. وا دەردەکەوێـت ئێـران پشـتی لـە هەرێمـی کوردسـتان کردبێـت پـاش ریفرانـدەم و ١٦ی ئۆکتۆبـەر، بـەڵام واقیـع شـتێکیترە، ئایـا دەتوانێـت کارێکـی لـەو شـێوەیە بـکات یـان درێـژە پێبـدات؟

---

٤٠ مهدی حاجت‌پور (١٣٩٦)، سایتی باشگاه خبرگزاری جوان، ٢٥ مهر ١٣٩٦:

http://www.yjc.ir/fa/news/6284599/

لەگەڵ هەموو ئەو نیگەرانییانەشدا ئێران سەرەرای زاڵی ئایدۆلۆژیا بەڵام بە مانای فەرامۆشکردنی واقیعگەرایی نییە لە سیاسەتییدا، بۆ نمونە بە چاوگێرانەوە بە دۆخی پاش راپەڕین، ئەگەرچی هەرێمی کوردستانی عێراق وەک دیفاکتۆیەکی سیاسی و ناوچەیەکی ئارامی داڕنراو لە دەسەڵاتی بەغدا بە هاوکاری و لە چوارچێوەی سیاسەتی ئەمریکا و هاوپەیمانانیدا دامەزرا. بەڵام زۆری نەخایاند (سەرەڕای ناتەبایی و کۆنەبوونەوەی بەرژەوەندیی ئەمریکا و ئێران لە دەفرێکدا) بە هۆی پەیوەندی و نزیکی و کاریگەرییەوە، ئێران بوو بە کاراترین کاراکتەری سیاسی لە هەرێمی کوردستان و لە بری پشتتێکردن و دژایەتی، مامەڵەی ئەمری واقیعی لەگەڵدا کرد و زیاتر لەوەش لە چوارچێوەی سیاسەتی گشتی خۆیدا ئەرک و پێگەی بۆ دیاری کرد. ئێران لە بری هەڵبژاردنی "سیاسەتی دەستێک نەتوانی بیبڕیتەوە"، "مامەڵەکردن لەگەڵیدا"ی هەڵبژارد.

بۆ ئێستاش، بە لەبەرچاوگرتنی سیاسەتی ئێران و بەرژەوەندییەکانی و سنورەکراوەکانی لەگەڵ هەرێم و بوونی سیاسییانە و نەتەوەییانەی کورد لە ئێران، دەردەکەوێت کە ئێران هەرێمی کوردستان لە لایەک و ناوچەجێناکۆکان لەلایەکیتر، بە دوو پاکێجی جیاواز مامەڵەیان لەگەڵدا دەکات و هیچکات ئامادەی ئەوەنییە و هەموو رێکارێکیش دەگرێتەبەر تا هەولێر و کەرکوک نەبنە یەک پاکێجی سیاسەت. (کە لە قۆناغی یەکەمی ئەم راپۆرتەدا گرنگی کەرکوک و لە دووەمیشدا دیدی ئێران لە ئەگەری پەیوەستی کەرکوک بە هەولێرەوە بە وردی خرانەڕوو).

هاوکات ئەوەش دیارە کە هاوکاری ئێران بۆ هێزە عێراقییەکان و گرتنەوەی کەرکوک لە ١٦ی ئۆکتۆبەردا بەو مانایە نایەت کە ئێران کاری لەگەڵ هەولێردا تەواوبووە، بەڵکو ئەو تەنها ویستویەتی مەترسییەکی گریمانەکراو و بێمنەتی کورد بە بەغدا و ئێران کەمبکاتەوە و هەمانکاتیش نفوزی دەسەڵاتی کورد لە کەرکوک نەخشەی هەرێمایەتی و هاوپەیمانێتییەکانی تاران تێکنەدات و هەولێر ناوچەکە نەکاتە جێنفوزی ئیسرائیل و ئەمریکا و ..تاد.

ئێستا ئیتر نۆرەی تارانە بۆ ئاساییکردنەوەی پەیوەندییەکانی لەگەڵ هەولێردا، دیارە نەک نایانپچڕێنێت بەڵکو بە هۆی هاوکێشە نوێکانی ناوچەکەو هەڕەشە نوێیە ئابورییەکان بۆ سەر ئێران و گرنگی جیۆپۆلەتیک و نەرمەهێز و سەختەهێزی هەرێمەوە، ئێران پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ هەولێردا نۆژەندەکاتەوە، بەڵام دیسانەوە لە چوارچێوەی ئامانجە ئایدۆلۆژی و سیاسییەکانی شۆڕشی ئیسلامی ئێران پێش ئامانجە ئابورییەکانی.

سێیەم: ئایندەی کەرکوک لە تێڕوانینی تورکیادا

هەمانشـێوەی ئێـران، کەرکـوک بـۆ تورکیـا ریشـەی مێژوویـی و سیاسـیی و قوڵایـی بەرژەوەندی هەبـووە و هەیـە. تەنها هێنـدە بەسـە کـە بزانرێت هۆکارێکـی سـەرەکی شکسـتی رێککەوتنەکانی بەغدا-کـورد لـە سـەردەمی شۆڕشـی کـورددا، تورکیـا بـووە و خاڵـی بەهێـزی دەستێوەردانیشـی لـە عێـراق و جوڵانـەوەی سیاسـی کوردستانیشـدا خـودی کەرکـوک بـووە، بـۆ تورکیا هـەم جیۆپۆلەتیکی کەرکـوک و داهاتەکـەی، هـەم کلتـور و مێـژووی تورکـمان بوونەتـە دوو فاکتـەری کاریگـەر لـە دیـدی سیاسـەتی گشـتی ئەنـکارا بـۆ مامەڵـە لەگـەڵ عێـراق و کوردسـتان، ئەمـەش میراتێکـە نەبەسـتراوە بـە تورکیـای ئەمـڕۆوە، بەڵکـو ریشـەی بـۆ سـەردەمی ڕووەرگێڕانـی عوسـمانییەکان لـە دەروازەی ڤیێننـای ئەوروپـاوە بـۆ رۆژهـەڵات دەگەڕێتـەوە و لـە تورکیـای هاوچەرخـی ئەتاتورکیـش بـە دواوە لـە ژێـر کلیلەوشـەی "ویلایەتـی موسـڵ"دا هەنگاوەکانـی خـۆی دەهـاوێ.

تورکیـا وەک هێزێکـی کاریگـەری ناوچەکـە لەسـەر ئاسـتی ناوخۆیـی و دەرەکیـش کاریگـەری لەسـەر سیاسـەتی عێـراق و کوردسـتان هەیـە. دیـدی ئەنـکارا بـۆ لکاندنـی کەرکـوک بـە هەرێمەوە و مەترسـییەکانی، دەکرێـت لـەم خاڵانـەدا کورتبکرێتـەوە:

١. زیاتربـوون و زێـدە بایەخدارتربوونـی قەبـارە جیۆپۆلەتیکـی هەرێمـی کوردسـتان لـە ئاسـتی نیشـتمانیی و هەرێمایەتـی.

٢. فەراهەمکردنی زەمینەی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان و جیاکردنەوەی لە عێراق.

٣. مەترسـی کاریگـەری هەرێـم بەسـەر کوردانـی تورکیـاوە و کەوتنەبەرهەڕەشـەی یەکپارچەیی خاکـی تورکیا.

٤. بوژانـەوەی بزوتنـەوەی سیاسـی کوردسـتانی تورکیـا و مەترسـیدارتربوونی هەڕەشـەکانی پەککەکـە لـە سـەر تورکیـا.

٥. کەوتنەبەر مەترسی و لاوازبوونی پێگەی سیاسی و کۆمەڵایەتی تورکمانەکانی عێراق [٤١].

ئەگـەر لـەم نیگایـەوە بڕوانرێتـە کەرکوکـی دوای ٢٠٠٥و تادەگاتـە ٢٠١٤ و پاشـتر ئەنجامدانـی رفرانـدەم لەوشـارەدا دەردەکەوێـت تورکیـا سیاسـەتەکانی خـۆی لـە ناوچەکـەدا روو لـە لاوازی بینیـوە. بـەڵام هەنـدێ فاکتـەر وایکـرد ئەم مەترسییانە دوابخـات و نیگەرانـی ئەنـکارا کەمبکەنەوە لەوانـە:

١. نزیکبوونەوەیەکـی کاریگـەری ئابـوری و مەیلـی ئاشـتیگەرایی تورکیـای پێـش ٢٠١٤ و روانینـی بـۆ کـوردەکان و پەیوەنـدی یەکانگیرانـەی هەولێـر و ئەنـکارا.

٢. بەبازاڕکەوتنی کاڵای تورکی لە بازاڕەکانی هەرێمی کوردستان.

٣. فرۆشتنی نەوتی هەرێم بە تاقانە رێگای بۆری تورکیادا.

---

٤١ زهـرا احمـدی پـور و محمـود مبارکشـاهی، "موانـع الحـاق کرکـوک بـه دولـت منطقهـای کردسـتان (عـراق)"، فصلنامـه ژئوپلیتیـک، شـماره دوم، سـال یازدهـم، ١٣٩٤، ص٥١

بەڵام ئاڵۆزییەکانی دوای داعش، توندبوونی پەیوەندییەکانی تورکیا و ئەمریکا، لایەنگری ئەمریکا بۆ پەیەدە، نزیکبونەوەی ناچارییانەی ئابوریی و سیاسی و ئاسایشی ئەنکارا و تاران و روسیا و لەمانەش زیاتر پرس نەکردنی هەرێم و تاوتوێنەکردنی راوێژکارییانەی پرۆسەی ریفراندەم لەگەڵ ئەنکارادا، دیسانەوە مەترسییەکانی نفوزی هەولێری بەسەر ناوچە جێناکۆکەکاندا بۆ تورکیا زیندووکردەوە. بە رادەی ئەوەی هاوتا باڵا سیاسیی و سەربازییەکانی تورکیا، ئێران، سوریا و عێراقی لەسەر مێزێکی هەماهەنگی کۆکردەوە تا تەکبیرێک لە کەرکوک بکەن و لەدەستی هەولێری بسەننەوە.

بەڵام ناکرێت ئەوەش نادیدە بگیرێت، کە کوردستانیبوونی کەرکوک چەندێک مەترسیداربێت بۆ قوڵایی ستراتیژی تورکیا، سەربە بەغدابوونیشی بە هەمانشێوەیە. بە تایبەت بەغدای پاش ٢٠٠٣ کە مایلی خەتی سیاسەتە گشتیەکانی ئێرانە و ناکۆکییان لەگەڵ تورکیادا فەرامۆش ناکرێت، هەمانشێوە گەر بەغدایەکی مەیلەو ئەمریکاش پاش هەڵبژاردنەکان بسازێت دیسانەوە، بە هۆی ناکۆکی و گرژی پەیوەندییەکانی ئەنکارا و واشنتۆن هەر مەترسیدارترە.

تورکیا لە ئێستادا و لە ناوچەکەدا لە هەر لایەنێک زێتر پێویستی بە ناساندنەوە و پێناسەکردنەوەی دۆستی سیاسییەکانێتی، ئەو لەم ساڵانەی دواییدا هێندەی لە سیاسەتی هاوپەیمانێتی کورتمەوەدادا خولاوەتەوە، خەریکە هاوپەیمانە ستراتیژیەکانی لەدەستدەدات، ئەو بە هەرێمی کوردستانەوە دەتوانێت رەگی ئابوری خۆی لە عێراقدا بەهێزتر بکات، هاوکات بە لاوازبوونی کورد لە کەرکوک واتای بردنەوەی تورکمان ناگەیەنێت تا شوناسە ئایدۆلۆژی و مێژووییەکە و قوڵاییە کلتورییەکەی تورکیا لە ناوچەکە پارێزراو بکات، چونکە کەرکوک و جێناکۆکەکان تەنها گۆڕداوی کورد و تورکمان ئیدارەی ناکەن و نەیارە دێرینە عەرەبی و ئێرانییەکان کاریگەرتر دەبن تا هەژموونە تورکییەکە.

وا پێدەچێت لە دواجاردا و پاش هێوربوونەوەی دۆخ و رونبوونەوەی دۆسێی سوریا و دۆسێی پاش داعش، تورکیا بکەوێتەوە کێبرکێ لەگەڵ نەیارە هەرێماییەتییەکانیدا لە هەرێمی کوردستان و عێراق بۆ پاراستن و دورخستنەوەی هەرەشە ئابوریی و سیاسییەکانی لە ناوچەکەدا. بەتایبەت:

١. گەر فرۆشتنی نەوتی کەرکوک لە رێگەی ئێرانەوە زیاتر بکرێت (کە ئێستا ئەم پلانە لە پەرەپێداندایە) و ببێتە ئەو بەدیلەی کە هەرێمی کوردستان بۆ تورکیای دابین کردبوو بە ناردنەدەرەوەی نەوتی کەرکوک و هەرێم بە بۆرییە تورکییەکاندا.

٢. لە حاڵەتی مانەوەی هەرێمی کوردستان بەم قەیرانە ئابورییەی ئێستا و کەمبوونەوەی داهاتەوە (کە بەشێکی بەهۆی لەدەستدانی کەرکوکەوە دروستبووە و بەشێکیشی بەهۆی بەهێزبوونەوەی بەغدا و برینی مستەحەققات و بەشەبودجەی(١٧٪) هەرێم و پیادەنەکردنی

دەستوورەوە تووشی هەرێم هاتووە، کاریکردووە و کاریگەری زیاتریش دەکاتە سەر قەبارەی بازرگانی تورکیا لە هەرێمی کوردستان و چیتر ناتوانێت ئەو بازاڕە پڕ داهاتە بێت بۆ تورکیا.

٣. گەر ئێران لە ئاساییکردنەوەی پەیوەندییەکانیدا دەستپێشخەربێت و پەیوەندییە ئابورییەکانیشی لە هەرێمدا پەرەپێبدات (کە بەرپرسانی ئیرانی پاش ١٦ی ئۆکتۆبەر ئاماژەی لەو چەشنە دەدەن) ئەوا دیسانەوە هەم بۆ هەرێم کارتێک دروستدەبێتەوە و بەدوریش نازانرێت هەڵبژاردنەکانی عێراق و جۆری هاوپەیمانێتی کورد لەگەڵ هێزە عەرەبییەکان و شیعەکان بە مەبەستی وەرگرتنەوەی هێمنانەی کەرکوک، هەولێر لە تاران نزیکتر بکاتەوە لەم حاڵەتەشدا دیسانەوە تورکیا و تورکمانە شیعەکان ڕەنگە زیانمەندی یەکەم بن.

لە دواجاریشدا ئەم سیناریۆ و گریمانانەی کە باسکران لە ئەگەری گەڵاڵەبوونیان، دوورنیە تورکیا ناچار بکەنەوە تا بگەڕێتەوە سەر سکە پێشووەکەی سیاسەت کە ساڵانێک بوو چەقی قورسایی سیاسی و ئابوری خۆی خستبوویە هەولێر لە بری بەغدا.

هەواڵنامەی کتێب

کۆتایی و ئەنجام

لـە کۆتایـی ئـەم ڕاپۆرتـەدا دەتوانیـن چەنـد دەرئەنجامێـک گەڵاڵـە بکەیـن، کـە وەک سـەرەتایەک بـۆ تێگەیشـتن لـە ئاینـدەی چارەنـووسی کەرکـوک بخەینـەڕوو:

* ئەگـەر میکانیزمەکانـی ڕووبەڕووبونـەوەی فرەیـی ئیسـنیی (Multiethnicity): ئاینـی و قەومـی و کەلتوریـی و مەزهەبـی، دوو جۆریـی سـەرەکی بـن، کـە ناودەبرێـن بـە (میکانیزمەکانـی سـڕینەوەی فرەیـی) و (میکانیزمەکانـی داننـان بـە فرەییـدا)، ئـەوا لەژێـر دەسـەڵاتی حکومەتـە یەکلەدواییەکەکانـی عێراقـدا، بـە تایبەت لەدوای ڕووخانی سیسـتەمی پاشـایەتی و هاتنەسـەرکاریی سیسـتەمی کۆماریـی لـە سـاڵی ١٩٥٨ وە تـا سـاڵی ٢٠٠٣، لـە پێنـاو لاوازکـردن و نەهێشـتنی جیـاوازی و فرەیـی ئیسـنی لـە کەرکوکـدا، میکانیزمەکانی سـڕینەوەی فرەیـی بەکارهێـنراوە. ئەمەش لـە پێنـاو هێنانەکایـەی سـەقامگیریی سیاسـی بـووە لـە کەرکـوک و ناوچەکانـی دەوروبەریـدا، بەڵام نـەک هـەر سـەقامگیریی سیاسـی دروسـتنەکردووە، بەڵکـو نێوانـی پێکهاتـەکان و ڕۆڵـی دامـەزراوە فەرمیەکانـی دەوڵەتیـان زیاتـر بەرفراوانکـردووە.

* لـەدوای سـاڵی (٢٠٠٣) و کەوتنـی ڕژێمـی بەعـس لـە عێراقـدا، هـەلی بەگەڕخسـتنی میکانیزمەکانـی داننـان بـە فرەیـی ئیسـنی لـە عێراقـدا هاتەئـاراوە. لـەم چوارچێوەیەشـدا بـۆ چارەسـەرکردنی دۆسـییەی کەرکـوک، وەک هەسـتیارترین ناوچـەی جێناکـۆک لـە عێراقـدا، لەهەریـەک لـە دەسـتووری کاتی (سـاڵی ٢٠٠٤) و دەسـتووری هەمیشـەیی (سـاڵی ٢٠٠٥) مادەیەکـی تایبـەت بـە ئاسـاییکردنەوەی بارودۆخـی ئـەو ناوچانـە و سـڕینەوەی ئاسـەوارەکانی ئەو میکانیزمـە نادیموکرسـیيانەی لەلایـەن دەسـەڵاتی بەعسـەوە بەگەڕخرابـون، نـوسرا. مـادەی (١٤٠) ی دەسـتووری ٢٠٠٥ هەمیشـەیی جەختـی لـە جیبەجێکردنـی مـادەی (٥٨)ی یاسـای بەڕێوەبـردنی کاتی ٢٠٠٤ کـردەوە کـە دەیویسـت بـە سـێ قۆنـاغ کیشـەکانی کەرکـوک چارەسـەر بـکات کـە ئەوانیـش: ئاسـاییکردنەوە، سـەرژمێریی و ڕیفرانـدۆم بـوون. بەپێـی هەمـان مـادەی دەسـتوور دەبـوو هـەر سـێ قۆناغەکـە لـە ٢٠٠٧/١٢/٣١ بەتەواوەتیـی جێبەجێبکرانایـە، بـەڵام بـە پێـی ئـەو داتایانـەی لەبەردەسـتایە تەنها چەنـد هەنگاوێکـی کـەم لـە قۆناغـی یەکـەم تەواوبـووە، هیـچ هەنگاوێکـی ئەوتـۆش بـۆ جیبەجێکردنـی قۆناغەکانیـتر نەنـراوە. بۆیـە ئـەم میکانیزمانـە تـا سـاتی نوسـینی ئـەم ڕاپۆرتـە زەمینـەی چارەسـەرێکی گشـتگیر و هەمیشـەیی بـۆ کێشـەکانی کەرکـوک و ناوچـە جێناکۆکـەکان نەڕەخسـاندووە.

* یەکێـک لـە هـۆکارە سـەرەکییەکانی چارەسـەرنەبوونی کێشـەی کەرکـوک لـە دوای ٢٠٠٣ ەوە بریتییـە لـە کەمتەرخەمـی حکومـەتی فیدراڵـی لـە جێبەجێکـردنی ئـەو ئـەرک و هەنگاوانـەی بـۆ چارەسـەرکردنی کێشـەکە خراوەتـە ئەسـتۆی، کـە بەپێـی مـادەی (٥٨)ی دەسـتووری کاتی (٢٠٠٤) و مـادەی (١٤٠)ی دەسـتووری هەمیشـەیی (٢٠٠٥) بەرپرسـیارێتی کـرداری و ڕاسـتەوخۆی لـە

دابینکـردنی پێداویسـتییەکانی چارەسـەرکردنی کێشـەکانی دۆسـییەی کەرکـوک و ناوچەجێناکۆکـەکان خراوەتـە ئەسـتۆی ئەنجومـەنی وەزیـرانی عێـراق.

* کەمتەرخەمـی حکومـەتی فیدراڵـی لـە چارەسـەرکردنی دۆسـییەی کەرکـوک جگەلـەوەی پێشـێلکردنێکی ئاشـکرای دەقـەکانی دەسـتووره، هـاوکات چەندیـن ئاکامـی نەرێنیشـی لێکەوتووەتـەوە، وەک بێبەشـکردنی هاوڵاتیـانی کەرکـوک لـە پیادەکـردنی زۆرێـک لـە مـافی سیاسی و دارایـی و کەسییان، هەروەهـا بێبەشـکردنی کـۆی نیشـتەجێبووانی ئـەم ناوچانـە لـە خزمەتگوزاری و پێداویسـتییە رۆژانەییەکانیـان، هـاوکات بووەتـە هـۆی لاوازی چاودێـری حکومـی بەسـەر دامـەزراوە کارگێـڕی و ئەمنییـەکانی ئـەم ناوچەیـە. هەمـوو ئەمـەش دۆخێکـی لەبـاری بـۆ بڵاوبوونـەوەی گەندەڵـی دارایـی و کارگێـری لـە دەزگاکانی کەرکوکـدا ڕەخسـاندووە. هـاوکات بـە هـۆی سـەرچاوەی نائارامـی سـیاسی و ئەمنـی لـە شـارەکەدا کـە بـەردەوام هەڕەشـە بـووە بـۆ سـەر گیـان و ئاسـایش و مـافی هاوڵاتییـانی، چ لەلایـەن گروپـە تیرۆریسـتییەکان (وەک: داعـش) یـان لەلایـەن دەزگا سـەربازی و چەکدارییـەکانی سـەر بەحکومـەتی عێـراق (وەک: حەشـدی شـەعبی)، کـە ئێسـتا بەشـێوەیەکی نادەسـتووری حوکمداریـی کەرکـوک و ناوچـە جێناکۆکەکانیـتر دەکـەن. لەسـایەی بەردەوامـی ئـەم دۆخەشـدا هەمیشـە ئاینـدەی کەرکـوک و ناوچەجێناکۆکـەکان بـەڕووی ئەگـەری دەرکەوتنـەوە و بەهێزبوونـەوەی گروپـە تیرۆریسـتییەکاندا کراوەیـە.

- لاوازی و ئاڵـۆزی ئـەو ئامـراز و پێداویسـتی و هەنگاوانـەش کـە لـە مـادەی (٥٨) و مـادەی (١٤٠) وەک چارەسـەر بـۆ کێشـەکە خراونەتـەڕوو، هۆکارێکیـتری یەکلانەبوونـەوەی کێشـەی کەرکوکـن، لەبەرئـەوەی هەندێـک لـەم ئامرازانـە جگـە لـەوەی چارەسـەری سـەرپێی و ڕووکەشـن بـۆ دۆسـییەکە، هـاوکات ناتوانـن لـە ئایندەیەکـی دووریشـدا زامنـی چارەسـەری هەندێـک ڕەهەنـدی دۆسـییەکە بکـەن، بەتایبـەت کێشـەی چارەنـووس و شـوناسی شـاری کەرکـوک و کێشـەی چۆنیتـی بەشـدارپێکردنی دادپەروەرانـەی پێکهاتـەکانی شـارەکە لـە دەسـەڵاتی سـیاسی، کارگێـڕی ودارایـی پارێزگاکـەدا.

* ئەگـەر لـە ئاینـدەدا "حوکمـڕانی هاوبـەش و تەوافـوق" شـێوازێکی گونجاوبێـت بـۆ چارەسـەرکردنی زۆرێـک لـە ڕەهەنـدە فـرە و ئاڵـۆزەکانی کێشـەی کەرکـوک، ئـەوا ئـەم شـێوازە، چەنـد مـەرج ئامرازێکـی گرنگـی پێویسـتە، وەک دانـانی یاسـایەک بـۆ دۆخـی تایبـەتی کەرکـوک و کەمکردنـەوەی کەموکورتییـەکانی مـادەی (١٤٠)، کاتـێ دەزانیـن هەموارکـردنی ئـەم مـادە دەسـتوورییە لـە ئێسـتادا ئەسـتەمە، ئەگـەر ئەمـەش نەکـرا دەکرێـت ئـەو کەموکورتیانـە بـە ڕێکەوتنێکـی نـوسراوی نێـوان هەولێـر و بەغـداد کـە بەناوەندگیـری هێزێکـی نێودەوڵـەتی یـان چاودێریـی دەزگایەکـی نەتەوەیەکگرتـووەکان ئیمزاکرابێـت چارەسـەربکرێت.

* ئاسـایشی کەرکـوک لەبـەردەم هەڕەشـەیەکی ڕاسـتەقینەو ڕاڤـەی جیـاواز و تێڕوانینـی جیـاوازی پێکهاتـە و هێـزە سیاسـییەکانی کەرکوکدایـە، بۆیـە سـیناریۆی ئایندەیـی بـۆ دۆسـیەی

ئاسایشی کەرکوک لەبەردەم ئەم ئەگەرانەدایە: ١ـ هەموو پێکهاتەکانی کەرکوک لە چاوەڕوانی ئەوەدان کە دۆسییەی ئاسایشی کەرکوک پیاچوونەوەی تێدابکرێت و بە هاوبەشی هەموولا بەڕێوەبچێت. ٢ـ پابەندبوون بە دەستوور و ڕێکەوتنی هێزەهاوبەشەکان زەمانەتی مانەوە و سەقامگیریی و ئاسایشە لە کەرکوک. ٣ـ بەبێ بەشداری پێکهاتەکان و بەشەمافی (ئیستحقاقاتی) نەتەوەیی و پەراوێزخستنی پێکهاتەیەک، کەرکوک ئارامی بەخۆوە نابینێت. ٤ـ دەبێت هێزەکانی هەرێمیی و نێودەوڵەتی لە نێوەندگیری هەرێم و بەغدا ڕۆڵی زیاتر ببینن.

* لە ڕووانگەی وڵاتە یەکرتووەکانی ئەمریکادا، چارەسەرکردنی دۆسییەی کەرکووک و ناوچەجێناکۆکەکان دەبێت لە سیاقی ئەو ستراتیژەدا لێکدانەوەی بۆ بکرێت کە ئەمریکا لە عیراق و ناوچەکەدا هەیەتی. بەدەستهێنانەوەی دەسەڵاتی سیاسی لە لایەن ئەمریکاوە لە عێراق ئامانجێکی سەرەکی واشنتۆنە و بە وردیی کاری بۆ دەکات، بە تایبەتی لە دوای تێکشکاندنی سەربازیی داعش لە عێراق. ئەم ئامانجەی ئەمریکاش پەیوەستە بە سنووردارکردنی هەژموونی ئێران لە عێراق و تەواوی ناوچەکەدا. ئەمەش پێویستی بە دروستکردنی سەقامگیریی سیاسی و ئەمنی هەیە لە عێراقدا، بەهۆی ئەوەی کە ململانێی تایفی و ئەتنیکی و غیابی جێگیریی سیاسیی و شەراکەتی فیعلی لە نێوان پێکهاتە جیاوازەکانی عێراقدا بۆتە هۆکاری دروستبوونی بۆشایی سیاسی و ئەمنی کە لەلایەن ئێرانەوە بەردەوام ئەم بۆشاییانە پڕکراونەتەوە. چارەسەرکردنی دۆسییەی کەرکووک و ناوچەجێناکۆکەکان فاکتەرێکی گرنگی جێگیری و ئارامی سیاسی دەبێت لە ئایندەدا، بۆیە پێدەچێت ئەمە ببێتە پێگەی گرنگپێدانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە کەرکوک. یەکێك لە سیناریۆکانیش ئەوەیە کە ئەمریکا هەوڵبدات کە دۆسییەی کەرکوك و ناوچە جێناکۆکەکان لە ڕێگەی دەستووری عێراقییەوە چارەسەربکات. بەتایبەت جەختکردنەوەی حکومەتی عێراق لەسەر دەستوور بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هەرێمی کوردستان، دەکرێت بکرێتە بنەما بۆ یەکلاکردنەوەی دۆسییەی کەرکووك لە نێوان هەولێر و بەغدا بەو پێیەی ماددەی ١٤٠ مادەیەکی دەستوورییەو نەخشە ڕێگایەکیشە بۆ چارەسەرکردنی دۆسییەی کەرکوك و ناوچەجێناکۆکەکان.

* بە لەبەرچاوگرتنی سیاسەتی ئێران و بەرژەوەندی و سنورەکراوەکانی لەگەڵ هەرێم و هەبوونی سیاسییانە و نەتەوەییانەی کورد لە ئێران، دەردەکەوێت ئێران بە دوو پاکێجی جیاواز مامەڵە لەگەڵ هەریەک لە هەرێمی کوردستان لەلایەک و کەرکوک و ناوچەجێناکۆکان لەلایەکیتر دەکات. هیچکات ئامادەی ئەوەنییە و هەموو ڕێکارێکیش دەگرێتەبەر تا هەولێر و کەرکوک نەبنە یەک پاکێجی سیاسەتکردن. هاوکات هاوکاریی ئێران بۆ هێزە عێراقییەکان و گرتنەوەی کەرکوک لە ١٦ی ئۆکتۆبەردا بەو مانایە نایەت کە ئێران کاری لەگەڵ هەولێردا تەواوبووە، بەڵکو ئەو تەنها ویستویەتی مەترسییەکی گریمانەکراوی کورد بۆ بەغدا و تاران کەمبکاتەوە و هەژموونی دەسەڵاتی کوردستان لە کەرکوک نەخشەی هەرێمایەتی و

هاوپەیمانێتییەکانی تاران تێکنەدات و هەولێر و ناوچەکەش نەکاتە جێ نفوزی ئیسرائیل و ئەمریکا.

* مامەڵەی تورکیا لەگەڵ دۆسییەی کەرکوک لە چوارچێوەی پێویستی زۆری ئەم وڵاتەیە بۆ ناساندنەوە و پێناسەکردنەوەی دۆسییە سیاسییەکانی، کە لەمساڵانەی دواییدا هێندەی لە سیاسەتی هاوپەیمانێتی کورتمەوەدادا خولاوەتەوە، خەریکە هاوپەیمانە ستراتیژیەکانی لەدەستدەدات. تورکیا بە هەرێمی کوردستانەوە دەتوانێت رەگی ئابوری خۆی لە عێراقدا بەهێزتر بکات، بەهێزیی ئابووریی هەرێمیش بە کەرکوکەوە بەندە، هاوکات لاوازبوونی کورد لە کەرکوکدا واتای بردنەوەی مسۆگەری تورکمان ناگەیەنێت تا شوناسە ئایدۆلۆژی و مێژووییەکە و قوڵاییە کلتورییەکەی تورکیا لە ناوچەکە پارێزراو بکات، چونکە کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکان تەنها گۆڕدراوی کورد و تورکمان ئیدارەی ناکەن، بەڵکو گۆڕدراوی نەیارە دێرینە عەرەبی و ئێرانییەکانی تورکیا کاریگەرتر دەبن نەک هەژموونە تورکییەکە. بۆیە پێدەچێت پاش هێوربوونەوەی دۆخ و ڕونبوونەوەی دۆسییەکانی سوریا و ئاسەوارەکانی شەڕی داعش، تورکیا بکەوێتەوە کێبرکێ لەگەڵ نەیارە هەرێمایەتییەکانیدا [ئێران و وڵاتانی عەرەبی] لە هەرێمی کوردستان و عێراق بۆ پاراستن و دورخستنەوەی هەڕەشە ئابوریی و سیاسییەکانی لە ناوچەکەدا. بەڵام مانەوەی هەرێمی کوردستان لە قەیرانی ئابوریی و کەمبوونەوەی داهاتدا (کە بەشێکی بەهۆی لەدەستدانی کەرکوکەوەیە) کاریگەری زیاتر دەکاتە سەر قەبارەی بازرگانی تورکیا لەگەڵ هەرێمی کوردستان و چیتر ناتوانێت ئەو بازاڕە پڕ داهاتە بێت بۆ تورکیا، هەموو ئەمانەش تورکیا ناچاردەکات پێداچوونەوەی بۆ سیاسەتەکانی لەگەڵ هەولێردا بکات.

کارنامەی توێژەران

د. ئومێد ڕەفیق فتاح

نازناوی زانستی پرۆفیسۆری یاریدەدەر، پسپۆری هزری سیاسی هاوچەرخ، خاوەنی شەش توێژینەوەی زانستی بلاوکراوەیە لە گۆفارە زانستیەکانی زانکۆکانی عێراق و کوردستان چوار تۆژینەوەی زانستیم لەسەر بابەتی ئاسایش هەیە. سەرۆکی سەنتەری لێکۆلینەوەی ئایندەیی

د. عابد خالد رسول

دکتۆرای فەلسەفە لە زانستە ڕامیارییەکان (پسپۆڕی سیستمە سیاسییە بەراوردییەکان)، پرۆفیسۆری یاریدەدەر لە (کۆلێجی زانستە ڕامیارییەکان لە زانکۆی سلێمانی)، سەرۆکی بەشی ئاسایش وسیاسەتی گشتی لە (سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی)، خاوەنی (٤) کتێب و (١٥) توێژینەوەی زانستی لە بوارەکانی (زانستە ڕامیارییەکان، سیستمە سیاسییەکان، سیاسەتی بەراوردی، یاسای دەستوری، دەوڵەتی فیدراڵی، مافە سیاسییەکان)، بەشدار لەنوسینی چەندین کتێب و توێژینەوەی زانستی هاوبەشدا.

د. زمکان عەلی سەلیم

دکتۆرا لە سیاسەت و دیراساتی نێودەوڵەتی، توێژەر لە سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی، بوارەکانی توێژینەوە : سیاسەتی دەرەوەی وولاتانی رۆژهەلاتی ناوەراست و ئاسایشی هەرێمی.

د. جەلال حەسەن مستەفا

دکتۆرا لە زانکۆی نیوکاسڵ لە بەریتانیا (٢٠١٦)/ ماستەر لە زانکۆی سوانزی لە وەیلز/ خاوەنی چەند نوسین توێژینەوەیەک بە زمانەکانی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی/ دوا بڵاوکراوەی چاپتەرێکە بە ناونیشانی (الفدرالية الإثنية وعدم الاستقرار السياسي في العراق) لە کتێبی (المسألة الطائفية وصناعة الأقليات في المشرق العربي) کە لایەن پەیمانگای دەوحەوە لە ساڵی ٢٠١٧ چاپ و بڵاوکراوەتەوە.

م. هەردی مەهدی میکە

مامۆستای یاریدەدەر لە زانکۆی سلێمانی، بڕوانامەی ماستەر و خوێندکاری دواقۆناغی دکتۆرای مێژووی نوێ و هاوچەرخی ئێران لە بەشی مێژووی زانکۆی تاران. بوارەکانی مێژووی سیاسی هاوچەرخی ئێران و کوردستان. بەڕێوەبەری ناوەندی کوردستان بۆ دۆکیۆمێنت و لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی لە زانکۆی سلێمانی، یاریدەدەری سەرۆکی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی. خاوەنی دووکتێبی چاپکراو و چەند توێژینەوەیەکی زانستی بە زمانەکانی فارسی و کوردی.

هەواڵنامەی کتێب

سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی
مركز الدراسات المستقبليه

سەنتەرێکی توێژینەوەی زانستی ناحکومییە دامەزراوە بۆ سوودی گشتی
مرکز غیر حکومی تأسس لإجراء دراسات علمیه بغرض تحقیق المصلحة العامة
cfs@cfs.edu.org
CFS©2016

ئامانج

١. پاڵپشتیکردنی پرۆسەی لێکۆڵینەوەی زانستی وهاندانی پسپۆر ولێکۆڵەران بۆ ئەنجامدانی لێکۆڵینەوە وبەدواداچون بۆ ئەو بابەتانەی بایەخدارن بۆ پسپۆڕییەکانی ئاینەدەزانی ستراتیژی وسیاسەتی گشتی ودەرەکی.
٢. بەشداریکردن لە پێشکەوتن و پەرەپێدانی فەلسەفەی لێکۆڵینەوەی زانستی لە هەرێمی کوردستاندا.
٣. پێشکەشکردنی ڕاوێژی زانستی و شارەزایی لێکۆڵینەوە بە دەزگا حکومییەکانی هەرێم.
٤. پێشکەشکردنی ڕاوێژی زانستی و شارەزایی لێکۆڵینەوە بە کەرتی تایبەت و دەزگا نا حکومییەکانی هەرێم.
٥. بەشداریکردن لە پەرەپێدانی پرۆگرامی خوێندن لەبوارەکانی پەیوەندیدار بە پسپۆڕییەکانی سەنتەر.
٦. ئەنجامدانی کۆنفراس و سیمیناری زانستی بۆ پشتیوانیکردنی پرۆسەی توێژینەوەی زانستی.
٧. هەماهەنگیکردن لەگەڵا سەنتەرە حکومی وناحکومییەکانی لێکۆڵینەوەی زانستی لەناوخۆ و دەرەوەی هەرێمی کوردستان و ناوخۆ ودەرەوەی عێراق لەپێناو گواستنەوە و ئالوگۆڕکردنی بیروڕا و شارەزایی زانستی.
٨. بەدواداچوون و پێوانەکرنی ئاڕاستەکانی رای گشتی بۆ ئەو بابەتانەی جێگەی بایەخی هاووڵاتیانن.
٩. ڕاهێنان و پێگەیاندنی توێژەر لەبواری پسپۆڕییەکانی سەنتەردا.
١٠. کارکردن لەسەر ئەو پرسە ستراتیژییانەی کە تائێستا لە کوردستاندا بەشێوەیەکی زانستی وبەپێی پێوەرە ئەکادیمییەکان کاریان لەسەر نەکراوە.

بواری چالاکی

١. نوسین و ئەنجامدانی لیکۆلینەوەی زانستی و بڵاوکراوەنەوەی.
٢. ئەنجامدانی کۆنفرانس وکۆنگرەی زانستی وکۆڕو سیمینار.
٣. بڵاوکردنەوەی لیکۆلینەوەی زانستی وکتێب وبلاکراوەیتر.
٤. ئەنجامدانی چاوپیکەوتن وبەرنامەی میدیایی.
٥. وەرگێرانی کتێب و جۆرناڵ وبڵاوکردنەوە سەرچاوەی بیانی پەیوەندیدار بە پسپۆڕییەکانی سەنتەر.
٦. سودوەرگرتن لە هۆیەکانی راگەیاندن بەگشتی وئەنجامدانی ڕاپرسی بۆ ئاڕاستەکانی ڕای گشتی.
٧. کۆکردنەوەی داتا وزانیاری لەسەر سەرجەم کایەکانی سیاسەتی گشتی لە هەرێمی کوردستان وشیکردنەوە و بڵاوکردنەوەیان.